

Skriftehistorie

nærmeſt til Skolebrug.

Bed

R. Corder Nissen.

Fjerde Udgave.

Pris: indb. 1 Kr. 20 Øre.

Christiania.

Førlagt af

P. E. Malling's Boghandel.

1877.

Indhold.

I. Kirken i de fem første Aarhundreder.

	Side.
1. Kirkens Grundlæggelse ved Apostlene	1
2. Christendommen udbredes under Forfølgelse	2
3. Konstantin den Store. Julianus Apostata. Christendommens Seier	Seier
4. Den kirkelige Bekjendelse og Værestridigheder	6
5. De apostoliske Fædre	8
6. Ebjoniter. Gnostikere. Manichæere	9
7. Kirkelærere	9
8. De trinitariske Stridigheder. Athanasius. Kirkemøder i Nicæa og Konstantinopel	11
9. De christologiske Stridigheder. Det athanasianste Symbol	13
10. Kirkelærere	15
11. Den pelagianske Strid. Augustin	16
12. Kirkelærere	17
13. Kirkens Forfatning	21
14. Kultus	22
15. Livet	24
16. Munkevæsenet	25
17. Novatianere. Donatister	26
	28

II. Kirken i Middelalderen.

	Side.
18. Christendommens Udbredelse	29
19. Karl den store	34
20. Bavedømmet indtil Gregor 7	36
21. Bavedømmet i Kamp med Statsmagten. Gregor 7	39
22. Fortsættelse: Hohenstaferne. Innocents 3	42
23. Paven som Kirkens uindstrækede Overhoved	43
24. Korstogene	44
25. Overtro i Lære, Kultus og Liv	45
26. Munkevæsenet	49
27. Scholastif og Mystif	52
28. Hierarchiets Besættelse i Norge og Kamp med Kongemagten.	54
29. Selter	57
30. Bonifacius 8. Det babylonske Exil. Schisma	59
31. Konciler i Pisa, Koelnits og Basel	61
32. De thyske Mystikere	63
33. Reformationens Forløbere	64
34. Den nye Tid forberedes	66

III. Kirken efter Reformationen.

	Side.
35. Luthers Ungdomsaar	67
36. Dø 95 Theses om Afladen. Kajetan og Miltz	70
37. Leipzigerdisputationen Filip Melanchthon	72
38. Den pavelige Banbulle	73
39. Rigsdagen i Worms	74
40. Uroligheder i Wittenberg. Svermeraanderne og Bondekrigen.	76
41. Radverstriden. Luthers Strid med Erasmus	78
42. Det nye Kirkevesen ordnes	80
43. Den politiske Stilling	81
44. Rigsdag i Augsburg 1580	83
45. Det schmalkaldiske Forbund. Krig. Fred til Augsburg	85
46. Luthers hustrige Liv og Død	87
47. Schweizerreformationen. Zwingli. Calvin	88
48. Reformationens Udbredelse	92
49. Fortsættelse	97
50. Lærestridigheder inden den lutheriske Kirke. Konkordieformelen.	100
51. Den romerske Konträreformation	102
52. Gjendshere. Socinianere	105
53. Arminianere	107
54. Stridigheder i England. Independenter. Baptister. Ebækere.	107
55. Den lutheriske Kirke i det 17de Aarhundrede	110
56. Pietismen	111
57. Brodermenigheden	115
58. Methodismen	117
59. Pantroens Tid	119
60. Jesuiterordenens Ophevelse. Josef 2. Den franske Revolution.	121
61. Et nyt Liv vælges inden den lutheriske Kirke	124
62. Den preussiske Union	126
63. Bevægelser indenfor de reformerte Landskirker	127
64. Den romerske Kirke	129
65. Den græske Kirke	132
66. Irvingianere. Mormoner. Svedenborgianere	133
67. Indre og ydre Mission. Bibelselskaber	134

I.

Kirken i de fem første Aarhundreder.

1. Kirkens Grundlæggelse ved Apostlerne. Den første Pintsefest efter Christi Himmelfart, da den Helligaand, saa ledes som Herren havde forsettet, udgjedes over Apostlerne, er den christne Kirkes Stiftelsesdag (Ap. Gj. 2). Med den begyndes derfor Kirkens Historie. Saalænge de af Herren selv indsatte Apostler levede, vare de naturligvis Kirkens øverste haade Lædere og Styrende. ~~Ma~~ Falder derfor dette Tidrum, som gaar til Udgangen af det første Aarhundrede, den apostoliske Tidsalder. Vi lære den at finde af de nytestamentlige Skrifter, navnlig Apostlernes Gjerninger og de apostoliske Breve; den forudsættes derfor her som allerede bekendt fra Bibelhistorien og Bibelsæssingen. — Den apostoliske Tid har en særægen Stilling og Betydning for alle senere Tider. Den er Grundlæggelsens Tid og var af Herren udrustet dertil med særægne og overordentlige Kræfter og Maadegevner. Den danner Grundlaget for hele den fremtidige Udvikling, og til den maa derfor Kirken til enhver Tid se tilbage for der, i den apostoliske Lære og Virksomhed, at finde den Regel og Rettsesnor, hvorfrafer den kan domme, om det, som senere Tider have bragt, er en sand og ægte Udvikling paa det apostoliske Grundlag. Kun maa vi ikke mene, at vi enten kunne eller skulle føre alle Kirkelige Forhold tilbage til den Form, hvori de vare paa den apostoliske Tid; thi hverken stemmer dette med den historiske Udviklingslov, som Herren selv har sat, og heller ikke var Menigheden selv i den apostoliske Tid „uden Plet og Rynke“.

2. Christendommen udbredes under Forfølgelse.

Den første christne Menighed samledes i Jerusalem, Herrens Kraft og Undere fulgte Apostlerne, og den unge Menighed vandt ved sin indbyrdes Kjærlighed, sin Endregtighed og sit fromme Liv „Undest hos alt Folket“, saa at „Herren lagde dagligten dem til Menigheden, som blev frelste“. Men „Discipelen er ikke over Mesteren“; som Jøderne havde forfulgt Mesteren selv, saaledes forfulgte de ogsaa hans Disciple. Den Lammes Hælbredelse ved Peter og Johannes gav den første Anledning. Stefanus faldt som den første christne Martyr, og nogle Aar senere led Jakob, Johannes's Broder, Martyrdoden, den første af Apostlerne. Forfølgelsen adspilittede Menigheden i Jerusalem; men ved de flygtende bragtes Evangeliet ud over det hele Jødeeland og videre til de tilgrænsende Lande. De Menigheder, som i denne første Tid stiftedes, vare, ligesom Modermenigheden i Jerusalem, jødechristne Menigheder, d. v. s. bestede af foruds Jøder; thi efter Herrens Vilje skulde Frelsen først bydes Jøderne (Matth. 10, 6, 15, 24.). Beretningen om denne Kirkens Grundlæggelse blandt Jøderne knytter sig især til Apostelen Peters Virksomhed (Ap. Gj. 2 — 12 Kap.). — Den Frelse, som Jødefolket forskjød, skulde gives til Hedningerne. Peter havde allerede optagte de første Hedninger, Hovedsmanden Kornelius's Hus, i Kirkens Skjød (Ap. Gj. 10, 11.). Men den egentlige Hedningeapostel blev Paulus. Antiochien, hvor under Forfølgelsen en christen Menighed havde samlet sig, blev det første Midtpunkt for Hedningemissionen. Fra Antiochien af foretog Paulus sine Missionsreiser gjennem Palæstien, Makedonien og Grækenland. Den sidste Halvdel af Apostelhistorien (Ap. Gj. 13 — 28 Kap.) beretter om Kirkens Grundlæggelse blandt Hedningerne eller Pauli Virksomhed. — Efterat Paulus havde lidt Martyrdoden i Rom (omtr. 67), traadte Apostelen Johannes i Spidsen for de Palæstinske Menigheder, som han ledede fra Efesus af. Denne Johannes's Virksomhed blandt de Palæstinske Menigheder er det tredie Afsnit af den apostoliske Tidsalder.

Bed Ildgangen af det første Aarhundrede havde saaledes Evangeliet allerede ved sin egen guddommelige Kraft og ved Guds naaderige og underfulde Skrylelse trængt vidt frem baade blandt Jøder og Hedninger; christne Menigheder sandtes rundt om i Landene ved Middelhavet, navnlig i de større Stæder. Imidlertid var Straffedommen over det gjenstridige Jødefolk fuldbrydet ved Jerusalems Ødelæggelse (70). Fra Jøernes Side truede ikke mere nogen Fare; men desto hæftigere rasede

Hedningerne med sine Forfølgelser for at udslette Christennavnet af Jorden. Saaledes måtte det være. Ordet om den korsfästede Christus var „Jøerne en Forærgelse og Grækerne en Daarlighed“. I de hedenske Bismerds Dine var Christendommen kun en elendig og strækkelig Overtro eller gjenstridig Trods. Massen af det hedenske Folk saa i de Christne ikke andet end frække Gudsforagttere, om hvem de troede det allsværste, at de i hemmelige Sammenkomster slagtede Born, spiste Menneskekjød og drev sammeelig Utugt; og paa hvis Regning de strede alle Ulykker og Landeplayer. Og det var ikke blot det hedenske Folk, som gav sit Håb mod de Christne Luft i blodige Forfølgelser. Det romerske Statssamfund var i alle Forhold paa det næste gjennemtrængt af Hedendommens religiøse Forestillinger og Skikke. Hedendommens Talsd synes at true ogsaa den romerske Stat med Talsd; de Christne betragtedes som et statsfarligt Samfund. Dersor ere de Keisere og Statsmænd, som var ivrigt i at forfølge de Christne, for en stor Del just dem, som man fra romersk Standpunkt regner blandt „de bedre“. — Man tæller i Almindelighed til Christenforfølgelser inden det romerske Rige. Den første var under Keiser Nero (67); i den led Peter og Paulus Martyrdoden. Egnende Forfølgelser gjentoges under flere af de følgende Keisere: Domitian (Johannes's Forvisning til Patmos), Trajan, Markus Aurelius (Menigheden i Smyrna 167 og i Gallien 177) o. A. Døsse Forfølgelser rammede endnu kun enkelte Egne eller Menigheder og havde mere sin Grund i det almindelige Folkehed eller i enkelte Keiseres og Statholderes Grusomhed, Mistænkelighed og Haveshge, end i nogen bestemt Plan fra den romerske Statsmagts Side. Underledes blev det ved den Deciske Forfølgelse ved Midten af det tredie Aarh. Christendommen havde ved denne Tid vundet en Ubbredelse og Magt, som truede Hedenstabet med et snarligt Talsd. Kampen bliver en Kamp paa Liv og Død. De Bud, som Keiser Decius (249 — 251) udstede mod de Christne, vare lagte an paa de Christnes fuldkomne Udryddelse inden det romerske Rige; det gik især ud over Menighedens Forstandere, man vilde slaa Hjorden, paadet at Hjorden måtte adspredes. Den Deciske Forfølgelse er den første almindelige Christenforfølgelse. Den fortsættes med en kort Afbrydelse under Decius's Eftermaend, indtil Gallienus (259 — 268) standsede den. Han gav de Christne Frihed til at øve sin Religion, og de nød nu i 40 Aar Fred og Hoile, hvorunder de kunde samle Kræfter til at mode den anden og sidste almindelige Forfølgelse, den haardeste og grusomste af dem alle. Det var den Galeriske eller Diokletianske Forfølgelse

303—311. — Mange vare de, som laa under for de frygtelige Pinsler og i Skrøbelighed fornegtede, sin Tro (Lapsi, Græfaldne); men mange vare ogsaa de, som blev standhaftige i sin Bekjendelse (Confessores, Bekjendere), og som freidigen gik Marthrdoden imøde. Mange trængte sig ogsaa i missforstaet Bekjendelsesiver frem til Doden. Det var Saadanne, den ærverdige Bisshop Cyprian i Karthago unider den Deciske Forsolgelse maatte minde om, at „Marthrkonen gives af Guds Naade og ikke kan tages, naar ikke Guds Lime er kommen, saa at den fornegrer ikke, som, tro i Christo, for en Lid trækker sig tilbage, men han venter, om det skulde behage Gud at sjænke ogsaa ham Marthrkonen”.

Vi ville betragte en Christi Marthrs Død. Polhkarp var en Discipel af Apostelen Johannes og Bisshop i Smyrna. Menigheden i Smyrna maatte under Markus Aurelius i Aaret 167 udstaa en haard Forsolgelse. Det var under Festlegene, den begyndte, og man kastede de Christne for de vilde Dyr. De christne Befjenderes Standhaftighed æggede Hedningernes Raseri. Gudsfornegrerne skulle udryddes, skrege de, hid med Polhkarp". Rølig hørte Bisshopen, hvad der ventede ham; han vilde blive i Staden. Men hans Venner trængte ind paa ham med sine Bonner, at han skulle trække sig tilbage til et Landsted udenfor Byen. Heller ikke her var han i Sikkerhed; han maatte føge sig et nyt Skjul; men ogsaa det blev robet for hans Forsolgere. Han kunde vel endnu have reddet sig ved Flugten; men han vilde ikke; „Herrens Vilje ske", sagde han og gik sine Forsolgere imøde. Han hød, at man skulle sætte for dem Mad og Drikke, som de forlangte, og havd alene om en Lime til stille Bon. I fulde to Timer hørte man ham bede, fuld af Naade og Kraft, for alle Christi Menigheder, saa at alle de, som hørte derpaa, følte sig dybt grebne, og selv de, som var udsendte efter ham, fandt det et haardt Hverv at skulle grieve en saa from og ærverdig Olding. Polhkarp blev ført til Staden og bragt for Prokonsulen. Denne trængte ind paa ham, at han skulle afførge sin Tro: „Band Christus, saa skal jeg give Dig fri". Men Po'hkarp svarede: „I 86 Aar har jeg nu tjent Ham, og Han har gjort mig Godt og intet Ondt; hvorledes skulle jeg kunne bande Ham, min Herre og min Frelser". Prokonsulen blev ved at trænge ind paa ham; men Polhkarp svarede: „Efterdi Du saa ivrigen driver paa, at jeg skal sværge ved Keiserens Genius, og lader, som Du ikke ved, hvem jeg er, saa hør, hvad jeg nu siger for alt Folket: Jeg er en Christen. Men vil Du lære Christendommen at kjende, saa bestem en Dag, og Du skal høre". „Overbevis Folket", svarede Prokonsulen,

der som Pilatus fordum frygtede Folket. „Dig, svarede Polhkarp, var jeg skyldig at afslægge Regnslab; thi vor Tro byder os at vise Ørvigheden, som Gud har indsat, den Øre, som den tilkommer, forsaa vidt som det ikke skader vor Frelse; men hine agter jeg ikke værdige, at jeg skulle forsvare mig for dem". Prokonsulen truede ham nu med de vilde Dyr eller Baaret. Men Polhkarp svarede: „Du truer mig med en Lid, som brænder en fort Sund og om lidt slukkes. Du kjender ikke hin den kommende Doms og evige Straff Lid, som er beredt de Ugudelige. Dog — hoi noser Du, kom med hvad Du vil". — Dette sagde Polhkarp og meget andet, og han var under alt dette fuld af Frimodighed og Lillid, og hans Asahu var som forklaret. Prokonsulen lod endelig udraabe over Staden: „Polhkarp har bekjendt, at han er en Christen", og det rasende Folk skreg: „Han er Ugudelighedens Lærer, de Christnes Fader, vore Guders Fiende, der lærer saa mange, at de ikke skulle tilbede Guderne og ikke ofre". Jøder og Hedninger kappedes om at slæbe Ved til Baaret. Man vilde nagle ham til Pælen, men han vægrede sig: „Lad det være; Han, som giver mig Kraft til at udholde Lidet, vil ogsaa sjænke mig Kraft til at staa fast paa Baaret uden Baand eller Nagler". Fra Baaret hørte man ham bede: „Herre almægtige Gud, Jesu Christi Fader, din elskelige og hilsøvede Sons, ved hvem vi have fået Kundskab om Dig, jeg priser Dig, at Du har agtet mig vædig til denne Dag og Lime, at jeg kan have Lod i dine Marthvers Skare og drikke din Salvedes Kalk til det evige Livs Opstandelse i den Helligaands Uforkrænkelighed. For dette og for Alt Iover, priser og takker jeg Dig samt den evige og himmelske Jesus Christus, din elfsede Son. Med Ham være Dig og den Helligaand Øre nu og i al Evighed! Amen". Da han havde sagt: Amen, tændte man Baaret. Men Lidsluen spændte sig „som et Skibs Seil" om Marthrens Legeme, som om den skjede at fortære de hellige Lemmer. Da traadte en af Bodlerne til og gjennemborede ham med et Sphyd.

Menigheden i Smyrna skriver saaledes i det Brev, hvori den beretter om den Forsolgelse, den havde udstaaet, og om sin Bisshops Marthrded: „Hvem maa ikke beundre Marthrenes Styrke og Taalmodighed og Kjærlighed til Herren? Sonderflængede, saa at man kunde se Åarer og Sener indeni Legemet, ere de dog blevne standhaftige, og medens Alle, som saa derpaa, klagede og hylede, hørte man fra dem intet Suk eller Sklagelyd, og de viste derved os alle, at deres Land var borte fra deres Legemer, eller rettere, at Herren var hos dem; stærke ved Christi Naade, foragtede de Verdens Pinsler. — Christus tilbede vi

som Guds Søn, men Martyrerne elskede vi som Herrens Disciple og Efterfølgere. Maatte vi kun blive deres Eigemænd og Med-disciple!“ Amen.

"Martyrerne Blod er Kirkens Sæd", har en gammel Kirkesader sagt. Kirkens Eidelstid var, som Herrens egen Korsgang, Veien til Seier. Midt under Forfolgerne udbredte Christendommen sig videre og videre. Dens Udbredelse gik i almindelighed ud fra Menighederne i de større Stæder, mindre ved bestemte Missioner end ved det daglige Samkøm og mangfoldige Besørelser i Livet. Mod Slutningen af det 3de Jahrhundert var Christendommen saaledes ikke blot udbredt over hele det romerske Rige, men den var ogsaa trængt frem udover dets Grænser. I Medien, Persien, Armenien og lige hen til Indien fandtes christne Menigheder; i Edessa i Mesopotamien bestod endog et christent Rige. Fremdeles i Egypten, hvor Alexandriaen, og i Nordafrika, hvor Karthago var Middelpunktet. I Gallien fandtes allerede i det 2de Jahrhundert blomstrende Menigheder i Lyon og Vienne; ligesaa i Spanien og endelig ogsaa i de romerske Kolonier i Egnene ved Rhinen og Donau og i Britannien.

3. Konstantin den Store. Julianus Apostata.

Christendommens Seier. Den Galeriske Forsølgelse var den sidste. Galerius, som en Tid havde prælet med at „have udslættet Christenavnet“, maatte selv paa sit Dødsleie bekjende, at han var kommen tilkort, og tilbagekalde sine blodige Besællinger. Herredømmet over det vidstrakte romerske Rige var paa hin Tid delt mellem flere Hærførere. Blandt dem var Konstantin, der efterhaanden overvant alle sine Medregenter og gjorde sig til Enefeiser. Paa et Tog mod en af disse, fortælles der, at han saa et Shn, et strælende Kors paa Himmelnen med den Indstrift: „Bud dette skal du seire“, og at Herren aabenbarede sig for ham i en Drøm og hød ham at gjøre sig en Fane med dette Tegn i. Konstantin gjorde saa, og Seieren fulgte hans Korsfane (Labarum). Personlig Overbevisning og politiske Hensyn forenede sig hos Konstantin for at bringe ham til at flitte sig til de Christne og deres Tro; men han lod sig først kært for sin Død døbe i den overtroiske Mening, som han delte med Flere, at det var bedst at udsætte Daaben til det Sidste for saaledes at renses fra alle sine Shnder. Konstantin viste sig fra først af som de Christnes Ven og Beskytter; og den sidste Kamp mellem ham og hans Medbeiler Licinius kan forsaavidt betragtes som en Kamp mellem Christendommen og Hedenstabet,

som den Enne sluttede sig til det christne, den Anden til det hedeniske Parti inden Romerstaten. Konstantin seirede over Licinius og var nu Enkeiser (323). Som saadan erklærede han Christendommen for Statsreligion. De Christne blev begunstigede paa mange Maader, de kaldtes til Embeder og Presposter, de Geistlige kom i stor Anseelse, de frittores for visse borgerlige Afgifter og Thyngsler (Immunitet), de fulde i visse tilfælde ikke dømmes af den borgerlige, men af en egen geistlig Domstol (geistlig Juris diction). Staten overtog Omsorgen for Kirkens Underholdning, der byggedes prægtige Kirkebygninger, og Kirken vandt store Rigdomme ved de Gaver, som baade Keiseren og Privatmænd skænkede den. Kirkens høje Wilkaar og Forhold til Staten var ganstne forandret. Forandringen var vel i flere Styrker en glædelig, men i andre var den alt andet end til det Gode; nævnlig bragte rent høje, verdslige Hensyn en Mængde Navnchristne ind i den, saa at den i en førgelig Grad lignede Agéren, hvortil Klostren er saact blandt Sveden.

Med Konstantins Overgang til Christendommen var Heden-skabet allerede fældet inden Romerstaten; dets indre Kraft var forlængst brudt, og da nu ogsaa den ydre Støtte i den romerske Statsmagt svigtede, maatte det falde. Dog forsøgte det endnu engang at reise sig, da Konstantins Broderen Julian, hvem de Christne kaldte Apostaten eller den Fra fald n e, blev Keiser (361 — 363). Konstantins Sønner, som fulgte Faderen paa Thronen, havde ladet Julians Slægt udrydde og ham selv i streng Ensomhed opdrage i Christendommen og for den geistlige Stand. Men Christendommen, som blev ham paatvungen af det forhadte Keiserhus, blev ham selv forhadt. Med desto større Begeistring omfattede han de hedenste Bismunds Skrifter og den hedenste Oldtids Minder. Som Keiser saa han det derfor som sit Livs Maal at gjenoprette Heden-skabet i en ny og bedre Form. Han fornøjede vel ikke de blodige Forfolgelser mod de Christne, men han tilslidtesatte dem paa alle Maader, strev selv et udsærligt Skrift mod Christendommen og sagte at nære Spliden mellem de forskellige Christne Partier, for at de skulle fortære hinanden i indbyrdes Kamp. Han tillod Jøderne at opbygge Jerusalems Tempel; han vilde gjøre Herrens Ord (Mt. 24. 2) tilskamme. Men Herrens Ord skal ikke blive tilskamme. Ildsluer og Jordskjæle forstyrrede Bygverket og spredte Arbeiderne. Og ligesaa forgives var al Julians øvrige Gjerning. Han maatte selv bekjende det i sine sidste Ord: „Saa har Du da sejet, Galilæer!“

Julians forsøg havde alene tjent til at vise Hedenstabels

Afsmagt; dets endelige Fald kunde ikke udeblive længe. Inden Aarhundredets Udgang varinden det romerske Rige al Afguds-tjeneste forbudt som Majestætsforbrydelse (Lov af Theodosius den Store 392), og endnu før Midten af det 5te Aarh. kunde Hedenstabet ansees for udryddet i det østlige Rige. Det havde endnu kun en Støtte tilbage i den hedenste Filosoffskole i Athen; den lukkedes af Justinian 1. 529. — Lidt længere vedligeholdt Hedenstabet sidste Levninger sig i enkelte af det vestlige Riges Provinser.

4. Den kirkelige Bekjendelse og Lærestridigheder. Troen maa nødvendigvis udtale sig i Bekjendelse (Rom. 10, 10. 2 Kor. 4, 18.). Dette gælder baade den enkelte Troende og Kirken som de Troendes Samfund. Da Kirken fremdeles er et Samfund, som træder synlig frem i Verden, maa den frem lægge sin Bekjendelse formet i bestemte Ord, for i den at have Skjendermerket for dem, som ville høre den til, og Skjelne-merket fra andre Samfund. En saadan i bestemte Ord fremsat Bekjendelse kalde vi Symbol (*). Det ældste Symbol, vi have, er det apostoliske (Troesartiklerne). Fra hvilken Tid dette skriver sig i den Form, vi nu have det, er ikke afgjort. En gammel Kirkeskrer, Rufin (omtr. 400), fortæller, at det skriver sig fra Apostlerne selv, der alle skulle have været sammen om at affatte det, saaledes at enhver af dem gav sit Bidrag. Hvad Rufin her fortæller, kan dog kun ansees for et senere Sagn. Heller ikke bører det Navn af det apostoliske, fordi det er affattet af Apostlerne Ord for Ord, men fordi det er et klart og synligt Udtryk af den øgte, usorfalskede apostoliske Lære. Som saadan har Kirken til alle Tider holdt det højt i Øre; det bruges som Bekjendelse ved Daaben og som Grundlag for den christelige Børnelærdom; det er Kirkens Grundbekjendelse, til hvilken alle dens Afdelinger samstemmigen bekjende sig, og til hvilken alle senere kirkelige Bekjendelser kun forholde sig som nærmere Udviklinger. — Denne fortsatte Udvikling af den kirkelige Bekjendelse står kun gjennem Strid (Lærestridigheder). Den Menneskenaturen iboende Syndighed gjør nemlig, at den menneskelige Fornuft kun ugerne boier sig ubetinget under Guds Ord og lader sig „fange under Troens Hydighed“; den vil overimod gjerne mestre Guds Ord og blande noget ind af sit Eget. Hert

— 9 —
ligger den egentlige Kilde til hvad vi kalder Høresi, Kjælteti, Brænglære, d. v. s. en vilkaarlig Forvanskning af den aabnbarede Sandhed, enten den hele Christendom eller en enkelt Troessætning (Dogme). Imod enhver saadan Forvanskning er det nu Kirkens Pligt at forsvarer og hævde den Sandhed, som er den betroet. Og Kirken vil ikke ustraffet kunne forsamme denne Pligt; thi hvad Mennesket tænker om Gud og sit Forhold til Ham, er Midtpunktet for hele dets Tænkemaade, og af Tænkemaaden hænger igjen Handlemaaden; uden sund Lære gives heller ikke sundt Liv. Dette er den sande Betydning af den kirkelige Rettroenhed (Orthodoxi). Denne Kirkens Kamp for at hævde Lærens Renhed fører naturligen til en dybere Indtrængen i og en nærmere Udvikling af det christelige Læreindhold, og hvor Stridens Vigtighed eller andre Forhold gjør det nødvendigt, har da Kirken ogsaa nedslag Stridens Udbytte i nye Symbooler for at udelukke fra sig Blåsfærslen og værne om den rene Lære. Disse senere Symbooler ere altsaa ikke nje i den Forstand, at de ville opnæve de ældre eller sætte sig selv i deres Sted, men kun forsaavidt de give en ny, bestemtare Udvikling af den ældre, oprindelige Bekjendelse med Hensyn til de omstridte Punkter.

5. De apostoliske Fædre. De Kirkeskrere fra de fem første Aarhundrede, som have efterladt os Skrifter, kalder man Kirkesfædre. Deres Stætte aabnes af de apostoliske Disciple af Apostlerne. Til dem regnes i Almindelighed: 1) Josep med tilnavnet Barnabas (Troestens eller Formaningens Son), Pauli Medhjælper indtil dennes anden Missionsrejse. 2) Clemens, en af de ældste Bisloper i Rom (Romanus), hvis Brev til Kochintherne stod i en saadan Anseelse i den ældste Kirke, at det endog brugtes til Forelæsning ved Gudstjenesten. 3) Hermas. 4) Ignatius, Biskop i Antiochien, der under Trajan til Folkelets Forlystelse i Rom fæstedes for de vilde Dyr. 5) Polycarp (§2). 6) Papias, en Discipel af Johannes.

6. Ebjoniter. Gnostikere. Manichæere. Fra den Christendommen havde vundet en videre Udbredelse og viste sig at være en Magt, som truede Hedenstabet med Undergang, lod dette det ikke blive med de ydre Forfolgelser; ogsaa de hedenste Bismand traadte nu frem for med videnstabelige Vaaben og allehaande Beskyldninger at bekæmpe den sejrigt fremtrænende Christendom. Andre var der igjen baade blandt Jøder og Hedninger, som vel sluttede sig til Christendommen, men ikke

(*) Symbol betegner ibethelse et Legn eller Mærke, hvorpaa Noget hændes; nævnlig bruges det om et forud aftalt Legn, t. E. Soldaternes Esben.

kunde ellers vilde ganske opgive sine tidligere Anskuelser; de blandede derfor mere ellers mindre af judaistiske ellers af hedeniske Forestillinger ind i sin Christendom. — Hvad Jøden angaar, saa havde han navnlig ondt for ganske at løsdrive sig fra den tidligeere Lovtvang. Vi kunne se det allerede af Apostelkonventet og de Begivenheder, som vare Anlebningen til dette (Ap. Gj. 15.). Apostelen Paulus hjæmper i flere af sine Breve (Rom. Kor. Gal.) mod judaistiske Branglærere, som påstode, at det var nødvendigt til Salighed at lade sig omstyrke og holde hele Moseloven, og som benegtede Pauli, Hedningeapostelens, apostoliske Autoritet. Vi have her judaistiske Bildfareller, som, naar de fastholdtes og udvikles videre, maatte føre til et fuldstændigt Tilbagefald til Jødedommen (Gal. 5. 1 — 12). Saa gik det ogsaa. Efter Jerusalems Ødelæggelse og Jødefolkets Afsprelse, adskilte (separerede) en Del af saadanne Jødechristne sig fra Kirken som et særeget Parti eller Sekt, der kaldes Ebioniter*. Christendommen var for dem ikke andet end Jødedommen, kun i en mere udviklet Form, forsaavidt den indeholdt nje og fuldkommene sædelige Forskrifter. I Christus saa de ikke Guds Søn, men et blot og bart Menneske, hvis hele Gjerning estod i, at han var en Lærer lige med Moses og Profeterne, og om hvem de ventede at han ved sin Gjenkomst skulde stiftet et Verdensrige med Jerusalem som Midtpunkt.

Ligesom Jøden blandede sine judaistiske Forestillinger ind, saaledes Hedningen sine hedeniske. Gnosticismen har sit Navn af den højere Indsigt, *Gnosis*, som den roste sig af. Den skjelnde nemlig, som mellem to modsatte Ting, mellem den ensfoldige Tro, som var for den store Hob, og den højere *Gnosis*, som var forbeholdt de saa Fuldkomne. Denne højere Erfjendelse eller *Gnosis*, som de roste sig af, var nu alene en storartet Sammenblanden af Christendommen og Hedendommens religiøse og filosofiske Anskuelser. I Virkeligheden var det blot og bart Hedenstab, kun med en Tilsætning af enkelte christelige tanker. Spiret til disse gnostiske Bildfareller findes vi allerede i den apostoliske *Tid* i den „falske *Gnosis*“ (1 Tim. 6, 20), som først Paulus bekjemper (Kolosserbrevet og Pastoralebrevene), og senere Jacob og Peter og endelig Johannes. I en mere udviklet Form, som fuldstændige Systemer, møde vi Gnosticismen henimod Midten af det 2dte Aarh. Med det 6te Aarh. uddør den. — Manichæismen er en lignende Sammenblanding af Christendom og

Hedenstab. Stifteren, Mani i (omkring 250) levede i Persien. Grundtanken i hans System er derfor den gammelpersiske Dualisme, efter hvilken der fra Evighed af er to Væsener, et godt og et ondt, hvort med sit Rig, Ejets og Mørkets.

7. Kirkelærere. Imod disse Angreb og Forsøg paa at forvænde Christendommen var det nu, Kirkens Lærere inttil Midten af det 3dte Aarh. især havde at hjæmpe. De mærklige blandt dem ere: Justin, som 163 led Martyrdoden i Rom og derfor kaldes Martyren, har skrevet Forsvarskirker (Apologier) for Christendommen. — Ireneus, en Discipel af Polycarp og Papias, kom senere til Gallien, hvor han blev Bisshop i Lyon og døde Martyrdoden 202. — Tertullian († 220) var født i Karthago af hedeniske Forældre. Han vorste op som Hedning og var Sagfører og Vestalenhedslærer. Først i en modnere Alder blev han Christen og bestilledes til Presbyter i sin Fødeby. Tertullian er allerede af den Grund mærlig i Theologiens Historie, fordi han var den første Kirkesfader, som skrev paa Latin, og han saaledes blev Skaber af det latinske Kirkesprog. Tertullian sluttede sig en Tid til Montanismen. Stifteren af dette Parti var en Fryger Montanus ved Midten af det 2dte Aarh. Han fandt, at de Christne begyndte at blive lunkne i sit Liv, og at det var, som om Landen veg fra deres Samfund. Han mente nemlig, at den Helligaand til alle Lider maatte bevise sin Nærverelse ved de overordentlige Raadegaver (1 Kor. 12); men disse uddøde just ved denne Tid efterhaanden, da „Grundlæggelsens Tid“ nu var forbi. Om Livet mente han, at det christelige Liv maatte vise sig i mørkt Alvor og streng Forsagelse af al jordisk Glæde. Hermed forbant han nu ogsaa Forventningen om Herrens snare Gjenkomst for at oprette et Hellighedens Rige her paa Jorden (Chiliaome). Montanisternes strenge sædelige Alvor vandt dem mange Venner; blandt dem var ogsaa Tertullian, der imidlertid fremstillede Montanismen i en rettere Skikkelse, frigjort fra dens mere soermerske Udspejler. — Cyprian († 258) var ligeledes født i Karthago af hedeniske Forældre og havde uddannet sig til Vestalenhedslærer. Indre Kampe førte ham over til Christendommen. To Aar efter sin Omvendelse blev han af Menigheden i Karthago valgt til Bisshop og næsten twungen til at modtage Valget. Det var ved den Tid, den Deciske Forsøgelse rasede (§ 2). Cyprian troede, ikke af feig Frygt, men af Hjærlig Omsorg for sin Menighed, for en Tid at burde undrage sig Forsøgelsen og gik i frivillig Landsflygt.

*) Navnet forslåres forskelligt. Maaske rettest af et hebraisk Ord (ebjon), der betyder fattig, d. v. s. „de Fattige i Landen“ (Mt. 5, 3).

tighed; men ogsaa fra sin Landflygtighed vedblev han gjennem breve at tage sig af sin Menighed og leve den. Da Forsolgelsen sagtnede for en Eid, vendte Chyrlan tilbage. Men Forholdene var fremdeles haarde for den nordafrikanske Kirke; en Pest rasede, Barbarterne gjorde Indsald, og inden Kirken selv var der Strid, navnlig om hvorledes det skulde forholds med de Grafalde, som igjen vilde optages (§ 17). Under alt dette viste Chyrlan en Bisops Troskab, Kraft og Vidom. Heller ikke varede det langt, inden Forsolgelsen mod de Christne brød los med fornhet Styrke, og denne Gang troede Chyrlan ikke at burde unddrage sig den; den Eid var kommen, da „det behagede Gud at skænke ogsaa ham Martyrkronen“. En særegen Bebydning have de alexandrinske Kirkerere. I Alexandria var der en Skole, hvori de, som forberededes til Daaben (Katechumener), undervisles; denne udvidedes efterhaanden til en Dannelsesanstalt for vordende Lærere, etslags theologisk Seminar. Blandt denne Katedralskoles Lærere mærke vi Clemens (Alexandrinus † 220) og dennes Discipel Origenes († 254). Origenes var født i Alexandria af christne Forældre. Hans Fader døde som Martyr. Sonnen, dengang kun 16 Åar, styrkede Faderen til standhaftig at befjende sin Tro og higede selv med et saadan Engsel efter Martyrkronen, at Moderen neppe kunde holde ham tilbage fra at fremstille sig for de hedenske Forsolgere for at modtage den. 18 Åar gammel blev han Lærer ved Katedralskolen; i 25 Åar virkede han ved den og vandt et ubredt Ry for sin store Lærdom og almindelig Agtelse for sit strenge Liv. Men nu blev han uenig med sin Bisop, der affatte og forviste ham. Origenes gik til Cesarea (i Palestina), hvor han grundede en theologisk Skole. Under den Deciske Forsolgelse blev han fængslet og lagt paa Pinebænken. Han blev vel igjen given fri, men døde kort efter af de Misshandlinger, han havde lidt. Origenes har skrevet en saadan Mængde Skrifter, at en senere Kirkesader spørger: „hvem af os kan læse saameget, som Origenes har skrevet?“ Baade gjennem sine Skrifter og sin Lærervirksomhed øvede Origenes en stor Indflydelse; det er kun faa af de mere beromite Kirkerere i den nærmeste Eftertid, som ikke i mere eller mindre Grad kunne ansees som hans Disciple. Ved Origenes var det naa lig den alexandrinske Skole udviklede sig i sin Giendommelighed. Alexandria var et Hovedsæde for græsk Dannelsse; der maatte derfor gjøres særegne Fordringer til de christne Lærere her. I Modsetning til den falske Gnosis vilde da den alexandrinske Skole fremstille en sand, kirkelig Gnosis. Denne skulle ikke

vere nogen Modsetning til den ensoldige Tro eller Enkeltes udelukkende Giendom, men derimod en videnkabelig Erfjendelse af de christne Troes sandheder, som byggede paa den fælles christelige Tro og derfor var tilgjængelig for Alle. Det var imidlertid flere, som fandt, at Alexanderne overvurderede Betrydningen af denne videnkabelige Erfjendelse paa Troens Bekostning, og at de blandede Adskilligt ind i sin Gnosis, som de snarende havde fra den helleniske Filosofi end fra den hellige Skrift, ligesom de ideihøje behandlede denne sidste med Vilkaarighed, idet de hyldede den allegoriske Fortolkning, d. v. s. skjenede mellem en dobbelt Mening i Skriften, den bogstavelige og den aandelige, som var den egenlig sande. Navnlig om Origenes's Rettroenhed i alle Stykker reistes der senerehen inden Kirken stærke Kvivl og førtes der endog Stridigheder.

8. De trinitariske Stridigheder. Athanasius.
Kirkemoder i Nicæa og Konstantinopel. Under den Kamp, som vi hidtil have omhandlet, gjaldt det at tilbageblaa Jødedommens og Hedenkabets Forsøg paa at trænge ind i Kirken. Den Kamp, vi nu gaa over til, føres indenfor Kirken. Disse, de kirkelige Lærestridigheder i egenlig Forstand, tage sit Udgangspunkt i det Led af den christelige Tro, som er denne Troes Midtpunkt: Troen paa Jesus Christus som Guds Søn. Herfra føres man over til Spørgsmålet om Sonnens og Vældes Vandens Forhold til Faderen, eller ellers Læren om Treenigheden (trinitariske Stridigheder). Hvad det her gjælder, er at fastholde paa den ene Side Guds Wesens Enhed og paa den anden Side Personernes Trebed. Bildfarelsen kan ellersaa indtræde paa en dobbelt Maade. Enten kan man legge Vægten paa Væsen senheden saaledes, at man fornegter Sonnens og Vandens personlige Forskjel fra Faderen: Fader, Son og Vand ere ikke tre Personer, men alene tre forskellige Gabenbaringsformer for den ene og samme guddommelige Person; det er den ene og samme Gud, som kaldes Fader, Son, Vand, alt efter de forskellige Maader, hvorunder han aabenbarer sig (Modalisme). Eller man kan legge Vægten paa Personernes Trebed saaledes, at man ophever Væsenheden; man faar da tre Personer, der ikke have det samme Guddomsøsen, men af hvilke den ene er den anden underordnet (Subordinatisme). Den første Bildfarelse, Modalismen, bliver allerede i det 2det Årh. bekæmpet af Kirkens Lærere; den anden, Subordinatismen, bliver fuldstændig udviklet af Arius, som herved fremkalder de arianiske Stridigheder.

digheder: — Arius, Presbyter i Alexandrien, læste nemlig, at Sonnen ikke var fra Evighed af og heller ikke af samme Væsen som Faderen, men af et andet Væsen end Faderen; han var en Skabning, kun derved forskellig fra den øvrige Skabning, at han er den første og den, ved hvem den øvrige Skabning er blevet til. Arius's Hovedmodstander var Athanasius, senere Biskop i Alexandrien († 373). Han viste, at Arianismen fornegtede Troen paa Christus som Verdens Grelser og dermed den hele Christendom; thi en Skabning kan ikke være Verdens Grelser, men alene den, som er sand Gud; som sand Gud er Sonnen født af Faderen fra Evighed og af samme Væsen som Faderen (ἀμονόσος). Da Striden greb om sig saaledes, at næsten hele Christenheden delte sig i to stridende Parter, lod Keiser Konstantin for at faa Striden afgjort samle et Kirkemøde (Koncil) i Nicæa 325. Der var omtrent 300 Biskoper tilstede. Arianismen blev fordømt som Fejletteri, og i Modscætning til den opstilleses et Symbol, der i bestemte og skarpe Ord bekjendte Christi sande Gudsdom i Overensstemmelse med den Udvilting, som navnlig Athanasius havde givet Læren.

Arianerne gave imidlertid ikke tabt, men fortsatte Kampen. Som det pleier at ske, hvor to Ansuelser staa skarpt over for hinanden, saaledes skede det ogsaa her. Der var Somme, som mente, at man burde gaa en Middelvei for at forlige de stridende Parter. Naar Arianerne paastode, at Sonnen var af et andet Væsen end Faderen, og man i Nicæa havde fastsat, at han var af samme Væsen som Faderen, saa vilde disse, at man skalde dem Semianerne d. e. Halvarianere. Keisernes, som efterat Christendommen var blevet Statsreligion, blandede sig meget ind i dens Anliggender, lode sig snart paadire fra den ene snart fra den anden Kant. Athanasius blev gjenstegne Gang forvist fra sit Bispedømme, men ligesaa ofte igjen tilbagekaldt. 20 Aar af sit Liv tilbragte han i Landsbygtighed, og ofte var hans Liv truet; men altid og overalt var han standhaftig og uforfærdet i at forsvare den rene Lære; man har derfor hædret ham med Navnet „Orthodoxiens Fader“. Den Bekjendelse trængte efterhaanden igennem, at Semianerismen i Virkeligheden ikke var andet end Arianismen, og at Arianismen var en Fornegtelse af den hele Christendom. Saaledes blev da endelig paa et Kirkemøde i Konstantinopel 381, som Keiser Theodosius lod sammenkalde, den Bekjendelse, som man havde vedtaget i Nicæa, paanhæftet med nogle saa farandlinger og nærmere Bestemmelser. Disse sidste angaa især Troen paa

den Helligaand, om hvis Væsen og Forhold til Faderen og Sonnen man ogsaa havde forhandlet under det senere Afsnit af Striden. Denne i Konstantinopel vedtagne Bekjendelse er det, vi have under Navn af det nicæenske eller, som den ogsaa fuldstændigere kaldes, nicæenskonstantinopolitanske Symbol.

9. De christologiske Stridigheder. Det Athanasianske Symbol. Ligesom Arianerne og Andre bestredt Christi Gudsdom, saaledes var der igjen dem, som negtede hans sande Menneskelighed. Dette var navnlig Tilfældet med Doctorerne, som mente, at Christus ikke var et virkelig Menneske, men kun viste sig i en Skikkelse, der saa ud som et Menneskes.

Christus er sand Gud og sandt Menneske; for at kunne fuldbringe, hvad der kræves til det faldne Menneskes Grelse, maatte han være baade det ene og det andet. Men de to Naturer, den guddommelige og den menneskelige, ere forenede i een Person. Her var igjen en dobbelt Bildfarelse mulig. Enten kunde man nærmest føste Tanken ved den menneskelige Natur og lægge Vægten paa den, saaledes at Christus egentlig kun blev et Menneske, med hvem Gudsdommen havde forenet sig, eller i hvem Gudsdommen boede. Eller man kunde lægge Vægten paa den guddommelige Natur, saaledes at den menneskelige ligesom opslugtes af eller gik op i den; Christi sande Menneskelighed og navnlig hans Lidelse og Død opleser sig da i et Skin. I begge Tilfælde var Beien altsaa cabnet for folgerige Bildfareller med Henhyn til det hele Forlosningsverk. Den førstnævnte Bildfarelse kalder man Nestorianisme efter en Biskop Nestorius i Konstantinopel; den blev fordømt paa et Kirkemøde i Efesus 431. Den anden kalder man Monophysitisme, fordi den lader den menneskelige Natur opsluges af den guddommelige, saa at der kun bliver een Natur, eller Euthychianisme efter en Klostersforstander i Konstantinopel Euthyches. Monophysitismen blev fordømt paa Kirkemødet i Chalcedon 451. — Ogsaa efter Kirkemødet i Chalcedon fortsattes de monophysitiske Stridigheder i mere end 200 Aar. Men disse fortsatte Stridigheder have lidet ellers ingen Bethydning for Lærens Udvilting. Det er ikke den sande Ridkærhed for den rene Lære, som fører Kampen, men Spidsindighed og Partishæde, personlige Lidenskaber, Rænker og høre Bold. Høfet blander sig ind og vil med Magtbud befale, hvad der skal troes i Kirken, Menigheden drages ind i Kampen, og Kirken fortærer sine bedste Kræfter i en unhyttig og ufrugbar Strid. Derfor er det ogsaa, som om al Livets og Vandens Kraft fra det 6te Jahr. af efterhaanden udtømmes

inden den græske Kirke, saa at den ligesom stivner hen paa det Punkt, hvortil den var naaet.

Der gives endnu i vore Dage i de østlige Lande Kirkesamfund, som hylde de Bildfarelser, vi her have omtalt. Efter Kirkenmodet i Efesus flygtede den største Del af Nestorianerne til Persien, i hvis Kirke Nestorianismen fik Indpas; der og i andre Dele af Asien bestaa endnu nestorianiske Menigheder. Ligeledes satte Monophysiterne sig fast i Egypten, Shrien og Armenien.

Udbrytter af de trinitariske og christologiske Stridigheder har Kirken nedlagt i det athanasianske Symbol, der imidlertid ikke er forfattet af Athanasius, men flere Aar senere (omtr. 500). Det athanasianske Symbol tilsigemed det apostoliske og nicenske ere de tre almindelige (ekumeniske) Symboler, til hvilke den hele Kirke, baade Protestantter og Katholiker, hækende fig.

10. Kirkelære. Antiochien og Alexandrien ere i det 3de til 5te Aarh. de to Hovedsæder for den theologiske Videnskabelighed i Østen. Næsten alle navnkundige Kirkelærere i dette Tidssrum tilhøre enten den antiocheniske eller den alexandrinske Skole. Det er en lang Række af berømte Navne. Vi nævne ved Siden af Athanasius kun een, Johannes med tilnavnet Chrysostomus (Guldmund). Hans Prædikener gjelde den Dag idag for Mesterværker af geistlig Veltalenhed. Han var født i Antiochien 347. Hans fromme Moder Anthusa viste Barnet tidlig Vejen til Grelsersen. Efter Moderens Død trak han sig tilbage i Ensomheden og levede i sex Aar blandt Munkene ved Antiochien alene for Bon- og Læsning af den hellige Skrift. I 380 blev han Diakon og senere Presbyster i Antiochien og opnøiedes 397 til Bisshop eller Patriark i Konstantinopel. Her aabnede sig en vid Mark for hans Virksomhed; men det var ogsaa en vanskelig Plads, hvorpaa han var stillet, midt i den høypige Hovedstad og overfor et herkensigt og udsævende Hof. Chrysostomus revsede med Grimodighed Lasten, hvor han saa den, uden Persons Anseelse; Keiserinde Eudoria følte sig ofte truffen af hans straffende Prædiken. Det falldt derfor ikke hans Fiender vanskeligt at stemme Keiserinden til vilkaarlige Forholdsregler mod ham. Blandt disse Fiender var og saa Theofilius, Patriark af Alexandrien. Hans Mænster var det især, som bevægede Keiserinden til at lade Chrysostomus stegne for et Kirkemøde, som holdtes ved Egen, et Landsted nær Konstantinopel. Chrysostomus blev her affat og forvist. Men Folket, som hang ved sin Bisshop, krævede, at han skulde faldes tilbage; et Jordskælv satte Keiserinden i Skæk, saa at hun

sendte Brev og Budskab efter ham. Lange varede det, dog ikke, før end Eudoria. Brede pagny brød ud. Der var set ved Sofielirklen, blevet reist en Billedstøtte til Ere for Keiserinden, og denne indviedes under larmende Festligheder. Mod dette uvæsen prædikede Patriarken, og da Keiserinden vrededes over dette og truede ham, lod han en Prædiken over Johannes den Døber de Ord undslippe sig: "Paath raser Herodias; paanh dandser hun, paanh kræver hun Johannes's Hoved." Chrysostomus blev, efter affat og forvist. Han døde i Landsbygden 407 med de Ord: "Lovet være Gud for alle Ding!" — 30 Aar senere blev hans Lig, med stor Gestibelighed, ført til Konstantinopel og bisat i den keiserlige Begravelses; Keiser Theodosius 2. knælede ved dets Fodder og bad om Tilgivelse for, hvad hans Forfædre havde forbrudt. Efter det 6te Aarh. kan den græske Kirke ikke oppise nogen Kirkelærer, der kan sammenligne med de tidligere Archundreders. Den mest fremragende er Johannes Damascenus (omtr. 750). Hans Fremstilling af den orthodore Tro gjelder inden den græske Kirke næsten som et Symbolisk Skrift.

11. Den Pelagianiske Strid. Augustin. Østen var det Læren om Guds Væsen og Christi Person, som især beskjæftigede Kirklens Lærere; i Vesten var det Læren om Menseskets og Dets naturlige Fordærvelse (Arvesynden). Aurelius Augustinus har selv i sine "Bekjendelser" lagt frem sit Liv, som det var indtil hans Omvendelse. Han var født 354 i Tagaste i Nordafrika. Hans Fader var Hedning, og forblev Hedning indtil kort før sin Død, men Moderen Monika var en from christen Kvinde, et Monter for en christen Moder og en christen Hustro. Der var store Evner hos Gutten; men Ergierigheden og Sanseligheden var ogsaa stærk hos ham. 16 Aar gammel kom han til Karthago, for at uddanne sig til Lærer i Veltalenhed. Han fandt her Kammerater, i hvis Selbstab han hengav sig til et vildt og ryggeslægt Liv. Han løste vel flittigt nok; men det var kun af Ergierighed og de hedenske Taleres eller Bismands Skrifter, der skulde danne ham til en stor Lærer. Det var dog et blandt disse Skrifter (Ciceros Hortensius), som valgte hos ham en Længsel efter Sandheden for dens egen Skyld; men Sandheden selv kunde det ikke give ham. Heller ikke fandt han den der, hvor den dog ene et at finde; han tog vel fat paa Bibelen ogsaa, "for at se, hvorledes det havde sig med den"; men den syntes ham altfor simpel og ensfødig; han foragtede at være lidet og syntes sig stor i sit Overmod. Derimod troede han at finde, hvad han søgte;

hos Manichæerne (§ 6). De sagde jo, at de eiede den fulste Bisdom, som var for de Udvalede, og navnlig mente de at have fået den store Gæde, som ogsaa stod for Augustin baade sent og tidlig: hvorfra er det Onde? I 9. Åar hørte Augustin til Manichæerne uden endnu at være indviet i deres dybeste Hemmeligheder, som de forbeholdt en snevrere Krebs af sine mest udvalgte Disciple. Men da kom Manichæernes "store Lys", Faustus, til Karthago, og af ham ventede nu Augustin, at han skulle lete ham af Sandhed. Men han blev ganske og aldeles slufset; Faustus "var en Mundskjænk, som holdt den Forsende et tomt Bæger for Munden." Fra den Tid var Augustin ikke mere Manichæer, om han end ikke strax brød med dem ogsaa i det Ydre. Han havde sagt Sandheden hos Manichæerne uden at finde den; han twivlede nu, om den var noget steds at finde; han twivlede paa Alt. — Ved denne Tid forlod Augustin Karthago og gik til Rom og derfra til Mailand som Lærer i Veltalenhed. Her kom Moderen efter ham. Hun kunde ikke slippe den Son, som havde kostet hende saa mange og hitte Zaarer; et Syn havde vist hende, at Sonnen engang skulle staar der, hvor hun stod, og en gammel Bisshop havde trostet hende med, at "en saadan Zaareson ikke kunde fortæbes." I Mailand levede den Bisshop Ambrosius (§ 12). Augustin besøgte ham og hørte jævnlig hans Prædikaner; i Begeyndelsen var det kun for at lære Veltalenhed af ham; men uviskaarlig følte han sig dog truffet af Talens Indhold og Kraft. Han tog alter Bibelen frem og begyndte at læse med andre Sine end før; især følte han sig tiltalt af Paulus. Det var fremdeles det gamle Spørsgsmål, som pinte ham: hvorfra er det Onde? Den syndefulde Ungdom laa bag ham, og han nærmede sig den modne Manddom, ældre af År; men kun saa meget mere forærret. Der kom Dage fulde af Strid og Uro; men Naadens Time nærmede sig. Augustin boede sammen med en Ven Alypius, der delte hans Liv og Uro. En Dag kom en fælles Bekjendt til dem, en gammel from Krigsmand. Da han saa Pauli Breve paa Bordet, bragte han Samtalen paa de første Christne og begyndte at fortælle Bennerne om den hellige Antonius og hans Liv (§ 16). Augustin følte som en Braab i sit Hjerte, idet han tænkte paa sit eget Liv. Han skrædede ud i den Have, som stodte til Huset; Bogen, som laa paa Bordet, tog han med sig og bad: "o Hære! hvorlænge, o hvorlænge! Imorgen og efter imorgen! hvorfors ikke strax, hvorfors ikke i denne Time en Ende paa min Skjæsel?" Da hørte han fra Nabohuset en Stemme som et syngende Barns: "Tag og læs, tag

og læs!" For Augustin var det en Stemme fra Gud. Han havde hørt om Antonius, hvorledes han var blevet rammet i Hjertet, da han i Kirken hørte forelæse Herrens Ord til den rige Engling (Mt 19, 21). Gud turde have et Ord ogsaa for ham. Han tog Bogen, som han havde lasset fra sig, og læste: "Ikke i Braabseri og Drukkenlab, ikke i Løsagtighed og Utrelighed, ikke i Liv og Avind; men ifører den Hære Jesum Christum og pleier ikke Kjødet til at vække Begjærligheder" (Rom. 13, 13, 14). — "Videre læste jeg ikke; jeg behøvede ikke mere; Fredens Lys kom over mit Hjerte, og Tidens Mørke spredtes." — Saaledes havde Augustin fundet Hvilen i Kroen paa den Hære Jesus Christus under en af hine heftige Sjælskampe, som Herren har for Enkelte blandt Sine, ofte just for dem, som han har udset til en særege Ljeneste i sin Kirke, men som man vilde feile meget ved at sætte som en Regel for Alle; Guds Veie ere mange. Et Års Tid levede Augustin med Moderen og nogle faa Bennet paa et Landsted nær Mailand; det Liv, som saa pludselig var valgt, skulle modnes i Stilhed. Paaskenafien 387 modtog han sammen med sin Søn Adeodatus og Bennen Alypius den hellige Daab af Ambrosius. — Monikas Bennet varer hørte; det blev givet hende at se Sonnen staar der, hvor hun bodt, og sad at vandre bort i Fred. Efter Monikas Død vendte Augustin tilbage til Afrika. Menigheden i Hippo tilliggemed dens Bisshop nødte ham næsten mod hans Vilje til at modtage en Presbyters Embede; senere (395) blev han Menighedens Bisshop. Som Bisshop i Hippo var Augustin Midtpunktet for det Kirkelige Liv ikke blot i Nordafrika, men i hele Vesten; han er det christne Vestens Lærer, ikke blot for sin Tid, men for den hele Eftertid. Han døde 430 under Hippos Beleiring af Vandalerne.

Augustins Livserfaring havde lært ham et kjende Syndens Magt og Viljens Utmagt, men ogsaa Guds uforkydte Raade. Derfor læste han ogsaa, som den hellige Skrift lærer: Som Folge af Adams Fal er ethvert Menneske, som fødes paa naturlig Maade til Verden, af Naturen grundfordærvet (Arvesynden); den menneskelige Vilje er af Naturen udhygigt til det Gode, derimod "bunden af Synden" og altsaa ufr. (Joh. 8, 34); den kan derfor heller ikke virke endog det mindste til Menneskeets Frelse; denne virkes derimod helt og holdent, ene og alene, af Guds uforkydte Raade. — Dette er imidlertid en Lære, som er haard for Kjød og Blod, som gjerne vil have noget at rose sig af. Derfor har der altid været dem, som ikke have funnet forlige sig med den. Saaledes ogsaa paa Augu-

stus. Lidt. Dicse fuldte en Ordfoerer i en britisk Monk, Pelagius, som var kommen til Rom. Pelagius vilde ikke høre noget om Arvesynd; han kendte ikke nogen anden Synd end den gjorslige." Adams Falb har ikke haft nogen følge for hans Efterkommere; ethvert Menneske er, naar det fødes, saadan som Adam var før Falbet. Mennesket kan derfor af egen Kraft gjøre det Gode og holde sig fri for Synd. Dog negter ikke Pelagius, at Synden er almindelig blandt Menneskene, men dette har alene sin Grund i slet Eksempl og Vanens Magt. Efter dette kan den naturligvis ikke hos Pelagius være Tale om Guds Maade i christelig Forstand, id. v. s. Guds uforstyrrede Maade i Christo. Naar han taler om Maade, fortæller han derved alene de menneskelige Gøter og Kæster, der jo ere en Guds Gave, og dernæst Evangellets Lære, Christi Eksempl og Livets Lærlæser og andet, hvorved Mennesket anspores til og styrkes i det Gode. Denne Maade er vistnok ikke ubetinget nødvendig til Menneskets Frælse; men den gør det lettere for Mennesket at gjøre, hvad det maa gjøre for at blive saligt; Mennesket trænger derfor til den; men det maa først gjøre sig værdig til den. Den, der tror, hvad Pelagius læste, kan naturligvis ikke tro på Christus som den, der ved sit hellige og dyrebare Blod har forløst ham fra Synd, Død og Satans Rig; han kan i Christus ikke se andet end den opførsede Lærer og det fuldkomne Forbillede, derimod ikke Forsoneren. Pelagianismen fornigter Christendommen i dens indreste Grund. Dette er den ogsaa, Augustin holder frem under den pelagianske Strid (411—431). Pelagianismen blev ogsaa almindelig fordomt, først i Nordafrika (418), dernæst i det øvrige Vesten, og endelig ogsaa i Østen ved Kirkemødet i Efesus 431.

Striden begyndte imidlertid paanv. Dette havde nu tilsteds sin Grund deri, at der ogsaa hos Augustin var et Punkt, hvori han under Striden var gaaet videre, end den hellige Skriften gav ham Medhold. Naar Frælsen virkes ene af Guds Maade, men Erfaringen nu viser os, at ikke Alle blive frælst, hvori har så dette sin Grund? Augustin svarede: i Guds frie Vilje, som kun tildeles Enkelte sin Maade. Andre ikke. Af den hele fortabte Menneskeslægt har Gud fra Evighed af sin frie Magt fuldkommenhed (decretum absolutum) udvalgt Enkelte til Salighed (prædestination). Alle disse bliver hans Maade til Del; men paa dem virker den også saaledes, at de ikke kunne modstå den (gratia irresistibilis). De Øvrige overlaader Gud til den almindelige Fordomme (reprobatio). Dette er, hvad man kalder den absolute Prædestinationslære.

Denne Lære, som fornigter, hvad den hellige Skriften siger med udtrykkelige Ord, at "Gud vil, at alle Mennesker skulle blive salige og komme til Sænghedens Erfjendelse" (1 Tim. 2, 4), men at Mennesket kan modstå Guds Maade, var det som nærmest gav Anledning til, at Striden begyndte paanv. Det gik her som i den arianiske Strid. Somme mente, at de skulde finde "den rette Midte" mellem Pelagius og Augustin, naar de toge lidt fra hver. Menneskenaturen, sagde de, er ikke grundfordærvet efter Falbet; men den er i heller ikke uforandret, som den var før Falbet; den er svag. Viljen til det Gode er ikke aldeles tabt; men den er heller ikke i fuldt Behold; den er svækket. Maaden er ikke enevirkende, men heller ikke den menneskelige Vilje; de virker sammen. Denne Lære, Semipelagianismen, vandt mange Venner, især blandt Monkene i Sydgallien; den smigrede Menneskets Indbildunger om sig selv og synes saa grei for en overfladisk Tænkning. I Virkeligheden er det dog ikke andet end en noget forsinet Pelagianisme. Det startede man ogsaa efterhaanden at indse; men det var først en god Stund efter Augustins Død, at den semipelagianiske Strid blev endelig op- og afgjort. Dette fede paa to Kirke møder i Orange og Valence 529. Semipelagianismen blev her fordsmt tilliggemed Pelagianismen, og den reite evangeliske Lære om Synd og Maade, saaledes som Augustin havde udviklet den og Luther efter ham fornyede den, bekræftet. Prædestinationslæren derind blev udtrykkelig forkastet, forsaavidt den forte til, at Gud skulde have forudbestemt Noget til det onde, udenat man isvrigt om dette Punkt indlod sig paa nærmere Bestemmelser.

12. Kirkelærere. Lidt ældre end Augustin var den Mand, som bølte ham, Ambrosius, Bislop i Mailand. † 397. Han var af fornem Slægt og bækkede allerede en Statholderis Verdighejde i Norditalien. Bislop i Mailand døde, og der vart to Partier, som stredes om det nye Valg. Statholderen begav sig til Kirken for at tale de Stridende tilrette. Da han havde talt, raoede en Stemme: "Ambrosius skal være vor Bislop", og strax stemte Mængden i med. Ambrosius vægrede sig, han romte endog fra Staden, men tog om Natten fejl af Veien og kom igjen til Mailands Porte. Herti saa han Herrens Vin. Han blev altsaa Bislop; og en dygtig Bislop var han. Det er et bekjent Eræ, som fortelles, dette: Keiser Theodosius den Store havde i Brede ladet nedsaale 7000 Mennesker i Thessalonika. Da Keiseren nu kom til Mailand og vilde gaa til Altars, gik

Biskopen imod ham og krævede, at han først skulle gjøre Bod. Og Keiseren hdmhgde sig og gjorde Bod. — Ambrosius tog sig meget af Kirkesangen; ogsaa har han selv forfattet eller efter det Græske bearbeidet flere Psalmer, deriblandt den ambrosianske Løvsang, som den hele Christenhed istemmer: Te Deum laudamus eller „O store Gud, vi love Dig.“

Hieronymus († 420) var fra Dalmatien, men levede snart i Østen, snart i Vesten. Han var en ivrig Ven af Munke-dømmet med deis Øvelser og gjorde meget for at faa det udbredt; ellers var han vel den lærdeste Kirkesader paa sin Tid. Han gjorde sig fortjent ved at oversætte flere græske Kirkesædre paa Latin, saa at man ogsaa i Vesten blev bekjendt med dem. Derhos har han selv skrevet mange lærde Bøger, især Undersøgelser og Forklaringer til de hellige Skrifter. Fremforalt er han bekjendt ved den latinske Bibeloversættelse, som han udarbeidede, og som senere blev almindeligt brugt i hele Vesten, hvorfor den kaldes Vulgata.

13. Kirkens Forfatning. Saalænge Apostlerne levede, stode naturligvis de i Spidsen for Kirken. For de enkelte Menigheder bestikkedes Forstandere, der kaldtes Presbytere eller Eldste efter deres Verdighed, Biskoper eller Tilshåndsmænd efter deres Hverv at se til og vaage over Menigheden. Dem paalaa ogsaa Kæreembedet; men ivrigt kunde Enhver, som havde Aandens Kald eller nogen af de særegne Naadegaver (1 Kor. 12), optræde i Forsamlingerne. De Fattiges og Syges Pleie var overdraget til Diaconer, hvis Tal i hver Menighed i Regelen var 7 (Ap. Gj. 6, 1 fg.). Disse oprindelige, simple Forhold undergik i de følgende Aarhundreder, og især fra den Tid Christendommen var blevsen Statsreligion, mange Forandringer. Man begyndte at gjøre en stedse skarpere og skarpere Adskillelse mellem Menigheden og dem, som beklædte det kirkelige Embede. Disse sidste betragtede man som en føregen Stand, Klerus*), som man satte overfor og ovenover Menigheden, Lægfolket (*λαός*: Folket), og som man saa gjorde til en ny Midlerstand mellem Gud og Menigheden, da dog Jesus Christus er den ene Midler, i hvem Alle have i Troen fri Adgang til Faderen (1 Tim. 2, 5.). Dette er den første Beghyndelse til det senere Hierarchi eller Præstevælde. Inden Klerus udviklede sig igjen en bestemt Trinfolge. For det første gjorde

*) *κληρος*, Bod, Del, d. e. enten de, hvis Bod Gud er, eller som ere Guds Bod.

nu Menighedernes Tilvoert det nødvendigt at indføre flere underordnede kirkelige Embeder eller Betjeninger, som Underdiaconer eller Medhjælpere for Diaconerne, Lektorer eller Forelæsere, der skulle opbevare og i Forsamlingerne forelæse de hellige Bøger, Kantorer eller Sangmestere, der skulle lede Sangen, o. a. fl. Disse var de lavere Kirkeembeder. Men ogsaa inden de højere Kirkeembeder udviklede sig en opadstigende Trinfolge. Disses Tal var fra først af kun to, Diaconernes og Biskopernes eller Presbyternes. De to sidste Navne betegnede nemlig, som vi hørte, oprindelig det samme Embede. Hvor der nu i en Menighed var flere Presbytere, var det naturligt, at En maatte føre Forsædet; han fik da etslags Forrang fremfor de øvrige, og Navnet Biskop blev forbeholdt ham. Saaledes blev altfaa Biskopsværbigheden et Trin højere end Presbyternes. I Biskopvens Hænder lagde man da den øverste Ledelse af alle Menighedens Unliggender og begyndte efterhaanden at betragte Biskoperne som Apostlernes Erfolsgere, hvis Magt og Myndighed gjennem den kirkelige Indvielse eller Ordinationen overleveredes i en uafbrudt Følgerække (apostolisk Succession). Blandt Biskoperne fik igjen de en Forrang, som var Biskoper i Hovedstæderne i de forskellige Provinser (Metropoliter, Erkebiskope), og over dem hævede sig saa endelig under Navn af Patriarker de fem Biskoper i Rom, Alexandriaen, Antiochien, Konstantinopel og Jerusalem. Blandt disse stredes igjen Rom og Konstantinopel om Forrangen. Mangt og meget understøttede Rom i dets Fordringer. „Det evige Rom“ var Verdenshovedstaden, hvorfra man gennem lange Tider var vant til at modtage Bod og Besaling. Havde det end for en Del tabt denne sin Betydning, fra den Tid Keiseren forlagde Residensten til Konstantinopel, saa havde Romerbispen igjen herved vundet en fri og uafhængig Stilling, som hans Medbeiler i Konstantinopel ikke funde glæde sig ved. Rom var den eneste Patriarkstol i Vesten; der havde Peter og Paulus, Jødernes og Hedningernes Apostel, lidt Martyrdommen, og til den romerske Kirke saa hele Vesten hen som til den Moderkirke, hvorfra den havde modtaget Christendommen. Roms Biskoper havde altid haevdet sit Ry for Rettroheden, og deres Stemme havde mere end een Gang gjort Udsagnet i de kirkelige Stridigheder. Alt dette førte nu Romerbisperne sig til Nyhete, og ialtfald i Vesten var man villig nok til at indromme dem en Øresrang. Men Rom selv strakte sine Fordringer videre, til et Primat eller Overhøihed over hele Kirken som en god dommelig Ret. Fra det ste Aarhundrede af gjordes denne Fordring gjældende med

stot Besemthed, nævnlig af Jesu den Store (440—461). Den stattede sig til den Paastand, at Herren selv (Mt. 16: 18) har indsat Peter til i sit Sæd at styre Kirken og dermed til den ligefaldt faste Forudsening, at Romerbispen var St. Peters Eftersøger og Urvig, efterom Peter, sagde man, havde grundet Menigheden i Rom og derved dens faste Bisshop.

I nærmere Forbindelse med denne Udvikling af Kirkens Forfatning stod Synodalindretningen. I Anledning af Kirkeheder eller andre Klitesager samledes Bispperne i en Provinss til en Synode eller Kirkemøde under Metropolitens Forståede. Da nu Christendommen blev herskende over hele den romerske Verden (olokovisjern), samledes Bispperne fra det hele Rige eller det hele Christenhed til almindelige Kirkemøder (ekumeniske Koncile). Disse sammenkaldtes af Kesseren; det ogsaa fuldbrytende beres Beslutninger. Det første almindelige Kirkemøde var det i Nicæa 325 (§'8).

14. Moltus. Christus, korsfæstet og igjen opstående, er Summen af den apostoliske Prædiken. Derfor blev øgsaa de Dage, som minde om Christi Opstandelse og Opstandelse, den christne Menigheds første Helligdage. Allerede i den apostoliske Tid helligholdtes Sonneden som Opstandelsens Dag, til den kom saa Onsdag og Fredag som de Dage, på hvilke Christus blev forraadt og led Ododen; de sidste vare Sorgens Dage og derfor Fastedage (Mt. 9: 15). Blandt Marsfesterne et ligesledes den ældste den, som minder om den Korsfestede og Opstandne, Paasken. Den omfattede to Uger: 1) Korsets Paask eller den stille Uge, i hvilken nævnlig fremhævedes Palmesondag (Jesu Indtog), Skærthorsdag (Nadverens Indstiftelse) og Langfredag (Ododen paa Korset); 2) Opstandelsens Paask. Forud for Korsets Paask gik en Beredestid, der som en Forberedelse til Lidelsesfesten holdtes som Fastetid og efter Herrens Forbillede (Mt. 4: 2) sattes til 40 Dage (Quadragesimalfasten). Til Opstandelsens Paask sluttede sig en Efterfest, som varede i 50 Dage. Inden disse 50 Dage udsondrede man imidlertid snart som selvstændige Fester den 40de Dag, Christi himmelfart, og den 50de Dag (nevtroeneth), Pintsen, som Aandens Udgydelsesfest. Ved Begyndelsen af det 3de Aarh. kommer nu fremdeles til Epifaniasfesten eller Christi Aabenbarelsesfest (6te Januar), i hvilken tænkte man ved den nærmest paa hans Aabenbarelse som Hedningeverdeniens Frelser for de Vilse fra Østerland (Mt. 2: 1 flg.); disse gjorde Sagnet til tre Konger, deraf Navnet Hellig-

tre Kongersfest. Fra det 4de Aarhundrede findes vi Julfesten (25de December) som Christi Gudselsfest, der da ogsaa fik sin Beredestid (Adventen). Endelig kommer saa til Maria Bebudelsesdag eller Festen for Christi syndelose Undsangelse (25de Martz). I denne Festrette var altsaa Christi Liv paa Jordens til Menneskenes Frelse fremstillet i sine Grundtræk. Det er den Del af Kirkaaret, som man kalder Herrens Lar, og som udgjør dets Kjerner.*)

Bn. Sang og Skriftlæsning, hvortil Preidenen knyttede sig, var staaerst af den fælles Gudsstjenestens Bestanddele. Nadveren ned de første Christne, omkring i Husene" (Ap. G. 2, 46) i Forbindelse med Fællesmaaltider, hvor den Rige delte af sin Overslod med den Hellige (Agaper; Kjærlighedsmaaltider). Senere, da Menighederne vokte til, og man fik egne Førsamlingssteder, blev Nadveren sat i Forbindelse med den offentlige Gudsstjeneste som Hovedbestandel af denne, medens Agaperne efterhaanden ophørte paa Grund af Misbrug, som havde indsneget sig. Fra den Tid, Kirken havde vundet Magt og Rigdom, begyndte man ogsaa at udstryke Alt, hvad der hørte Gudsstjenesten til, rigere og prægtigere. Pragtfulde Kirker reistes, som prydedes med Billeder og andre Kunstscreder. Gudsstjenesten selv skalde gjøres mere talente og cerebralglyndende ved en Mængde Ceremonier. Det er jo ogsaa i sig selv baade naturligt og rigtigt, at man gjerne vil udstryke det, som er En helligt og dyrebart, paa det sjælløse og bedste. Men Ulykken var, at man glente det Indre over det Ydre, tabte sig i de ydre Ceremoniers Rigdom og Mængde, som om de varer den sande Gudsstjeneste, og at megen Overtro blandede sig ind. Helgentjenesten, Billed- og Relikvietjenesten, Valfaret o. m. a., som vi senere ville lære nærmere at hende, begyndte efterhaanden at udbrede sig inden Kirken og forvanster den sande Gudsstjeneste.

15. Livet. Den ældste Christenhed var vistnok ikke nogen Menighed "uden Plet og Rynke"; men Livet rørte sig dog i den med en Kraft og Fylde som neppe nogensinden siden. De Christnes Liv midt inde i Hedningeverdenen var det store Bidnesbyrd om Guds Ords Kraft til at omfække Menneske-

* Da man senere begyndte at betragte Julen som Faderens Fest, Paasken som Sonnens og Pintsen som Aandens, gav dette Anledning til, at man indførte en Trinitatis- eller Treoldighedsfest, der ligesom skulle affslutte Festretten, og som man lagde til Søndagen efter Pintse.

hjertet, som endog tvang Hedningerne til at udbryde: „Se, hvorledes de elste hverandre — thi selv havde de hverandre — se, hvorledes de ere beredte til at dø for hverandre — thi selv vare de mere beredte til at dræbe hverandre.“ Broderkærligheden var Grundtrækket i de Christnes Samliv (Joh. 13, 35). Over Livets Renhed vaagede en streng Tugt; den, som gjorde sig skyldig i forargeligt Liv, blev ligesaavel som den, der forte uchristelig Lære, først formanet og, hvor dette ikke hjalp, udelukket af Menigheden (excommuniceret). Bedre end nogen anden Tugt værnede Forsølgelserne om Kirkens Renhed. Underledes blev det tildels, fra den Tid Kirken vandt fast God i Verden; dermed kom Faren for, at den kunde drages ned i Verden og selv verdsliggjores. De „Navnchristnes“ Tal vorte, Sæderne forfaldt, Tugten slappedes. Endnu rørte der sig dog altid et kraftigt Liv, rigt paa selvfornegende Kjærlighed og Verdensforsøgelse; men tildels antog det ogsaa en ensidig og skjæv Retning. Den samme Retning mod det Ydre og Synlige, som gjorde sig gjeldende inden Forfatningen og Kultusen, trængte ogsaa ind i Livet. Man fæstede sig ved de ydre Gjerninger, som man kunde se og tage paa, og var tilbørlig til at tilslægge dem et Værd i og for sig. Især var det da Kjærligheds- og Barmhjertighedsgjerninger og de ydre Bodssøvler, hvorved Kjødet skulde spøges. Livet antog saaledes tildels en mørk og udvortes lovmæssig Charakter. Af denne Retning er det Munkelivet fremgaar.

16. Munkevesenet. Allerede i de ældste Menigheder gaves der Enkelte, som man kaldte Asketer. De gave alt sit Gods til de Fattige, levede ugift, fastede ofte og forsagede al jordisk Lyst og Glæde for at leve alene i Bon og gudelige Betragtninger. De levede imidlertid inde i blant den øvrige Menighed. Men eftersom nu Kirkens ydre Forhold forandredes, kunde de ikke mere føle sig hjemme i Samfundet med Andre; de trak sig da bort til ensomme Steder for der at leve for sig selv (Eneboere, Anachoreter, Eremiter). En saadan Eneboer var Antonius i Egypten, „Munkenes Fader.“ Som Engling hørte han engang i Kirken forelæse Herrens Ord til den rige Engling (Mt. 19, 21). Antonius havde meget Gods, som han havde arvet efter sine Forældre; men han gik hen og gav det til de Fattige paa en lidet Del nær, som han holdt tilbage for en Søster, han havde at sørge for. Men saa hørte han igjen de Ord forelæse: „Sørger ikke for den Dag imorgen“; nu gav han ogsaa den sidste Rest, overdrog sin Søster til nogle fromme

Somfruer og levede selv som Asket. Hvor han hørte om en Asket, hvis Liv pristes, sogte han ham op for at lære af ham; han vilde i sig forene alle asketiske Øvelser. En Kirkelader, der selv var en ivrig Munk, har sagt: „Jeg forlod Livet i Bherne som en Frisiele til utilige Synder; men mig selv kunde jeg ikke lade tilbage.“ Ogsaa Antonius fulgte føle, at den værste Frister bar han med sig i sit eget Hjerte. Men jo stærkere de synlige Tanker og urene Begjæringen vorte sig inden i ham, desto ivrigere blev han i sine asketiske Øvelser. Han trak sig bort til ensomme Steder, og naar Menseskene, lokkede af hans Helligheds Rh, fulgte efter ham, sogte han længere bort til endnu ensommere Steder. I 86 Åar levede han saaledes i Ørkener og vilde Bjergergne. I al denne Tid var han kun to Gange i Alexandria. Første Gang var 311, da Forsølgelsen rasede mod de Christne: Antonius drog bernes for at styrke Martyrerne og dele deres Død; det sidste blev ham dog ikke tildelt. Anden Gang var paa en Tid, da Arianerne havde Magten i Alexandria, for at modarbeide dem. Han døde 356, 105 Åar gammel. — Det Rh. Antonius vandt for Hellighed, drog Mange efter ham hen til Ørknen; de levede i hinanden Nærhed, men dog endnu hver i sin Hytte. Antonius'8 Discipel Bachomius (348) var det, som først samlede flere Eneboere i een Bygning (Kloster, claustrum) til et Samliv under en Forstander (Abbed, Prior). Saaledes gik Eneboelivet over til Munkeliv. Ogsaa kvindelige Asketer fulgte Eremplet (Nonneklostre).

Munkelivet udbredte sig hurtigt over hele den østlige Kirke; man var enig i at anse det som et helligt Liv. Ogsaa udtænkte den asketiske Fver altid nye Øvelser. En Simeon i Syrien, som man kalder Styliites (Støtteboeren), opførte for sig en hei Seile, paa hvilken han tilbragte en lang Aarrelke; paa den Maade mente han at skulle hæve sig fra det Jordiske og komme Himlen nærmere; med større Grund foreholdt vel Andre ham: „hvo sig selv opholder, skal fornedres.“ — Fra Østen forplantede Munkelivet sig ogsaa til Vesten. Den Regel, som Benedikt af Nursia gav for Klosteret paa Montecassino, (529), blev den almindelige for Vestens Munke under Navn af Benediktinerregelen. For Nogen optoges, skulle han bestaa en Prøvetid (Noviciat). Ved Optagelsen aflagdes det tredobbelte Munkeløfte: Armod, Rydskhed og Rydighed. Munkenes Tid skulle være delt mellem Bon og Arbejde; det sidste var oprindelig Markarbejde, senere kom Bogafstriuning og videnstabelige Arbejder til.

17. Novatianer. Donatister. Da det efter den dødesti Forsøgelse blev Spørgesmaal om de Bisfalbnes Gjendægtelse, var der forskellige Meninget. Nogle vilde være mildere; andre strengere. Enkelte vilde ikke vide af at de under nogen Betingelse skulle optages. Striden færtes især i Kartago, hvor Cyprian var Bisshop (§ 7), og senere i Rom, hvor det ene af Partietne valgte til Bisshop Novatian, efter hvem Novatianerne have fåt Navn. De mente da, at den, som engang var udelukket af Menigheden, ikke igen kunne optages i den, selv om han givde Gud; ellers vilde Kirken opføre at være, hvad dog den christne Tro bekender den at være, hellig.

Donatistene kaldes saa efter en Bisshop ved Navn Donatus. Donatistene lagde også al Vægen på Kirkens Hellighed og forsvad dette ligesom Novatianerne dørheit, at Kirken ophører at være den hellige og altid den sande, naar den taaler Syndere inden sit Samfund. Heraf var det nu en videre Folge, naar Donatistene fremdeles påafstode, at Dåbets Nadverens og de andre gudstjærlige Handlings Kraft og Ghuldighed hang af dens Personlighed, som forbade dem; en Dåb t. Ex. om den end var udført efter Christi Indstiftelse, var dog ikke ghlig, naar den ikke forbades af en truende og hellig Mand. Med Isadantes Anfaulser kunde de naturligvis ikke i Statskirken med dens mange Navnchristne se den sande Kirke, men kun et urent og vanhelligt Samfund, fra hvilket man maatte frise sig. Donatistene fremtraade i Nordafrika ved Begyndelsen af det 4de Aarh. De blev en Tidlang stregt forfulgte. Da Augustin var blevnen Bisshop, haabede han med Ordets Magt at skulle føre dem tilbage til Kirken. I Året 411 fik han ifland en Religionssamtale med dem i Kartago. Donatistene lode sig imidlertid ikke overbevise; men det anfaa man kun for Gjenstridighed, og de blevne påanlæg forfulgte. For disse Forsøgelser laa de endelig under, fordi de ikke havde Sandheden med sig.

Enledigt med ditz Indgang var vores viden om Middelalderen i en lang periode nærmest udslidt, men nu er der ved hjælp af de nyeste opdagelser vedligeholdt. Det er dog ikke mindst ved hjælp af de nyeste opdagelser, at vi nu har et mere dækkende overblik over Middelalderens Historie.

Kirken i Middelalderen.

Det er dog ikke ved hjælp af de nyeste opdagelser, at vi nu har et mere dækkende overblik over Middelalderens Historie. Det er dog ikke ved hjælp af de nyeste opdagelser, at vi nu har et mere dækkende overblik over Middelalderens Historie.

18. Christendommens Udbredelse. 1. De gekt om ikke Folkeslag. Fra det 6te Aarh. synner den græske Kirke hen under de indre Stridigheder, i hvilke den fortærer sine bedste Krester. (§ 9). Og som det var med den græske Kirke, var det også med den græske Stat. Derfor kommer Straffedommen fra Gud, idet han giver de østlige Lande hen til et Folk, som med Sværdet i haand udbredte sin falske Tro. Men medens Muhameds Efterfølgere udbredte sit Herredomme og sin Tro, Islam, i de Lande, som havde været Christendommens Bugge, grundes den christne Kirke i Vesten blandt de nye Folkeslag, hvis Optræden paa Historiens Skueplads fører os ind i et nyt Afsnit af Menneskehedens og Kirkens Historie.

Fra Midten af det 4de Aarh. begynder den store Folkevandring. Hunernes Fremtrængen og indre Stridigheder nødte en Del af Goterne til at føge tillugt inden Romerstatens Grenser. For at faa tilladelse til at bosætte sig der, maatte de lade sig dobe. Men paa den sid havde Ariannerne Magten i det østlige Rige; Keiseren, Valens, var selv Arianner. Den Christendom, som Goterne modtog, var derfor Arianismen. Deres Bisshop Ulfila († 388) var det især, som virkede for Christendommens videre Udbredelse blandt dem; han oversatte ogsaa Bibelen for dem. Fra Goterne udbredte nu Christendommen sig til deres Stammeforværdte, Svever, Vandaler, Burgunder, Langobarder o. fl. Men den Christendom, som saaledes udbredtes fra Goterne, var fremdeles Arianismen. Det var derfor en Begivenhed af Bedydning, at nu en af de mægtigste germaniske Folkestammer fra først af sluttede sig til den orthodokse eller katholske Christendom og til Rom. Det var Frankerne, hvis Konge Chlodewig 496 lod sig dobe og derpaa indførte Christendommen blandt sit Folk. Chlodewig brugte de andre Stammers Arianismen som et Vaaskud til at befriuge dem og lægge dem under Frankernes Herredomme. Dog var det ikke paa den Maade, Arianismen udbryddes blandt de Folk, hos hvem den havde fundet Indgang; den laa under for Sandhedens Magt hos den katholske Tro. De arianiske Stammer nedsatte

sig i de romerske Provinser, hvor fra gammel Tid den katholiske Tro herskede; i disse nye Omgivelser kunde Arianismen ikke staa sig i længden; i Løbet af det 7de Jahr. gik de arianiske Germaner efterhaanden over til den katholiske Tro.

Goternes og Frankernes Overgang til Christendommen var af stor Betydning; en ikke ringere Betydning havde Angelsachsernes. — Da Angelsachserne 449 kom over til England (Britannien), var Christendommen allerede gammel der i Landet (§ 2). Ogsaa paa de andre britiske Øer var den allerede forknyt, eller forknybtes den ved den Tid. Irlands Apostel, var saaledes Patrik (432—465). Som 16aarig Ungling blev han bortsært af Sørøvere og solgt som Træl til Irland. Efter 6 Aars Hørlab slap han los, men han kunde ikke glemme de atme Hedninger, blandt hvilke han havde levet saa længe. Han drog deraf over til Irland for at forkynne Evangeliet for dem, og det varede ikke lang Tid, inden Irland var som oversaaet med Kloster, saa at den senere bar Navnet: „de Helliges Ø.“ Fra Irland udbredtes Christendommen igjen til Skotland. — Christendommen havde altsaa allerede fast hold i Britannien, da Angelsachserne kom derover. Angelsachserne var nu selv Hedninger. Den øldre britiske Befolning blev udryddet eller forjaget, og Hedenstabet herskede igjen der, hvor Christendommen havde hersket før. Angelsachserne vedbleve i mere end 100 Aar at være Hedninger. Den romerske Bisshop Gregor den Store havde, medens han endnu var Munk, været Bidne til, at nogle unge Angelsachsere folgetes som Slaver i Rom, og havde, rost ved Synet af dem, fattet den Beslutning at gaa som Missionær til Britannien. Hans Valg til Bisshop tilintetgjorde denne Plan; men han slap ikke Angelsachserne af Tanke. I 596 sendte han 40 Benediktinermunkne under Augustin til England. Augustin blev „Angelsachsernes Apostel.“ Den angelsachsiske eller engelske Kirke blev snart berømt for den christelige Land, som raadede inden den; dens Gelsilighed udmarkede sig ved sin Troesiver og sin Lærdom; det var Angelsachsere, som fremfor alle virkede som Troesbud blandt det øvrige Europas endnu hedenste Folk.

Blandt disse angelsachsiske Missionærer var Bonifacius (egenlig Winfried) „Thydkernes Apostel.“ Da han kom til Thydkiland, var Christendommen allerede forknyt i en Del af Landet, nævnlig i det Sydlige og Vestlige. Men andre Egne var endnu aldeles hedenste, og selv der, hvor Evangeliet var forknyt, var endnu ikke nogen fast Kirkeorden indført, eller om man, som i det frankiske Rige, havde begyndt herpaa, saa var den igjen oplost og forfalden under senere svage og ubuelige Kyster (Mero-

vingerne). Bonifacius's Virksomhed som Thydkernes Apostel gik derfor ikke blot ud paa Evangeliets Udbredelse i de endnu hedenste Egne, men ogsaa paa at indføre en fast Kirkeorden baade der og i de Egne, hvor Christendommen allerede var mere eller mindre udbredt. Eller dette Niemed sluttede han sig paa det næste til den romerske Stol, under hvis Overhøjhed og Bevittelse han stillede sig og den thydske Kirke. Selv udnevntes han af Romerbispen eller Paven til Erkebisop af Mainz og ledede herfra Ordningen af den thydske Kirke. Kloster stiftedes, Sknoder indførtes og Bispedømmer oprettedes. Men under alt dette glemte han ikke det egentlige Missionskald. 754 nedlagde han, 74 Aar gammel, sin Bispestav for at gaa som Evangeliets Bud til Frierne i det nordvestlige Thydkiland. Blandt dem havde allerede tidligere en anden Angelsachsir virket, Willibord, „Friernes Apostel.“ Ogsaa Bonifacius selv havde begyndt sin Missionsgjerning blandt dem, da han første Gang kom til Thydkiland (715). Nu drog han etter derhen; Oldingen vilde ende der, hvor Unglingen havde begyndt. Blandt Frierne fandt han Marthyrdsden 755.

Bed Bonifacius's Død var endnu en af de mægtigste Stammer, Sachserne, som boede nord ved Elben, Hedninger. Dem foretog Karl den Store sig at kristne med Sværdet; men det kostede ham en 30aarig Kamp.

2. De nordiske Folkeslag. Ved Sachsernes Udvringelse og Omvendelse var Christendommen naaet frem til Nordens Grænser. Under de Kampe, som de sydsæde Småkonger førte med hverandre, tog en af disse, Harald, gentagne Gange sin Tilslugt til Keiser Ludvig d. Fromme, Karl d. Stores Søn. For at sikre sig Keiserens Bistand lod han sig 826 dobe Sind gjorde ham til „Nordens Apostel“. I Heidaby (ved det nuværende Slesvig) oprettede Ansgar en Skole for at opdrage indfødte Unglinger til Christendommens Lædere. Nærlænge kunde dog Ansgar ikke forscelle sin Virksomhed i ufortrættet Ø; Kong Harald blev paamagtig ud af Landet, og Ansgar måtte følge ham. Men der aabnede sig en anden Virkeplads for ham. Paa Keiserens Bud gik han til Sverige, hvor han blev godt modtagen i Birka (ved Mälaren) og i 1½ Aar vandt Mange for Christendommen. Den Fremgang, som Ansgar havde haft her, bevægede Keiseren til at oprette et Erkebispesæde

F. H a m b u r g s o m et fast Udgangspunkt for Missionen i de nordiske Lande. Ansgar blev Erkebispe og fortsatte og ledede herfra Missionen baade i Danmark og i Sverige. Men nhe færer truede at gjøre til intet, hvad han meisommelig havde udbrettede. Hedenfætterne overfalde og ødelagde Hamburg, hans Belynder Keiser Ludvig døde, og Ansgar maatte for en Tid vandre om forladt og hjælpeløs. Men nu blev just Bremens Bispestol ledig, og man bestillede da at staa den sammen med Hamburgs. Ansgar blev indsat som Erkebisop i Bremen (849), og Bremens Erkebispestol erklæret for Nordens Metropolitstol. Fra dette sit nye Sæde begyndte nu Ansgar igjen sin utrættelige Virksomhed. Han døde 865, med Tak til Gud for hans naaderige Bislands fun bedrovet over, at Martyrkronen ikke var blevet ham forundt. — Christendommen funde dog endnu ikke paa langt nærmere siges at have fået fast Gud. Det var ved denne Tid, de nordiske Lande samleses i tre Hovedriger. Gorm den Gamle i Danmark var en ivrig Hedning og fulgtede de Christne. Men herover kom han i Krig med den thidiske Konge Henrik Fuglefænger, som tvang Gorm til at afaa fra sine Forsøgelse og give Christendommens ForkynELSE fri. Gorm vedblev vel selv at være Hedning; men de Christne havde dog Fred og No, og de havde derhos en mægtig Støtte i Gorms kloge og folkekjære Dronning Thyre, som var Christen. Fra denne Tid var det, at Christendommen egentlig grundfæstedes i Danmark, nævnlig under Harald Blaaatands lange Regering. Rigtignok gjorde Hedenstabet endnu et Forløg paa at reise sig under den Kamp, som Svein Tjugestjæg, understøttet af det hedenske Parti, førte mod sin Fader. Men Christendommen havde da fået for dybe Rødder. Svein slog selv under sin senere Regierung ind paa en anden Vej; hans Dog til England bragte Danmark i nær Forbindelse med den angelsachsiske Kirke og forberedede herigjenhem Christendommens fuldkomne Seier i Danmark. Ved Hjælp af angelsachsiske Lætere fuldendtes Christendommens Indførelse under Knut den Mægtige (1014—1035).

Den Hamburg-Bremenske Mission varment at stille omfatte ogsaa Norge. Det blev imidlertid ikke fra den Kant, Norge modtog Christendommen; det Christnedes af sine egne Konger ved den angelsachsiske Kirkens Hjælp. Den første christne Konge i Norge var Haakon den Gode (936—961), som var opdragen over i England hos Kong Edelstan. Det var Haakons Ønske at faa sit Folk christnet; men den bestemte Modstand, hans første varsomme Forslag mødte, bragte ham til at afaa

fra ethvert videre Forseg (Haakons Forslag paa Frostathinget og Asbjørn af Medalhus's Svar. Offergilderne paa Slade og Mæren). Det er først Olaf Træggvesen (995—1000), som driver Omvendelsesværket med Kraft. Olaf var under sine Vikingetog i Vesten blevet døbt. Neppé saa han sit Kongedømme almindelig erkjendt, førend han lagde Haand paa sit Omvendelsesværk. Han drev det, efter den Tids Vis, med ydre Evang og Bold, ofte med Grusomhed, men ogsaa med Klogstab og oprigtig Iver. I løbet af tre Aar var alle Christhjerner ligefra Norden til Haalogaland christned, men distnot kun i Navnet. Ogsaa Island, Færerne, Grønland og Orknøerne blevet christned ved Olafs Iver. Hvad Olaf Træggvesen saaledes havde begyndt, fortsatte Olaf Haraldssøn den Hellige (1014—1030). Farerne Erik og Svein, som havde sthret Landet i Veslemtiden, vare vel selv Christne, men lode Enhver blive ved den Tro, han vilde. Folgen var naturligvis, at Mange falde tilbage i Hedenstabet. Idethole kunde det efter den Maade, hvorpaas Landet var christnet, kun staa daarligt til med de Flestes Christdom, og til enkelte Dele af Landet var Christendomsbudet ikke engang naaet. Olaf drog da om i Landet for at se „hvorfledes Christendommen holdtes“, og for frem med megen Strenghed mod dem, som ikke vilde afaa fra Hedenstabet; Nogle jog han ud af Landet, men Somme lod han lemlest paa Hænder og Fodder eller deres Øine stikke ud, og Somme lod han hænge eller nedhugge. Vest sik han at gjøre i Throndelagen (Offergilderne paa Mæren, Olve paa Egge) og i Gudbrandsdalene (Dale-Gudbrand). Den sidste Dal, som christnedes, var Valders. Olaf gjorde ogsaa den første Begyndelse til at ordne den norske Kirke ved Lov, idet han gav en Christenret, med Bisshop Grimkels og andre Lærerers Raad. Olafs Strenghed staffede ham mange Fiender, som indløde sig med Knut den Mægtige. Olaf maatte forlade Landet, og da han kom tilbage, falde han i Slaget ved Stiklestad (31 August 1030). Snart hørte man Stygler om Undere, som viste sig ved hans Lig, og det varede ikke længe, inden han ærebedes som en hellig Mand og Nordens Skytshelgen. Helgenglorien fastede sin Glans tilbage over hans Livs Gjerning og virkede med til at fuldende Christendommens Seier.

I Sverige havde allerede Ansgar forkynet Christendommen; selv var han der to Gange. Hans Efterfolgere paa den bremenske Stol vedbleve, saavidt de formaaede, at strekke sin Virksomhed ogsaa til Sverige; men Omvendelsesværket fred kun langsomt frem. Olaf Skjoldkonge (994—1022) var Landets

første christne Konge; men han viste ikke den samme Iver som sit norske Navne for at faa sit Land Christnet. Svearne og Gøterne stredes i lang Tid om Herredommet; dette var tillige en Kamp mellem Hedenkabet, til hvilket Svearne endnu hældede, og Christendommen, som hos Gøterne havde vundet Overvægten. Det gamle hebenske Tempel i Upsal stod, ligetil Frige Stenkils sön (omtr. 1100) lod det nedbryde. Først ved Midten af det 12te Aarh. funde Svearnes Omvendelse til Christendommen ansees fuldendt.

3. De slaviske Folk. I det samme Tidstrum, 9de—12te Aarh. indførtes Christendommen ogsaa blandt Slaverne i det østlige Europa. De to Brødre Chrillus og Methodius i det 9de Aarh. føre Navnet „Slavernes Apostle.“ Russerne kristnedes af Storkyrt Vladimir († 1015) og dennes Son Jaroslav. De fleste slaviske Stammer modtog Christendommen fra den græske Kirke. Den eindommelige Stilling, de Slaver kom i, som boede paa Grænsen mellem den østlige og vestlige Kirke (i Böhmen, Mähren, Ungarn o. a. St.), gjorde, at en Del senere sluttede sig til Rom, en anden vakkede frem og tilbage mellem Rom og Konstantinopel.

Saaledes var Christendommen blevet udbredt over saa godt som hele Europa. Man var gået frem paa en temmelig udvortes Maade; høje Vold og Tvang var ofte anvendt mere end Ordets Prædiken, og selv hvor dette ikke var tilfældet, søgte man først og fremst at indlemme de hedeniske Folk i Kirkens høje Samfund og dække dem derfor i store Masser. Dette saa man som det første Maal; det næste var Folkeets virkelige Opdragelse i Christendommen.

19. Karl den Store (768—814) førte under den første Del af sin Regjering Krig, ved hvilke han strakte det frankiske Herredomme ud over alle Lande fra Eideren til Nedre-italien og fra Ebro til Elben, Karpatherne og Raab. Franken havde stiftet et nyt Verdensherredomme i Vesten, som traadte i en nær og for Kirkens Historie vigtig Forbindelse med Rom. Allerede Karls Fader Pipin havde sluttet sig nær til Rom, navnlig fra den Tid Romerbispen Zacharias gav sit Samtykke til, at han assatte den sidste Meroving og gjorde sig selv til Frankerrigets Herre. Pipin viste sin Taknemmelighed ved at komme Romerbispen til hjælp mod Langobarderne og give ham de Lande, som han fratog disse, og som havde været de græske Keiseres sidste Besiddelser i Italien (Exarchatet). Denne Gave bekræftede og udvidede Karl, da han 774 erobrede og omstyrte Langobardernes Rige. Romerbispen erfjendte vel ogsaa.

hvilken Stette Frankernes Konge havde været ham og endnu mere kunde blive ham til at faa den romerske Stols Fordring paa Overhøiheden over Kirken anerkjendt blandt de germaniske Folk. Juledag 800 kronede han Karl som romersk Keiser. Den romerske Keiserværdighed var herved gjenoprettet i Vesten og knyttet til det frankiske Rige. Nogen umiddelbar Magtudvælde vandt Karl visstnok ikke herved; men det var en stor Tanke, man lagde i den romerske Keiserværdighed: Keiseren skulde være den hele Christenheds verdslige Hoved. Den Tanke, som stod for Karl, var at stiftet et christeligt Verdensmonarchi, i hvilket Kirke og Stat skulde voxe sammen, og som saaledes skulde fremstille Guds Rige paa Jorden under den af Gud salvede Keiser som sit øverste jordiske Hoved. Kirkens Anliggender maatte derfor ligge ham på hjerte, og han tog sig af dem med en ærlig og oprigtig Vilje. Saalangt Karls Herredomme strakte sig, blev ogsaa Christendommen indført. Det skede vel, som blandt Sachserne, for det meste ved Sværdet; men saa lod Karl det ogsaa være sig en Pligt at opdrage i Christendommen de Folk, han saaledes havde trunget ind i Kirken. Hertil behøvede han nu dygtige Lærere. Men dem havde han ikke; den frankiske Geistlighed havde paa den Tid et slemt Ord for sin Uvidenhed og Usædelighed. Bislop Chrodegang af Mezo (760) sagde at indføre en strengere Tugt blandt de Geistlige, så man stode under ham, ved at forpligte dem til etflags klosterligt Samliv (det kanoniske Liv). I et stort Hus (domus, Dom) skulde de ligefrem Munkene leve sammen efter en bestemt Regel (canon; canonici, Kanniker, Chorsbrødre). Denne Indretning arbeidede Karl paa at faa almindelig indført; den blev ogsaa under hans Efterfølger paabudt for hele det frankiske Rige (816) og efterhaanden efterlignet i de fleste Lande*). Fremdeles besalede Karl, at der skulde oprettes Skoler ved Klosterne og Bispesæderne (Klostreskoler, Domskoler), hvor Geistlige skulde dannes; men syndeligt vidt gif ikke den Undervisning, man her til; at enhver Præst skulde kunne holde en ordentlig Prædiken, var mere, end man vovede at fordre. For nogensledes at raade Gud herpaa lod Karl den lærde Paulus Diaconus (Warnefried) gjøre en Samling af de berømteste Kirkefædres Prædikener. For at paase den sædelige Tillstand blandt Folket

*) Kannikernes Forening, Domkapitlet, under en Forstander, Domprovosten, sic senere store Rettigheder som Bispeoppons Raad; det havde Del i Kirkegodsets Bestyrelse og Ret til af sin Midte at vælge Stiftets Bisop samt at bestyre Bispestolen, naar den var ledig.

skulde Bisshoperne hvert Aar reise i sit Stift i Følge med en Kongelig Sendemand; hvor de fandt Noget, som det ikke burde være, skulde de paa Stedet paatale og straffe det (Sendretter). Dette og meget andet forordnede Karl. Han var derhos meget rundhaandet mod Kirken og Geistligheden; Kloster stiftedes, Kirker opførtes, og Tien den indførtes til Kirkens og Geistlighedens Underhold. Karls Raadgiver i Alt, hvad der vedkom Kirken, var den lærde angelsachsiske Munk Alkuin.

20. Pavedommet indtil Gregor 7: Gregor den Store. *Pseudofidior.* Schisma mellem den græske og latinske Kirke. Keiserværdigheden kommer til de thyske Konger, og Keiseren bliver Pavens Herre. Se § 13. Ved Udgangen af det 8te Aarh. (590—604) var Gregor 1 den Store Bislop i Rom eller Pave. Dette Navn (papa, Fader) brugte man fra denne Tid af udelukkende om den romerske Bislop, medens man før havde brugt det ogsaa om andre. Gregor var en from Mand og ivrig for, hvad han ansaa for Kirkens Bel. Han var en Ven af Munkevæsenet, som han beforbredte; ogsaa forbedrede han Kirkesangen og ordnede Gudsstjernen, saaledes som denne senere væsentlig er forbleven inden den romerske Kirke. Vaade herved og ellers bidrog han nu ogsaa til at udbrede meget af den Overtro, som forvanskede Kirken (§ 25); men dette var ligesaa meget den hele Tids som hans Heil. I sit Liv var han den strenge Monk og begjært ingen ydre Øresbevisning for sin Person; men den romerske Stols Primat krævede han ved enhver Lejlighed anerkjendt. Da den konstantinopolitanske Patriark antog Titelen af „okumenisk Biskop,” erklærede Gregor dette for et uchristeligt Hovmod og kaldte sig i Modsetning hertil „Guds Tjeneres Tjener.” Bigtigere end denne Strid med Konstantinopel var, hvad Gregor udrettede til at virkeligjøre de pavelige Forordninger i Vesten. Især var Angelsachsernes Omvendelse af stor Betydning. Denne udgik umiddelbart fra Gregor selv og den romerske Stol. Den angelsachsiske Kirke traadte fra først af i nær Forbindelse med Rom, og de angelsachsiske Kroesbud i andre Lande bevarede i Almindelighed sin store Ørefrygt for Rom. Navnlig var dette tilfældet med Thysernes Apostel Bonifacius, som stillede sig og den thyske Kirke under Roms Overhøvethed (§ 18). Denne Forbindelse blev endnu nærmere ved det Forhold, hvori senere Paver traadte til de frankiske Konger. Men derhos bragte ogsaa Karls Keiserkroning Paverstolen i et nyt og vigtigt Forhold; Keiseren gjaldt for Christenhedens verdslige Overhoved, og det

Spørgsmaal kunde nu ikke længe udeblive, hvem der var den Øverste, det verdslige Overhoved, Keiseren, eller det aandelige Overhoved, Paven.

Karl selv var en for kraftig Fyrste til, at han skulde opgive noget af sin Magt; han crede vel i Paven St. Peters Efterfolger, men selv i Kroessager boede han sig ikke under ham i blind Lydhed; Keiseren var den Øverste paa Jorden, hvem Gud havde sat til at beskytte sin Kirke og at vaage over dens Renhed i Kære og Liv. — Men Karls Efterfolgere var ikke som han; hans mægtige Nige oplestes ved Forliget til Verdun (843) i de tre Hovedriger, Frankrige, Thyskland og Italien; under de senere svage Karolinger havde Paverne lettere for at slappe den Mening Indgang, at ligesom Aanden er over Legemet, maa ogsaa den aandelige eller geistlige Magt være over den verdslige. Det var i denne Tid den Samling af Kirke-love blev til, som kaldes de *Pseudofidioriske Dekretaler*. Dens Indhold samler sig om disse to Punkter: 1. den geistlige Magt er højt ophøjet over den verdslige, og 2. al geistlig Magt hviler hos og udgaar fra Paven som St. Peters Efterfolger. Meningen er da den ved Hjælp af pavelige Forordninger (Dekretaler), Konciliebeslutninger o. desl. at godtgjøre, at dette har været Lov og Ret inden Kirken ligefra de første Tider; derfor lavede man sammen en hel Del Dekretaler, som man tillagde de ældste Romerbisper. Samlingen udbredtes under den spanske Bislop Isidor af Sevilias Navn († 636). — Den første Pave, som beraabte sig paa de pseudofidioriske Dekretaler, var Nikolaus 1 (858—867). Nikolaus er den mærkeligste af alle Paver mellem Gregor 1 og Gregor 7. Kong Lothar 2 havde for at tilfredsstille syndig Kjærlighed til en Aanden forstudi sin Gemalinde. Men Paven antog sig den Forstudiets Sag, og Lothar saa sig til sidst nødt til at ydmhge sig og igjen tage den Forstude til sig. Ligesaa betydningsfuld var den Kamp, han førte med Erkebiskop Hinkmar af Rheims. Erkebisshoperne (Metropoliterne) maatte ifølge sin Stilling være de blandt alle Bisshoper, som længst sogte at hævde en vis Uafhængighed og Selvstændighed; derfor gik ogsaa Pavernes Streben ud paa at indskränke Erkebisshopernes Magt, og de fandt i Almindelighed Bisstand hos de underordnede Bisshoper, Bisshopen af Soissons; men denne klagede til Paven, som opkastede sig til Dommer i Sagen og befalede, at han skulde gjenindsættes, og Hinkmar maatte give efter. Saaledes optraadte Nikolaus i denne dobbelte Kamp

som en Konges Dommer for at forsvarer den kærestede, og som Kirkens Overhoved, hvem alle Bisshopper skyldte Kyndighed; det er det isidoreske System i begge dets Punkter, han sik Lejlighed til at gjøre gjældende.

Det pseudoisidoreske System havde bestemt udtalt, hvorhen de pavelige Fordringer figtede; de begyndte ogsaa at trænge igennem i Vesten. Men just derved fremkaldtes det endelige Brud eller Schisma mellem den latinske og græske Kirke. Grækerne beskyldte Latinerne for at have forvansket det nicenske Symbol (§ 8). I dette stod nemlig oprindeligt om den Helligaand kun „som udgår fra Faderen“; men den latinske Kirke havde senere for nærmere at bestemme Eeren i Henhold til den hellige Skrift (Joh. 15, 26 sml. 14, 26 o. a. St.) tilføjet „og fra Sonnen.“ Fremdeles foreklaede Grækerne Latinerne, at de fastede om Løverdagen, forbed alle Geistlige at gifte sig, ikke vilde tilklaende Patriarken af Konstantinopel lige Rang med Romerbispes o. a. m. Det var dog ikke disse Stridspunkter i og for sig, som bevirkede det endelige Brud; det var Pavedømmet, som just ved denne Tid begyndte at blive til Virkelighed. Paa Nikolaus's Tid var Ignatius Patriark i Konstantinopel. Det græske Hof affalte ham, fordi han revsede dets Usædelighed, og indsatte i hans Sted Photius. Nikolaus negtede at anerkjende denne og udelukkede ham af Kirkens Samfund. Dette besvarede nu Photius paa samme Maade, og han benyttede tillige Lejligheden til paa en Synode, han holdt, at beskynde den latinske Kirke for at have forfalsket Symbolot og for at være skyldig i endnu flere Bildfarelser. Vel søgte man at bringe en Udsjoning ifand; men Schismatet var dog hermed allerede givet (867—879). Sagen stod nu hen i 200 Aar, da Patriarken Michael Cerularius i Konstantinopel igjen optog Striden. Den græske Keiser søgte vel at mægle Fred, og Paven sendte Endebud til Konstantinopel. Men disse udrettede intet og nedlagde derfor paa Alteret i Sofielkirken det pavelige Brev, som udtalte Fordommelsesdommen over Michael. Hermed var Schismatet endeligen erklæret Aar 1054.

Der kunde ialtfald for det første ikke være Tale om at faa det pavelige Primat anerkjent i Østen; Paverne maatte indskærne sig til Vesten. Men ikke alle Paver vare som Nikolaus, eller havde det samme Held som han. Da det karolingiske Herredømme gik under, blev Italien en Skueplads for indre Stridigheder, og Pavestolen droges ind i disse, saa at det Parti,

som havde Magten, besatte den. Der var en Tid af omtrent 50 Aar (904—962), da to stamloxe Kvinder besatte Pavestolen med sine Elstere. Sonner og Sonnesønner, som overbød den ene den anden i Læster og Skændsel. Paa denne Skændsel blev der omfider Ende, da Otto 1 den Store 962 kom til Italien og løb sig Krone som romersk Keiser. Saaledes kom Keiserværdigheden til de thyske Konger, og det forhold inbleedes mellem Italien og Pavestaten paa den ette Side og det thyske Riget og dets Konger paa den anden Side, som blev Kilden til saamange svære Kampe. Otto opfattede sin keiserlige Stilling paa samme Maade som Karl den Store; Romerne maatte sværge ikke at vælge nogen Pave uden Keiserens Samtykke. Hans Efterfolgere mægtede vel ikke alle i samme Grad som han at hævde sit Overherredømme. Men Henrik 3 (1039—1056) gjenoprettede igjen den keiserlige Anseelse og udøvede den i en Udstrekning, som selv Karl den Store og Otto 1 ikke havde forsøgt. Da Henrik kom til Italien, laa tre Paver i Strid med hinanden om St. Peters Stol. Han holdt Dom over dem, og Gang efter Gang besatte han nu Pavestolen efter eget Dyrke uden at spørge hverken den romerske Geistlighed eller det romerske Folk, og det med Thyskere.

21. Pavedømmet i Kamp med Statsmagten. Gregor 7. De Anskuelser, som havde faaet Ord ved Pseudoisidor, havde allerede trængt saaledes igennem i den almindelige Mening, at Keisermagten ikke i Langden kunde holde Pavestolen og Kirkens i den Afhængighed, hvori denne var bragt ved egen Brode. Der dannede sig et Parti af Kirkeeligsinde Mænd, som arbejdede paa Kirkers Frigjørelse; men de erkjendte ogsaa, at Kirkens Ædmygelse havde sin egentlige Grund i Fordervelsen og Usædeligheden ved den pavelige Stol og inden Geistligheden; de erkjendte derfor, at vilde man naa det Første, saa maatte man raade Bod paa det Sidste. Sin Støtte havde dette Parti naturligen i Munkene af den strenge Cluniacensorden; dets Hoved var Hildebrand. Hildebrand var af simpel Herkomst; hans Fader skal have været Tømmermand. Leo 9, en af de Thyskere, Henrik 3 satte paa Pavestolen, ønskede at faa ham med sig til Rom og opsegte ham derfor i Klosteret Cluny. Men Hildebrand foreholdt Leo, at han var blevet Pave paa uretmaessig Maade, alene ved en Keisers Magtsprogr, og vilde kun folge med paa den Betingelse, at han aflagde alle Tegn paa den pavelige Værdighed og som Pilgrim drog til Rom for der at lade sig vælge paa retmaessig Maade. Leo gik ind

paa Betingelsen. Fra denne Tid er det Hildebrand, som styrer den pavelige Stol; under fem Paver (1048—1073) forbereder han med klogstab, hvad han gjennemførte, da han fandt, at Tiden var kommen til selv at bestige Pavestolen. Især er den Valglov af Vigtskab, som udstedes paa en Synode i Rom 1059, øg hvorved Pavevalget overdroges til Kardinalerne*); for havde som oftest verdslig Indflydelse gjort sig gældende, snart Keiserens snart den romerske Adels. Endelig besteg Hildebrand selv Pavestolen under Navnet Gregor 7 (1073—1085). Han fandt det dog raadeligt at melde Keiseren sit Valg for at faa dennes Bekræftelse, men kun „for at den aldrig mere skulde begjæres af nogen Pave.“ Paa en Synode 1074 udstedte han Celibatsloven: enhver gift Præst erklæredes uværdig til at forvalte sit Embete, og enhver Lægmænd, som modtog Sakramentet af en saadan, truedes med Kirvens Ban (Udelukkelse af Kirkens Samfund). Allerede meget tidlig begyndte man at betragte det ugjæste Lov som en særdeles Øvelse i Gudsrigtighed; det hørte med til det afsættiske Lov (§ 16). Det var derfor naturligt, at man krævede det af de Geistlige, ialfald den høiere Geistlighed. Fra det 4de Aarh. af paabed flere Synoder Geistligheden Celibatet, uden at de dog mægtede overalt at sætte Budet igjennem. Ogsaa Gregors Celibatslov mødte megen Modstand; i de fjernere Lande, f. Ex. de nordiske, trængte den først i det 13de Aarh. ganske igjennem. Celibatet skulde gjøre Geistligheden til en hellig, affondret Stand, som, fri for alle Familielivets Vaand og verdslig Indflydelse, skulde leve alene for Kirkens Tjeneste; men det blev ogsaa Kilde til alkens Usædelighed. — Året efter (1075) begyndte Gregor en anden, endnu alvorligere Kamp mod Simoni og den verdslige Investitur. Eftersom Lensvæsenet udviklede sig, droges ogsaa Kirken ind under det. Det Jordgods nemlig, som låa til en Bisops, Abbots eller anden høi Geistlig (Bisclats) Embete, betragtedes som Kongens Ejendom, med hvilken han hver Gang belenede vedkommende Prælat. Den høiere Geistlighed blev altsaa Kongens Vasaller med samme Forpligtelse som den verdslige Adel til at afslægge Hylsningssed, gjøre Krigs- og Hofs-tjeneste o. s. v. og dannede sammen med den de to Rigstænder, som mødte paa de store Rigsforsamlinger. Ved hin Belening eller Investitur bruges som Symbolet Ring og stav. Men

Ringen (Trolovelsen med Menigheden) og Staven (Hyrdestaven) var Tegnene paa det geistlige Embete, og herved var nu den Mening lagt nær, at det var det geistlige Embete selv, som Kongen overdrog. En naturlig Folge af det Vasalsforhold, hvori Bisperne stod til Fyrsten, var, at denne besatte de høje geistlige Embeder, som han vilde, uden at bry sig om Kirkelovens Bestemmelser, og han lod sig da som oftest lede af alt andet end Kirkelige Hensyn; det gjaldt ham at finde tro og paalidelige Vasaller. Endnu værre var det, naar Fyrsten var i Pengetrang. Salget af de geistlige Embeder (Simoni) var paa Gregors Tid saa almindeligt, at Simoni og Investitur kunde bruges som ensbetydende Ord; Fyrsterne solgte Bispestolene, og Bisperne holdt sig skadesløse ved at sælge de lavere Embeder, og saaledes nedad. Gregor forbød, at nogen Geistlig maatte modtage Investitur af Lægmænd; den verdslige Fyrste, som investerede Nogen med geistligt Embete, faldt under Kirvens Ban. Denne Lov var Tegnet til en alvorlig Kamp med de verdslige Fyrster; nævnlig udsaa Gregor Keiseren til med ham at udkæmpe Kampen. Keiser var fra 1056 Henrik 4, hvis toilesløse Lidenstabelighed og uforståelige Haardhed havde ophidset en stor Del af hans Folk og nævnlig bragt Sachserne til Oprør. Mod ham kunde Paven saaledes gjøre Regning paa Bundsforvanie i Thyskland selv, og i ham, Keiseren, kunde han ramme den verdslige Magt i dens Hoved. — Henrik maatte ogsaa i 1076 ydmhyg sig for Paven i Canossa. Men neppe var han kommen tilbage til Thyskland, førend han igjen brød med Paven og rykkede mod Rom. Gregor friedes vel fra den Fare, hvori han kom, ved Normannernes Hertug Robert Guiskard i Nedre-Italien, men fandt det raadeligt at følge med ham til Salerno, hvor han døde 1085.

Investiturstiden fortsatte efter Gregors og Henricks Død. Den endte ved Wormser-Forliget eller Konkordatet 1122: Bisperne skulde vælges frit uden Indblanden fra Keiserens Side paa den Maade, Kirkeloven forestred; Paven skulde tildele den Valgte Ring og Stav som Tegn paa den geistlige Værdighed, men derimod Keiseren overdrage ham de verdslige Lensrettigheder ved Scopeteret.

Gregor var død, „overvunden en Seierherre“; den Tanke, for hvilken han havde levet og kjæmpet, havde under Kampen vundet den almindelige Mening, og hans Efterfølgere følte den, om end kun delvis, igjennem til Seier.

* Kardinalerne var dengang de 7 Biskoper, som hørte til Rom's Kirkebestyrke (Kardinalbiskopene) og de 28 Presbytere og Diakoner ved Rom's Hovedkirke (Kardinalkirkerne.)

22. Fortsettelse: Hohenstaufene. Innocents 3.

Den Stilling, hvori Kirken skulde staa til Staten, Paven til Keiseren, var, efter som Gregor fastsatte Forholdet og hans Efterfølger under den fortsatte Kamp nærmere bestemte det, kærtig sagt følgende: Gud har indstiftet to Myndigheder paa Jorden, den geistlige og verdslige, Kirken og Staten. De ere at ligné med de to Himmelhs, Solen og Maanen. Men de forholde sig ogsaa til hinanden som disse; den geistlige Magt er umiddelbart indstiftet af Gud, den verdslige middelbart, d. v. s. den saar gjennem den geistlige sin guddommelige Indvielse, ligesom Maanen laaer sit Skin fra Solen. Kongen er visstnok „Konge af Guds Naade“; men dette fortolkes som enstydende med „Konge af Kirkens eller Pavens Naade.“ Paven som Kirkens Overhoved er derfor alle Kongers og Fyrsters Overherre, hvem de styrke Lædighed. Det er af ham, de have modtaget sin Magt; han kan derfor ogsaa, naar de misbruge den, igjen tage den fra dem, d. v. s. løse deres Understaarter fra deres Troskabsed. Paa den Stilling, som saaledes anvistes Kirkens overfor Staten, begrundedes nu de Særettheder, som krevedes for Geistigheden, navnlig: selvstændig Lovgivnings- og Dommermyndighed, Fritagelse for alle offentlige Værder, selvstændig Bestyrelse af Kirkedomset, Uafhængighed i Valget af Kirkens Embedsmænd. Det kostede imidlertid en Kamp, der strakte sig langt ud over Gregors Dage, at sætte disse Fordringer igennem. Hovedkampen fôrtes mod den hohenstaufiske Slægt, som 1125 besteg den hølleste Kongethrone, til hvilken Keiserværdigheden var knyttet. Imod de pavelske Fordringer stillede Hohenstaufene de monarchiske Grundstætninger: Keiseren er Kaiser „af Guds Naade“, d. v. s. han har modtaget sin Myndighed umiddelbart af Gud; den verdslige Magt er ligesaavel som den geistlige en umiddelbar guddommelig Indstiftelse; hver har de sit søregne Omraade, hin det Verdslige, denne det Aandelige, og maa ikke gaa ind, den Enne paa den Andens Enemærker; men derfor er ogsaa den geistlige Magt i de verdslige Forhold den verdslige Magt underordnet.

Hohenstaufene laa efter en mere end 100aarig Kamp under, og Pavedømmet naaede under denne Kamp sit Højdepunkt ved Innocents 3 (1198—1216). — Keiseren øvede endnu en vis Lenshæld over de Lande, som Karl den Store havde skænket til Pavestolen; men Innocents frigjorde sig ganske fra denne, saa at Paven fra den Sid var selvstændig (soveren) Fyrste over Kirkestaten. I Sydsjælland stred Welfernes Hoved Otto og

Hohenstaufernes Hoved Filip af Schwaben om Thronen; Innocents benyttede sig af denne Strid til at optrede som den, hvem det tilkom at uddele Kronen. Johan uden Land i England vovede at begynde Strid om Valget af Erkebisshop i Canterbury. Innocents belagde hans Land med Interdict, d. v. s. lyste hele Landet i Kirkens Ban: alle Kirker skulde lukkes, ingen Gudstjeneste maatte holdes, intet Lig begraves i indviet Jord. Johan selv erkæredes affat, og Paven overdrog den franske Konge at fuldbyrde Uffæltelsesdommen. Denne paatog sig det ogsaa uden at bry sig om, at han derved egentlig erkendte Pavens Ret til at afdætte Konger og Fyrster. Men nu ydmgede Johan sig; han tog sit Land til Ven af Paven og forpligtede sig til en aarlig Tribut. I samme Land gif Innocents ogsaa frem mod andre Fyrster; han betragtede og behandlede alle Fyrster og Konger som Vasaller af den pavelske Stol. Da en Korshær 1204 erobrede Konstantinopel og der oprettede det latinske Keiserdømme, syntes endog Udsigten at aabne sig til at lægge den græske Kirke under Pavens Primat. Innocents havde ogsaa den Tilfredsstillelse at besikke en latinsk Patriark i Konstantinopel; men iovrigt blev det ved Udsigten, det latinske Keiserdømme stod ikke længe, og det bidrog kun til at forøge Grækernes Uvilje mod Latinerne. — Året før sin Død sammenfaldt Innocents en almindelig Kirkeforsamling til sit Palads Latranet (1215). Der medte Sendebud fra nosten alle christne Konger, 800 Abbeder og Priorer, 412 Bispper, 71 Metropoliter, Patriarkerne af Konstantinopel og Jerusalem personlig, Patriarkerne i Alexandria og Antiochien ved Sendemand. I denne Forsamling sad Innocents som „Hovedet for den store christne Folkesamling, der med en Faders Myndighed bestillede sit Hus.“

23. Paven som Kirkens vindskrænkede Overhoved.

Medens Paverne førte hin Kamp med Statsmagten, gjorde de sig ogsaa til vindskrænkede (absolute) herrer i Kirken, saa at den hierarchiske Bygning nu fuldstændiges i Pavedømmet. Christus, hedte det, hadde utsat Peter til sin Statholder paa Jorden; Paven som Petri Efterfølger (§ 13) er altsaa Guds eller Christi Statholder (Vicarius Dei, Christi). Som Christi Statholder har han absolut Magtfuldkommenhed. Han forener den lovgivende, dommende og beskattende Myndighed. Bispperne modtage først af ham sin Magt; Kirkeforsamlingerne have kun en raadgivende Stemme, de kunne alene sammenfaldes af Paven, og deres Beslutninger maas bekræftes af ham; selv

staar han over Loven og kan derfor ogsaa frage Andre fra den (Dispensationsret). Som Christi Statholder og Kirkens absolute Herre maa han være ufeilbar. For at udøve dette absolute Herredømme og for ligesom at gjøre „Guds Statholder“ allestedsnærværende sendtes Legater omkring i Landene, forsynede med Fuldmagt til at handle i Pavens Navn. — Disse Fordringer lykkedes det nu visstnok ikke altid og overalt at gjøre gjældende i samme Grad; men i Regelen trængte de dog igjenem. Bisshoperne tabte vel paa den ene Side meget af sin tidligere Magt, men saa vandt de igjen, understøttede af Pavens vældige Arm, saa meget mere Magt og Anseelse overfor sine Undergivne og de verdslige Fyrster.

24. Korstogene. Det Tidsrum, i hvilket Pavedømmet saaledes hæver sig til Høiden af sin Magt, er Korstogenes Tid (1095—1291). Det var den samme Aaland, som drev Vestens Folk til Korstogene til det hellige Land, og som hævede Pavedømmet paa dets Hødepunkt. Korstogene ere det mest storartede Vidnesbyrd om den Kraft, hvormed den religiøse Begeistring havde grebet Middelalderen; men de ere ogsaa et Vidnesbyrd om, hvorledes man drog det Aandelige ned i det Legemlige for at gjøre Alt synligt og haandgribeligt og derfor tabte sig i Udvorteshed og Sanselighed. For at komme Christus nærmere mente man at maatte føge ham paa de Steder paa Jorden, hvor han havde vandret legemlig, og troede, at det var med kædelige Baaben, man skulle rive Helligdommen ud af de Vantroendes Hænder. Derfor svarede ogsaa Engelen Korsfarerne ved den hellige Grav, hvad han engang svarede Disciplene: hvi føge I den Levende blandt de Døde? han er ikke her, han er opstanden (Euf. 24, 5).” Hvad man nærmest tilsigtede, det hellige Lands Besfrielse, naaede man ikke; men Korstogene havde dog udrettet mange og store Ting. Hvad deres Indvirking paa Kirken angaar, saa viser denne sig navnlig i Forsegelsen af Kirkens Magt; hele det christne Vesten betragtede sig som staende i Kirkens eller Pavens Ejerneste; den almindelige religiøse Begeistring, hvis Leder Pavel var, maatte forsøge hans Magt og Anseelse. Men paa den anden Side forberedes ogsaa under og gennem Korstogene de Bevægelser, som i Tidens Løb førte til en anden Tingenes Orden. Korstogene betegne for Kirkens som for Staternes Historie ikke blot Hødepunktet, men ogsaa Vendepunktet inden Middelalderens Historie.*)

* Om de enkelte Korstog se Verdenshistorien.

25. Overtro i Lære, Kultus og Liv. Middelalderens Historie fortæller ikke om saadanne Lærestridigheder, som den øldre; det er paa Kirkens Forsamling og de høje Anordninger, den mestre Kraft anvendes. Man arbeider paa at give Kirken høre Fasthed og Enhed. Men idet Kirken saaledes stræbte at befæste sig i Verden, fortalte den sig mere og mere i det Verdslige, saa at den til sidst blev en Stat som andre Stater paa Jorden; den stred derfor ogsaa med dem om den høje Magt. I Forbindelse hermed forvanskedes ogsaa Læren ved urene og falske Tilsetninger. Alt skulde gjøres synligt og sanseligt. Den hellige Skrifte var ikke den øverste Kilde, hvorfra man este; man satte ved Siden af den og over den Traditionen, d. v. s. den kirkelige Overleverelse, som forplantede sig gjennem Kirkens Strøvere, Bisshoperne med Pavens i Spidsen. Hvor man saaledes satte det Menneskelige i det Guddommeliges Sted, der maatte man ogsaa mere og mere fjerne sig fra den guddommelige Sandhed og forvanske den ved menneskelige Tilsetninger.

Man regnede 7 Sakramenter*. Nadverlæren forvanske des paa mange Maader. En Munk Paschafius Nadbertus (omtr. 840) var den første i den vestlige Kirke, som bestemte udvirklede og begrundede den Lære, at Brødet og Vinen forvandleres til Christi Legeme og Blod (Brødforvandlingslære, Transubstantiation); dengang endnu blev hans Lære beskidt af de Fleste. Men 200 år senere viste det sig alstred, at næsten alle Kirkens Lævere hylde den, da de maatte kæmpe mod Berengar af Tours (omtr. 1050), som rigtignok bestred ikke blot Forvandlingslæren, men enhver Christi legemlige Nær-værelse i Sakramentet; han paastod, at han kun var der aandeligen og kun for de Troende. Innocents 3 ophøjede Brødforvandlingslæren til Kirkelære paa Lateransynoden 1215. At denne Lære havde saa let for at blive den herskende, havde juft sin Grund i den herskende Lænkemaade, som vilde have Alt synligt og sanseligt og forvandlede det Usynlige, til hvilket det Usynlige et knyttet, til det Usynlige selv. Hertil kom nu ogsaa Geistlighedens Stilling som en Midlerstand mellem Gud og Menneskene. Til Midlermediet hører det at bringe Offer, og saaledes gjorde man Nadveren til en Offerhandling af den forretende Præst, idet man betragtede den som en

* Daab, Nadver, Konfirmation, Bob, Præstevielse, Eggstevielse, den sidste Olje.

ublodig Fornhelse af Christi Offer (Messeofferet). Dette satte man fremdeles i forbindelse med Læren om Skjær silden (ignis purgatorius). Herved forstod man et Pinested, hvor de Afsøde maatte udsonde de Synder, som de her i Livet ikke havde affsonet. Skjær-sildens Pinsler kunde nu mildnes og forførtes, naar de Gjenlevende lode Messeoffer bringe for de Afsøde (Sjælemeſſer). Læren om Messeofferet med hvad dertil hører findes alledede hos Gregor den Store (S. 36). Fra det 13de Jahrhundrede blev det nu ogsaa almindeligt, at Lægfolket ikke maatte nyde Kalken, for at ikke noget af Christi Blod skulde spildes. Fra den samme Tid begyndte man ogsaa at vise det indviede Brod, Hostien, Tilbedelse, og 1264 indførtes en egen Fest, Christi Legemsfest, til Forvandlingsunderets Forherligelse.

I Navnet bekjendte Kirken sig vel fremdeles til Augustins Lære om Synd og Raade; men i Virkeligheden hyldeude man Semipelagianismen. Man lærté, at Mennesket ved høre Gjenninger kunde erhverve sig en Fortjeneste for Gud, endog en større Fortjeneste, end man selv behøvede, saa at Overskudet kunde kognne Andre tilgode. Derved forvanskedes nu ogsaa Læren om Boden, der antog en aldeles udvortes Charakter og gik op i de høre Bodsøvelser; ved disse troede man at kunne affsonne og gjøre Fyldest for den Synd, man havde begaet. Saadanne Bodsøvelser var i Almindelighed Faste, Almisser, Bonner, Valfarter, legemlige Straffe o. desl.; men de kunde ogsaa af Kirken eftergives eller omhøites med andre, nævnlig med Pengebøder (Aflad). Afladen var altsaa egentlig en Eftergivelse af den bestemte Kirkestraf og meddeltes ved Begnudelsen kun for det enkelte bestemte Tilfælde. Senere begyndte man at uddele almindelig Aflad (indulgentia plenaria); under Korstogene tilfældes saaledes almindelig Aflad til alle dem, som deltog i de hellige Døg eller gave Penge dertil. Ogsaa gave Paverne Kirker og Kloster den Ret at meddele alle, som besøgte dem, en mere eller mindre udstrakt Aflad. Bonifacius 8 indførte Jubelaaret (1300): alle Troende, som besøgte Rom i mindst 15 Dage, fik fuld Aflad. Alt dette Uvæsen vilde man retfærdiggjøre ved den Lære, at der af Christi og Helgenernes uudtommelige Fortjeneste var opsparet en Skat, som var betroet i Kirkens Haand, og af hvilken den kunde meddele til Enhver af sine Lemmer, som begjærede det (thesaurus supererogationis). De Lærde i sine Bøger talte vel om, at Hjertets Anger var den nødvendige Betingelse for Afladen, som altid stiftende forudsattes, selv om den ikke udtrykkelig udtaltes.

Men naar man frembed Afladen, sprang man over Betingelsen, da man indsaas, at man ellers ikke vilde faa så mange Fjæbere, og den store Hob holdt sig naturligvis til Afladen, som den bødes, og mente, at den for sine Penge havde fået sig en fuld Syndernes Forladelse. Andre toge det vel strengere med sine Bodsøvelser; nævnlig var Selvpiskningen meget almindelig, især blandt Munkene. Naar store Ulhukker rammede, som Krig, Pest, Hungersnød, kunde man se Skarer af Bodsfærdige, som droge om fra Sted til Sted, idet de piskede sig selv med Bodspiber og åsang Bodpsalmer (Flagellanter).*) Men disse strenge Bodsøvelser hølde dog paa den samme Usandhed som Afladen, paa den nemlig, at Mennesket selv skal og kan udsonde sine Synder.

Den offentlige Gudstjeneste forvanskedes til en Offer-tjeneste, hvis Hovedpunkt Messeofferet var. Det latinske Sprog, som Folket ikke forstod, bruges, og om nogen virksom Deltagelse fra Menighedens Side var der ikke Tale. Den hele Tjeneste og nævnlig Nadvertjenesten udstryedes med en stor Pragt og rige Ceremonier, der kunde tafe til Folkesen og Indbildningskraften. Derimod blev Prædikenen, med hvad dertil hørte, tilsidset, eller den udelades ganske. Ligesom Ordet forstummedeinden Menighedens gorsamling, saaledes tog man det ogsaa bort fra Høfene. Det var nærmest de mod Kirken fiendtlige Partier (§ 29), som i Slutningen af det 12te Jahr. begyndte at oversætte Bibelen paa Folkesprogene. Dette var nu for Kirken Grund nok til at forhindre disse Overfæltelser (Schnode i Toulouse 1229), og om man end skæde med udtrykkelige Ord at forhindre Lægfolket enhver Brug af Bibelen, saa omgjærdede man den dog med saamange Indstrækninger og Vaabud, at det i Virkeligheden blev et Forbud.

Martherrne og andre Kirkens hellige Mand (Helgener) holder Kirken med god Grund i Øre, som Christi Disciple og Efterfølgere. Men denne fromme Ørefrygt tog mere og mere en overtroffet Netning; man ørede dem som etslags Halvguder, hvis Forben man paakaldte, og hvem man viste en afgudisk Tilbedelse, hvormeget man nu end segte at besmykke det ved at skjæne mellem Tilbedelse og Paakaldelse (λατρεία, adoratio og δούλεια, invocatio). Eventyrlige Sagn (Legender) udbredtes om deres Liv og Undere. Deres Tal vorte stadig, selv efterat Paven havde forbeholdt sig den Ret at erklære En

*) Flagellanter viste sig første Gang 1260 i Italien. Paa den sorte Døds Tid greb de især om sig.

for Helgen (kanoniseret). Mængden af Helgenfester oversvømmede og forvanskede det hele Kirkeaar. Ethvert Land, enhver By, enhver Bygd og enhver Person, enhver Bedrift, Kunst og Videnskab, enhver Shydom o. s. v. havde sin føregne Helgen.*)

Over alle Helgener fremragede igjen Jomfru Maria, „den Bevægnede blandt Kvinder“. Man paastod endog hendes ubesmittede Undsfangelse, d. v. s. at hun er født uden Synd. Dette blev dog fra den ene Side ligesaavrig bestridt, som det fra den anden Side blev forsvarret, og det er først i vor Tid (1854), at Paven har opnøjet denne Lære til Troessætning.

En lignende afgudisk Erefrygt viste man Christi og Helligernes Efterladenskaber, Relikvier; navnlig bragte Kors-togene en Mængde Relikvier til Vesten; ingen Fortælling om Undere, som de havde virket, var saa evenhærlig, at den jo blev troet. Billeder i Kirkerne havde de første Christne ikke villet vide af; men fra den Tid man idethuse begyndte at udskre Kirkerne med større Pragt, smykede man dem ogsaa med Billeder. Det varede nu ikke længe, først man begyndte ogsaa at vise dem en overtroisk Erefrygt og Tilbedelse. Deraf mente nu Andre, hvem dette var en Forargelse, at man burde tage dem ganske bort fra Kirkerne og ødelægge dem. I den græske Kirke forte Billedvennerne og Billedstenderne i mere end 100 Aar en forbittret Kamp, som endte med Billedernes Seier (Billedstriden 726—842). Under denne Strid viste man i Vesten en sundere Betragtning. Den frankiske Kirke under Karl d. Store erklarede, at man ikke burde vise Billederne nogensomhelst Tilbedelse, men at man paa den anden Side burde beholde dem i Kirkerne til Brydelse, Undtagens Dækkelse og Belsærelse. Billedtjenesten havde imidlertid en stærk Støtte i Tidens religiøse Land, og det varede derfor ikke længe, først man ogsaa i Vesten føjede Billedtjenesten til Helgen- og Relikvietjenesten.

Under alt dette rørte sig paa Bunden af Folkenes Hjerter en dyb religiøs Drang; derom vidner allerede den Erefrygt, hvormed den raa Kraft boede sig for Kirken og dens Ejendomme, og den hellige Begejstring, hvormed Christer og Folk stillede sig i Kirkens Ejendomme. Men som Læren, saa var ogsaa Livet. Det var de ydre Gjerninger, man krævede. Man spurgte ikke nærmest om Hjertets Tro og den personlige Tilægnelse af Guds Raade, men om den ydre Forbindelse med Kirken og den hydige Underkastelse under dens Styrende.

*) Norge havde sine føregne Helgener i St. Olaf, St. Halvard og St. Gunnlaug.

26. Munkesænet. Klosterne vandt snart store Rig-domme og ydre Magt; de blev ogsaa fritagte for Bislopens Tilshy (Exemption). Men herved forfaldt ogsaa Klosterstugten. Man arbejdede derfor fra det 10de Aarh. med stor Jver paa at reformere Klosteresænet; dels søgte man at skærpe Kloster-regelens Strenghed, dels forbandt man flere Kloster under en fælles Regel og Tilshy, for at de gjenstidigen skulle vaage over hinanden og paavirkle hinanden (Klosterbroderskaber, Kongregationer). Det første Klosterbroderskab var Cluniacensernes, der sluttede sig sammen om Klosteret Cluny i Burgund (910).*) — Endnu mere bekjendt er Cistercienserordenen med Klosteret Cisterium (Citeaux i Burgund) som Hoved-kloster (1098); sin Magt og Udbredelse skylder den Bernhard af Clairvaux (1113—1153). Bernhard var af adelig Byrd. Den fromme Moder havde allerede fra Fødselen bestemt ham for Munkestanden og „opdrog ham snarere for Ørkenen end for Høfset.“ Moderen døde tidlig, og Verden med dens Kristelser lokkede ogsaa Bernhard. Men Moderens Billeder stod for ham og mindede ham om det Kalb, hvortil hun havde indviet ham. Med 30 Fæller meldte han sig 1113 til Optagelse i Klosteret Citeaux. Bernhards Exempel drog klere og flere derhen. Dotreflostre blev anslagte; blandt dem Clairvaux i det østlige Burgund, i en øde og vild Egn. Bernhard blev Abbed i Clairvaux. Han rettede daglig i det Spørgsmål til sig selv: Bernhard, Bernhard, hvorfor er Du her? Han kunde aldrig gjøre nok i øfsetift Jver: Sovnen syntes ham et Rov fra Tidén, hans Høje var lidt Brød og Melk, paa det bare Legeme bar han en Haarskjorte. Dag og Nat knælede han i Bonnen. Han maatte selv senere erkjende, at han i sine første Munkearaard hadde nedbrudt sit Legemes Kraft ved overdrevne Askese; men Guds Kraft, som stræalede gjennem hans Evaghed, gav ham blandt Menneskene en saameget større Askese og Erefrygt. Den strenge Askese skulle dog kun løsgjøre hans Land fra Særlighedens Vaabn, for at den kunde leve i Bon og Betragtning. I denne Land vilde Bernhard reformere Munkedommet. Klosteret i Clairvaux gjaldt som Mönsterkloster, fra hvilket Munkne udsendtes til alle Lande for at reformere gamle Kloster og grunde nye.**) Selv levede og døde Bernhard som Abbed i Clairvaux trods

*) Mårholms Kloster (Munkholmen) ved Throndhjem.

**) Lysekloster paa Sønderjylland, Hovedeens Kloster ved Næs, Nonneseter i Bergen, Tutesøns ved Throndhjem, Risens Kirkehus.

de mange Kold, han modtog, til Kirkens høiere Værdigheder; men Abbeden i Clairvaux havde en Indflydelse, som ingen Anden i hans Tid.

Mængden af nye Ordener er saa stor, at vi ikke paa langt næer kunne nævne dem. Allerede deres Mængde viser, at ingen af dem i Længden kunde gjenoprette Klosterstugten; intet af de tre Klosterloftet holdtes, og Hørgelsingen foregedes endnu mere ved den Splid og Riv, hvori de forskellige Ordener laa med hver andre. Derfor forbød Innocents 3 paa Lateransynoden 1215, at nye Ordener maatte oprettes. Desvagter oprettedes just nu to nye Ordener, der lode alle cædre langt efter sig i Magt og Udbredelse. Det er de to Tiggerrordenere. — Dominikus († 1221), en lærde og from Spanier, saa med Smerte, hørledes „Kætternes“ Tal i det sydlige Frankrig stædig vortes trods alle Kirkens forsøg paa at udrydde dem (§ 29). Han saa, hvad der egentlig krævedes, Ordets Prædiken. Han besluttede derfor at stift en Orden, hvis Lemmer skulde vandre om blandt Folket og prædike paa Folkets Sprog for at omvende Kætterne og føre dem tilbage til Kirken; for at vinde Folkets Tillid skulde de vandre om i apostolisk Simpelhed og Armod. Egentlig Tiggerrorden blev Dominiks Orden først senere ved Franciskanernes Grempel. Ordenen bekræftedes af Paven 1216 under Navnet Prædikebrødre; almindelig kaldes de Dominikanere, i Norden ogsaa Sortebrodre af den sorte Klædning.*)

Franciskus var en Kjøbmandsson fra Assisi i Italien. I sit 24de Åar faldt han i en haard Sygdom, efter hvilken han følte sig som ganstige forandret; hele hans foregaaende Liv synes ham en Daarlighed. Han havde Drømme og Synner. Grelseren viste sig for ham, nagle til Korset, og nu mente han at forstaa de Ord: „Når Nogen komme efter mig, han fornegte sig selv og tage sit Kors og følge mig“ (Mt. 16, 24). Han forstod det sænkeligen om høre Kors og Blager, som han selv lagde paa sig. En anden Gang, da han var gaaet ind i en faldefærdig Kirke for at forrette sin Ven, troede han at høre en Stemme: „Gaa og gjenopbyg mit Hus.“ Ogsaa dette tog han bogstaveligt. Han folgte, hvad han eiebe, tog ogsaa af det, som hørte Faderen til, for at gjenopbygge den faldefærdige Kirke, og da Faderen revsede ham alvorligt, frasagde han sig sin Ven, klædte sig i Filser og vandrede om for at tigge sammen til Ifstandsstelte af faldefærdige Kirkebygninger. Blandt dem var

*) I Norge havde de allerede 1240 Kloster i Nidaros, Oslo, Bergen, senere ogsaa i Hamar.

Mariakirken i Portiuncula, ved hvilken han byggede sig en Hytte, og som senere blev Franciskanernes berømte Moderkirke. Men saa hørte han engang Evangeliet om Disciplenes Udsendelse Mt. 10, og nu gif der et nyt Lys op for ham, at ikke faldefærdige Kirkebygninger var det Guds Hus, han skulde gjenopbygge, men Christi Kirke. Han iførte sig en grov Kjortel, omgjordede sig med en Strikke og drog ud for at prædike Gud. Snart sluttede Flere sig til ham, og Franciskus ansaa det paa Tidet at give dem en Regel for deres Liv. Med denne fremstillede han sig for Innocents 3, der først viste ham fra sig, men senere stæfestede Franciskanernes Orden under det hdmhje Navn Minoriter (fratres minores, Mindrebrødre); de kaldes ogsaa Barfodmunke og Graabrodre. Ifølge Ordensregelen maatte de ikke have nogen Ejendom; men hvor de kom, skulde de træstigen tigge. Franciskus døde 1226. Hans Ordensbrøders overtrøfste Ørefrøgt endte med at opsiisse ikke mindre end 40 Ligheder mellem ham og Christus.*)

Munkvesenet fik ved Tiggerrordenerne en noget forandret Charakter. De ældre Ordener var alle byggede paa Benedikts Regel (§ 16), og Grundtanken var altsaa, at Munkene gjennem Afse og Ven skulde forarbeide sin egen Saliggjørelse; kun undtagelsesvis befattede de sig med Sjælesorgen udenfor Klostret. Hos Tiggerrordenerne mangler nu visstnok heller ikke Afsesten; men derhos er Sjælesorgen blandt det forsæmte Folk gjort dem til deres Livsgjerning; de skulde være „Evangelister i apostolisk Armod.“ — Tiggermunkene skulde altsaa ikke leve i stillle Ro bag Klostrets Mure; men deres Virksomhed skulde være midt blandt Folket. De levede med Folket, af hvis Midte de for det meste vare udgangne, delte Gudt og Ondt med det og blevet dets Fortrolige i alle Livets og Hjertets Anliggender. De havde derfor ogsaa en langt anden Magt over Folket end den høje og fornemme Geistlighed, der stod det saa fjernt. De blev fremdeles Riddernes og Hærsternes Skriftestædre, og de stege endelig ogsaa op paa de theologiske lærestole. Deres Indflydelse strakte sig over alle Samfundets Kredse, og med denne sin vidstrakte Indflydelse stode de selv i Pavens Tjeneste, til hvem de vare forpligtede til ubetinget Lydhed, og som paa sin Side sorgede for ved allehaande Fribreve at udvide deres Rettigheder og Magt. De vare den pavelige Absolutismes bedste Støtte.

*) Ved Miltzen af Aarh. havde Minorsterne allerede Kloster i Konghelle, Tønsberg og Bergen; senere ogsaa i Nidaros, Marstrand og Oslo.

Tiggermunkene var højlene under den Bogn, paa hvilken Kirken hørte sejerrig frem." Derfor droges de ogsaa senere med i Bavedommets Hald og delte med det det almindelige Hød og Foragt.

Tiggerordenerne mægtede ikke mere end de andre Ordener at holde det verdslige Sind og Fordærvelsen borte fra sig. Mellem de to Ordener var der fra først af en stærk Skinsuge og stadig Strid. Børre var det, da Franciskanerordenen splittedes i Partier. Det gjaldt Grundregelen, Armodsløftet. Man sogte at omgaa dette ved at stjelne mellem Besiddelse og Brug; Ordenen maatte ikke besidde nogen Ejendom; men den kunde dog bruge den Ejendom, som Kirken overdrog den. Denne Fortolkning af Ordensregelen vilde de Strengere ikke vide af, og da nu Paverne erklarede sig for den, angrebe de Pavestolen og revsede ikke blot det verdslige Sind, som trængte ind i Ordenen, men Verdslygheden ved den pavelige Stol og inden Kirken; de forenede sig med de mange sværmeriske Reninger blandt Folket og blev selv sværmeriske (Spirituales, Zelatores, Fratriceller).

Vi ville endnu blandt Munkeordenerne mærke Birgitinerne eller Vor Frølers Orden, den eneste, som er udgaet fra Norden. Birgitta eller Britta Birgersdatter hørte baade paa fædrene og mødrene Side til Sveriges fornemste Etter. Efterat hun var blevet Enke, gif hun med sine to Sønner til Rom. Hun havde nemlig i Syner af Frelseren faaet Befaling til at valfarte til de hellige Steder i Syden og stifte en Orden, der skulde bære hans Navn. Paven stødfæstede 1370 det af hende grundede Kloster i Vadsten a. I Norge blev Munkelivs Kloster ved Bergen i det 15de Aarh. omdannet til et Birgitinerkloster*)

Korstogene gave Anledning til en Forening af Munkedommet og Ridderstaben i de geistlige Ridderordener**)

27. Scholastik og Mystik. I Middelalderens første Aarhundreder var det kun smaa med den theologiske Videnskabelighed, som med Videnskabeligheden idehele. Horsaavidt man kan tale om videnskabeligt Arbeide, maa man sege det i

*) Det var før et Benediktinerkloster. Ell denne Orden hørte desuden Sæls i Nordfjord, Gimse ved Skien, S. Maria Kloster ved Oslo og Bakke ved Throndhjem. Mærkelige Kloster i Norge var derhos Helgeseter ved Throndhjem, Halsnø paa Sondhordland, Uiststein ved Stavanger og Reinskloster i Mitisen (Fosen).

**) Se nærmere om dem i Verdenshistorien.

Klostrene; især udmarkede sig de irske og engelske Klostre. Det syntes vel at skulle blive bedre i Karl den Stores Tid; men hvad Karl gjennem sine Skoler og paa andre Maader udrettede for en mere videnstabelig Uddannelse af Geistigheden, falst hen, som hans Rige falst fra hinanden. De Værker, man leverede, bestode væsentlig kun i Uddrag af Kirkefædrenes Skrifter; de havde ialfaald den Fortjeneste, at de bevarede og forplantede den gamle Kirkes efterladte Urv. Forst i Korstogenes sterkt bevægede Tider valtes ogsaa en fornhyet videnstabelig Iver, der udgaar fra Dom- og Klosterskolerne. Efter dem er det, Scholastiken har sit Navn. Scholastiken gaar ud fra den Forudsætning, at Kirkens Lære, som den forelaa, var sand i alle Dels; det gjælder da fremdeles kun ved Filosofiens hjælp at ordne dette Stof paa en videnstabelig Maade og at bevise hvert enkelt Lærestænings Sandhed. Dette er, fortællig sagt, Scholastikens Væsen. Stoffet ligger færdigt for den i Kirkens Lære, saaledes som denne nu engang var, og der er alene Tale om at bringe dette Stof i en videnstabelig Form ved Filosofiens hjælp. "Filosofen", man støttede sig til, var Aristoteles, tildels ogsaa Platon. Begge kjendte man dog kun lidt til; det var først i det 12te Aarh. man gjennem Araberne blev nærmere bekjendt med Aristoteles's Skrifter. Ved den samme Tid var det, de første Universiteter stiftedes; Scholastiken flyttede da over fra Klosterskolerne til Universiteterne. Især blev Universiteterne i Paris, Oxford og Köln Scholastikens Hovedsæder. — Dens Blomstringstid blev da det 13de Aarh. Ved det 14de Aarh. begyndte det Korfald, hvortil den bar Spiret i sig. Scholastiken glemte at øse af den hellige Skrift og overvurderede den kirkelige Tradition, saa at den paatog sig at forsvare Alt, hvad denne paabød, ogsaa de mange falske Lærdomme, hvormed Sandheden just i denne Tid forvanskedes (§ 25). Den tabte sig lidt efter lidt i Spidsfindigheder, Ordskøverier og alstens unhyttige Spørgsmaal, som afhandledes paa et ynklig Latin.

Af Scholastikernes mærke vi Anselm, Erkebiskop af Canterbury († 1109). Han fremstillede den Bevidsthed om Gud, der er nedlagt i Mennesket, som det første Bevis for Guds Tilværelse (det ontologiske Bevis). I et andet Skrift (Cur Deus homo) afhandler han Læren om Guds Sons Menneskevorden og hans Krydstejgjørelse i vort Sted (satisfactio vicaria). Abælard († 1142) lært paa forskellige Steder i Frankrig; hvor han drog hen, fulgte hans Disciple ham skærevis. Abælard gif distinkt som alle Scholastikere ud fra Kirkens Lære; men han

opstillede de kirkelige lærestætninger som Spørgsmål, der først maatte besvres, førend de kunne troes. Han blev derfor angrebet af Bernhard af Clairvaux, der ikke gav sig, førend han siktede Abelard og hans Boger fordamt. Efter dette levede Abelard sine sidste År i No i Klosteret Cluny. — De ældre Scholastikere havde kun behandlet enkelte lærestætninger; den første, som bearbejdede den hele Troes- og Sædelære, var Petrus Lombardus i Paris († 1164). Hans Værk blev den almindelige lærebog, som alle senere Scholastikere lagde til Grund. — Efterat Diggermunkene havde bemægtiget sig de theologiske lærestole i det 1de Aarh., høre alle de navnkundige Scholastikere til den ene eller anden af de to Ordener, Dominikanernes eller Franciskanernes. Dominikanernes theologiske Hoved er Thomas Aquinas (Greve af Aquino † 1274). Franciskanerne fandt først senere En, der troede at kunne stille mod ham, Johannes Duns Scotus († 1308). Fra den tid dele Scholastikerne sig i to Partier, Thomister (Dominikanerne) og Scotister (Franciskanerne). De stille sig især i Læren om Synd og Naade. Ingen af dem var fri for Semipelagianisme (§ 11), ligesaaledigt som Kirken selv paa den tid; men Thomisterne nærmrede sig dog mere til Augustin, medens Scotisterne vare mere rentud semipelagianerende.

Bed Siden af Scholastiken traadte Mystiken som en Modvægt mod hins Enstighed. Christendommen er en Tro, som skal omfatte og gjennemtrænge hele Menneskets aandelige Væsen, baade Erkjendelse, Hølelse og Vilje. Scholastiken betragtede Christendommen væsentlig som en Erkjendelsens Sag; Mystiken betragter den væsentlig som en Hølelens Sag. Mennesket maa døde Egenkærligheden og afso fra al verdslig Lyst for at leve alene i hellig Kærlighed, i stille Bon og Beskuelse af Guds Hemmeligheder. Dette er den Bei, hvorpaa han, frigjort fra alt andet, helt og holdent hengiver sig til Gud, nedskærer sig ligesom i Guds Kærligheds Lyb, saa at han føler sig umiddelbart eet med Gud; „Gud bor i ham og han i Gud.“ — Bernhard af Clairvaux var Hovedet for de ældre Mystikere. Efterat han havde bekæmpet Abelard, var der Flere, som forsøgte at forene de to Retninger, som der havde mødt hinanden i Kampen. Saaledes Skolen i St. Victor (et Kloster ved Paris) og Bonaventura († 1274 som Franciskanerordenens General).

28. Hierarchiets Befæstelse i Norge og Kamp med Kongemagten. De nordiske Riger stode under den

Bremenske Erkebispestol (§ 18), indtil Lund i Aaret 1104 ophoiedes til Erkebæde og sik Metropolithøiheden over hele Norden. Lunds Overhøihed indskrænkedes dog snart til den danske Kirke, da både Norge og Sverige allerede ved Xarhundredets Midte sik hver sin selvstændige Erkebispestol, Norge i Nidaros (1152), Sverige i Uppsala (1164). — Olaf den Hellige havde gjort Beghyndelsen til at ordne den norske Kirkes Forhold ved Lov. Af de følgende Konger var det navnlig Olaf Skyrre og Sigurd Jorsalsfater, som fortsatte; den første oprettede de første faste Bispestole, den Anden fortsatte hermed, ligesom ogsaa Klostervæsenet og Tidenes indførtes under ham. Den endelige Ordning kom dog først i stand, da Kardinal Nikolaus (senere Pope Hadrian 4) 1152 kom som pavelig Legat til Landet. Han forordnede Oprættelsen af en Erkebispestol i Nidaros, hvor St. Olafs Bon hvilede; under den skulle staa de 4 andre norske Bispestole (Bergen, Stavanger, Oslo og Hamar), de 2 paa Island (Skaalholt og Hole) samt Bispedømmerne paa Orknærne, Færøerne, Grønland og Sydserne. Kardinal Nikolaus træf ogsaa mange andre Indretninger, der befæstede Kirkens og Geistighedens Magt. En Tidlang syntes Forholdene gunstige for Hierarchiets videre Befæstelse; Borgerkrigene førtes 1180 til 1240, og Geistigheden undlod ikke at benytte dem. Den mægtige Høvding Erling Ormsøn Skafte sik 1162 sin femaarsgamle Son Magnus Erlings, son antagen til Konge. Det var imod Landsloven, da Magnus ikke var Kongeson og kun paa modrene Side nedstammede fra Harald Haarfagres Et. Den Arveret, som manglede Magnus, troede Erling at skulle bøde paa ved at faa ham kronet. Erkebisop Eystein salvede og kronede Magnus 1164 i Bergen; men han gjorde det ikke for intet. Norges Krone erklæredes for St. Olafs Ejendom; Erkebispen paa St. Olafs eller Kirkens Begne bortsørlede den paa Livstid til den, som han kroner. Ved den Overenskomst, som Erling og Erkebispen sluttede, blev Kongedømmet underordnet Kirken ganske paa den Maade, som Pavedømmet paafostet, at Forholdet burde være mellem den verdslige og geistlige Magt (§ 22). Den Kirkens Hellighed, hvormed Erling havde villet omgive sin Sons Krone, kunde dog ikke sikre den i Længden. Sverre Sigurðsson (1177—1202) omstørrede Magnus' Kongedomme. Geistigheden maatte derfor blive hans Fiende. Allerede med Erkebisop Eystein havde han Strid; men værre blev det, da Eystein var død, og Bisshop Erik af Stavanger var bleven hans Efterfølger. Den Kamp, Sverre førte med den norske Geistighed,

drejer sig om det samme store Spørgsmaal, som Hohenstaufens samtidige Kamp med Paven, Kirkens Forhold til Staten (§ 22). Deraf er den saa hærdig. Erkebislop Erik flygtede 1191 ud af Landet til Danmark; herfra paakaldte han Pavens Hjælp og lyste Sverre i Ban. Sverre brød sig ikke stort om Bansættelsen og tvang ivertimod Bisshoperne til at krone ham i Bergen 1194. Men herved havde han i Geistlighedens Øine kun set en ny Skuld til sin tidligere. Kort efter flygtede Bisshop Nikolaus Arnesson af Oslo ned til Danmark og stiftede Baglernes Parti. Dette Parti sagde sig vel at forsøgte Kirkens Sag, men var kun et rent politisk Parti, ligesom deis Hoved, Bisshop Nikolaus, selv kun lebedes af personlig Ærgjerrighed og Hæd, og ikke af Iver for Kirkens Sag. Det gav Sverre nok at bestille under hele hans Regering og var mere end een Gang nær ved at overvælde ham. En farligere Fiende endnu satte Sverre i Innocents 3. som ved denne Tid (1198) besleg Pavestolen. Han lyste Sverre i Ban, belagde Landet med Interdict og søgte at ophidse den danske og den svenske Konge mod Sverre. De Bisshoper, som vare forblevne Sverre tro, forlod nu Landet og samlede sig om sin Erkebisop. Interdictet holdtes dog ikke strengt; i det fjerne Norden vidste man endnu ikke ret, hvad det vilde sige; heller ikke lykkedes det at ophidse Nabokongerne mod Sverre. Sverres Stilling var dog væsentligere end nogensinde; men nu vidste ogsaa hans kraftige Vand sig i sit største Lhs. I Ord og Skrift forsvarede han sin Sag for Folket, medens han kjæmpede en ofte twivsom Kamp mod Baglernes mægtige Parti.

Da Sverre var død 1202, kom en Udsøning i stand mellem hans Son Haakon 3 og Bisshoperne, som nu vendte tilbage. Striden blev rigtignok ikke endelig afgjort ved det Forlig, som sluttedes; men man holdt dog fra begge Sider Fred, om der end ikke manglede paa enkelte Sammenstød. Haakon 4 Haakonsen (1217—1263) var en saa mægtig Konge, at Paven selv segte hans Vensteb. Vilhelm af Sabina kom som pavelig Legat til Norge og kronede Haakon 1247. Han ordnede ogsaa Kirkeforholdene i flere Stykker; men Forhandlingerne førtes i al Enighed. — Først under Haakons Son Magnus Lagabæter (1263—1280) brød Kampen ud paanly, som Anledningen gav Magnus's Lovarbeider. Den Lovforbedring, som Magnus tilsigtede, omfattede ikke blot den verdslige Lov, men ogsaa Christenretten, der fra gammel Tid i Norge var forbunden med den øvrige Lov som en særegen Afdeling. Heri laa just Anstødet; thi dette var allerede et Brud paa den selv-

stændige Lovgivningsmændighed, som Kirken gjorde Fordring på. Erkebispen Jon Røde gjorde deraf Indsigelse. Det var hans Agt selv at udarbeide en Christenret; han udførte ogsaa senere dette Arbeide (Jons Christenret). Men først ansaa han det nødvendigt at træffe en forelsig Overenskomst med Kongedømmet om de Punkter, hvormed der især kunde reises Strid. Der førtes mange Forhandlinger frem og tilbage, og endelig sluttedes 1277 det tonsbergiske Forlig, der gav Kirken udvidede Rettigheder: den fik selvstændig Jurisdiktion i videste Udstrekning, fri Valg af Bisshoper og Abbeder, de ældre Bestemmelser om Lienden o. desl. stadfestedes eller udvides, Erkebispen skulde have 100, hver Bisshop 40 Mand fri for Kongeligt Opbud og Leding, Erkebispen fik Ret til at slaa Mynt m. m. — Magnus holdt Forliget, medens han levede; men hans Son Erik (1280—1299) har faaet Kilnavnet Præste hader af den Kamp, som under ham førtes med Geistligheden. Det var dog ikke egenlig Kongen selv, som var Geistligheden imod, men de verdslige Stormænd i hans Raad. Disse var nemlig misfornøjede med de store Rettigheder, Geistligheden havde faaet ved det tonsbergiske Forlig, og satte sig deraf ud over dette, som om det ikke var til. Erkebispen Jon greb til de Vaaben, han havde; han lyste Kongens Raadgivere i Ban; men de bare ham for stærke, han maatte selv flygte til Sverige og døde der i Landsfægtighed. Hans Esterfølger Jorund fortsatte vel Kampen, men havde ikke større Held. Den døde hen omkring 1290. Dette havde tildels sin Grund i de Stridigheder, som Erkebispen ved den Tid kom i med sit Domkapitel om gjenstidige Rettigheder. Af disse Stridigheder benyttede Kong Haakon 5 Magnusson (1299—1319) sig. Han viste den samme Kraft og kongelige Mændighed mod Hierarchiet, som mod de verdslige Stormænd, og fordrede af Geistligheden den samme Lydhed mod Landets Lov, som enhver anden Undersaat styrkede. Men den norske Geistlighed havde dog vundet en mægtig og anset Stilling i Riget.

29. Sekler. Det er et mærkelig Træ, at just ved den Tid, Kirken syntes at have vundet sin høieste Magt, skilte en Mængde Sekler sig fra den. Kirken stod, som det syntes, hydende og raadende over Alt; men over den høje Magt havde den glemt sit aandelige Kald og Basen; Udvorteshed og Verdslyghed var trængt ind haade i Forfatning, Lære, Kultus og Liv (§ 25). Det er mod denne Verdslyghed inden Kirken, Seklerne træde op; men de forkaste det Sande med det Falske og tage

sig i Sværmeri og grove Bildfælser. Der var en stor Mængde af dem, og til dels er der ikke lidet forskel mellem dem; men alle have de mere eller mindre af den falske Vandelighed, som hører Sekterne til; de rose sig af at have Landen; men de ringeagte de høje Midler, til hvilke Herren selv har knyttet Landens Virksomhed. Til dels troer man at gjenfinde gnostiske og manichæiske Bildfælser hos dem (§ 6). En af de mest udbredte Sekter var Katharerne, d. e. de Røde (deraf kommer Ordet Kjætter). De havde, ligesom de andre Sekter, især sit tilhold i Sydfrankrig og Overitalien.

Kun hos en af de mange Sekter, Waldenserne, finde vi en renere evangelist Erkendelse. Petrus Waldus, en rig Borger i Lyon, fik to Prester til at oversætte Evangelierne og andre bibelske Bøger for ham paa Fransk. I disse læste han nu flittig, og til samme tid blev han alvorlig rystet ved en Bens pludselige Død. Han gav alt sit Gods til de Fattige og indgik med nogle Andre en Forening om at predike Evangeliet blandt det forsømte Folk (1170). De skulde drage om, to og to, uden Stav eller Taske, barfodede, for at lære og predike. Det var ikke endnu Waldus's Menighed at stille sig fra Kirken. Da Erkebispen af Lyon forbød ham at gaa om og predike, henvendte han sig til Paven og bad, at han vilde godkende hans Bibeloversættelse og give ham og hans Venner tilladelse til at predike. Men Paven afslog hans Begjæring, og da Waldus nu mente at burde „adlyde Gud mere end Menneskene“, blev han og hans Venner satte i Ban og forfulgte. Waldus selv måatte flygte, han døde i Bohmen 1197. Folket greb med Begjærlighed efter det Guds Ord, som Kirkens Styrere forholdt det, og Waldenserne udbredte sig hurtigt. De holdt sig til Bibelet, som de til dels kunde udenad. Den lærte dem da ogsaa mere og mere at se, hvorledes Pavekirken havde forvansket den guddommelige Sandhed; men hvor ten deres evangelistiske Erkendelse end var i mange Styrker, saa var den det dog ikke i alle; navnlig var heller ikke de fri for at nedfælle Betydningen af Herrens Indstiftelser. Under Forfolgerne trak Resten af Waldenserne sig til de afdides liggende Dale i Piemont og Savoien, hvor endnu Waldermenigheder findes; disse have dog lært adskilligt af andre Kirkesamfund, med hvem de senere ere komme i Berørelse, navnlig af de Reformerte.

Kirken kunde ikke være blind for den fare, som truede fra den store Mængde Sekter; men de Midler, man greb til, hjalp lidet. „Kjætteriet“ udbredte sig videre og videre og var ved Udgangen af det 12te Aarh. mere faretruende end nogen-

sinde. Innocents 3 opbød derfor Alt for at faa det udryddet. Legater blev sendte øfsted med udstrakte Fuldmagter, Munke sendtes om for at staa Geistligheden bi og prædike blandt Folket, Bani og Interdict lystes over de Grasaldne og de smittede Egne, Hyrsterne opfordredes til at staa Kirken bi med verdslig Straf og Evang. Det var baade „det geistlige og det verdslige Sværd“, som løftedes mod Kjætterne. Men snart lagde man det første bort for saagodt som ene at bruge det største; man greb det Vaaben, som hurtigt og sikrest kunde frembringe den høje Lydighed mod Kirken; thi den var det egentlig, man krævede. En af de pavelige Legater blev myrdet 1208; heraf tog Innocents Anledning til at prædike Korstog mod Kjætterne i Sydfrankrig eller Albigenserne, som man kaldte dem efter byen Albi, der ansæges for Kjætteriets Midtpunkt. Krigen varede i 20 Aar (1208—1229), men gif til sidst over til en rent verdslig Kamp om, hvem der skulde have Greveslabet Toulouse. Lufsinder og efter Lufsinder varer myrdede; Kjætteriet var derfor ikke udryddet, men det skjulte sig. Det gjaldt derfor fremdeles at efterspore det, for at det ikke paant skulde dukke op. Innocents gav paa Lateransynoden 1215 bestemmere Regler for, hvorledes man skulde gaa frem mod Kjætterne. I Hensigt til disse forordnede en Synode i Toulouse (1229), at Bisshoperne skulde i hver Menighed beskaffe og edfæste nogle Mænd, som skulde efterspore Kjætterne og drage dem for Domstolene. Dette var Begyndelsen til Inkvisitionen. Man fandt snart, at Bisshoperne varer for løie i denne sin Gjerning, og Gregor 9. forordnede derfor, at der skulde oprettes særegne Kjætterdomstole eller Inkvisitionstribunaler (1232). De havde Ret til at fængsle enhver Mistænkt; Tortur skulde anvendes for at afpræsse Bekjendelse; den, som dømtes skyldig i Kjætteri, skulde overleveres den verdslige Magt til fortjent Afstraffelse, thi „Kirken tørster ikke efter Blod.“ Denne frugtelige Magt blev lagt i Dominikanernes Hænder, hvis Orden just var stiftet i den Hensigt at skulle føre Kjætterne tilbage til Kirken; de bryttede kun Midlet, „Prædikebrodrerne“ blev til Inkvisitører. Man søgte nu at faa Inkvisitionen indført i alle Lande; men det lykkedes ikke overalt; det var i Syden, den havde sin Magt.

30. Bonifacius 8. Det babyloniske Exil. Schisma. Under Bonifacius 8 (1294—1303) fik Pavevaldet sit første alvorlige Skæl ved hans Strid med den franske Konge Filip 4 den Smukke. Filip 4 laa i Krig med Edvard 1 af Eng-

land; for at støtte Penge tilveie beskattede han den franske Geistlighed. Dette erklarede nu Bonifacius for et Indgreb i Kirvens Rettigheder, og i Striden mellem de to Kongers paafind han, at det tilkom ham, som alle Kongers Overherre, at demme. Bonifacius drev under denne Strid de pavelige Forbringer paa at være alle Kongers og Hærstors Overherre til en Overlighed, som Ingen før ham. I Bullen *Unam sanctam*^{*)} (1302) fordelede han den Mening, at der gaves to selvstændige Magter, en geistlig og en verdslig, som man ikke i sig Kjætteri (§ 6); Pavemagtens Overhoihed over Kongemagten skulde altsaa være en Troesartikel. Filip gav dog ikke saa let slip paa sin Kongemagts Selvstændighed. For at sikre sig sit Folks Bisstand sammenkalde han en Stænderforsamling, til hvilken han foruden Adel og Geistlighed ogsaa indkalde Udsendinger fra Trediestanden; det var første Gang, dette skede. Forsamlingen erklarede sig samstemmig for Kongedommets Selvstændighed og Uafhængighed af Paven. Paa denne Maade gjorde han sin Sag til Follets Sag, og Paven kom tilkort mod det hele Folk. „Den Hemmelighed at tilbagevise de pavelige Forbringer var bleven aabenbart for Kongerne; Hierarchiets Verdensherredomme var brudt.“ — En endnu haardere Drømglelse beredede Filip Pavedommets, da han twang Clemens 5 til at tage sit Sæde i Avignon. I nær 70 Aar havde Paverne sit Sæde der (1309—1378); man kalder derfor denne Eit det babyloniske Gangenslab. Paverne vare her ganzte i de franske Kongers Magt. Derfor opgave de dog ikke sine Forbringer overfor andre Konger; men de fik ogsaa erfare, at Ziberne vare blevne andre. Da saaledes de avignonske Paver igjen optog Striden med de thidste Konger om Keiserværdigheden, samlede de thidste Kurfyrster sig i Rense (1338), hvor de afgave den Eklaering, at den keiserlige Magt og Myndighed er umiddelbar af Gud, saa at den af Kurfyrsterne lovligen valgte Keiser ikke behøver Pavens Bekræftelse eller Kroning. Indbyrdes Splid mellem Hærsterne i det sørdelemede Thysland gjorde det vistnok lettere for Paven der at vinde enkelte Fordele over Keiseren; men det visste sig dog baade her og andetsteds, at andre Anskuelser om Pavemagtens Forhold til Pavemagten begyndte at trænge igennem. Pavernes Verdensherredomme var brudt. — Ogsaa om Pavernes Stilling inden Kirken begyndte Meningerne at blive anderledes. Det var allerede en mislig

Sag, at Paven ikke havde sit Sæde i Rom; thi derpaa stoltede sig jo hans formentlige Ret til Overhoihed over Kirken, at han var St. Peters Efterfolger, som sagdes at have været den første Bisshop i Rom. Hertil kom nu, at det avignoniske Pavedomme nedværdigedes i Folkenes Øine ikke blot ved deis Afhængighed af den franske Konge, men ogsaa ved den Fordærvelse og Usædighed, som herskede ved det avignoniske Pavehof. Og det værste var, at den avignoniske Landshægtighed gav Anleitung til det pavelige Schisma (1378—1409). I 1377 flyttede den daværende Pave, Gregor 11, tilbage til Rom. Han døde allerede Året efter, og nu delte Kardinalerne sig i to Parter, saa at man fik to Pavere, en i Rom og en i Avignon, der gjenstidig lyste hinanden i Ban, og mellem hvem Christenheden delte sig. En mere haandgribelig Fornegtelse af den Lanke, som laa til Grund for det hele Pavedomme, kunde ikke tænkes. Havde det før været galt med de pavelige Pengeudpresninger i Landene, saa blev det nu dobbelt galt. Schismatet var en Forargelse, som ikke kunde taales. Men det var nu ikke at vente, at nogen af de to Pavere frivillig skulle vige, saa der gaves intet andet Middel end at opstille en Myndighed inden Kirken, som stod over Paven, og som derfor kunde domme mellem de to Pavere. En saadan Myndighed sogte man i de almindelige Konciler.

31. Konciler i Pisa, Koefnits og Basel. Pavedommets havde tiltaget sig et absolutistisk Herredomme over Kirken (§ 23). I Modstæning heri vendte man nu tilbage til de øldre Anskuelser om Pavens Stilling til de andre Bisshopper og til de almindelige Kirkesforsamlinger og udviklede disse nærmere: Alle Bisshopper ere oprindelig eller ifølge guddommelig Ret lige i Magt og Værdighed. Paven er vel den øverste af Bisshoperne og et nødvendig i Kirken for at opretholde dens Enhed; men hans Magt er overdraget ham af Kirken. De almindelige Konciler, hvor den hele Kirke er samlet gjennem sine Bisshopper og andre Forstandere, staa derfor over Paven; de ere den øverste kirkelige Myndighed. — Det var Pariseruniversitetet, som især sogte at gjøre disse Anskuelser gjældende, navnlig Universitetets Kansler, Johan Gerson. Disse Grundstætninger var det nu, som de tre store Konciler i det 15de Aar, vilde gjennemføre. Nærmest gjaldt det om at faa hævet det pavelige Schisma; men man erkendte, at dette igjen havde sin Grund i den almindelige Fordærvelse ved Pavestolen, blandt Geistligheden og inden Kirken idehelse; derfor gjaldt det frem-

^{*)} Bulle kaldes de pavelige Skrivelser efter det Blysegls (balla), som er hængt ved dem; man benævner dem efter deres Begyndelsesord.

deles om at foretage en almindelig Kirkeforbedring eller en „Reformation paa Hoved og Lemmer.“ Koncilet i Pisa 1409 begyndte med at afsætte begge Paver og vælge en ny (Alexander 5); men Kirkeforbedringen, som man dernæst skulle tage fat paa, blev der intet af. Alt, hvad man havde udrettet, var, at man havde fået tre Paver istedetfor to, thi ingen af de to ældre fandt sig befriet til at takke af.

Det var blevet bestemt, at et nyt Koncil skulle samles om tre Aar; men først 1414 fandt Paven, det vil sige den Pave, som var Alexander's Efterfølger, sig nødt til at gøre Altor af Sagten. Han hedte Johan 23, en Mand, som var skyldig i de groveste Laster og Forbrydelser; ingen Pave har senere vislet bære Navnet Johan. Koncilet i Konstnits var samlet 1414—1418. Gerson var Sjælen i alle Forhandlinger. Trods alle Vanskiligheder lykkedes det endelig at få Schismaet hævet: Johan blev afsat; af de to andre Paver havde den ene samme Skjæbne, den anden aftakede frivillig. — Somme mente, at man nu burde tage fat paa Kirkeforbedringen, førend man valgte en ny Pave, da det ellers vanskeligt vilde blive noget af det; men Andre mente, at Kirken ikke kunde undvære en Pave, og de sejrede. Man valgte Martin 5. Men nu var det også forbi med al Reformation. Paven sluttede førstille Overenskomster (Konkordater) med hver Nation*) og oploste endelig Koncilet 1418.

Koncilet i Basel (1431—1443) syntes endelig at ville gøre Altor af den meget omtalte Kirkeforbedring. Man begyndte med „Hovedet“ d. e. Paven for nærmere at bestemme og begrænse hans Pligter og Rettigheder. Men nu blev Paven betenklig; af nogle Forhandlinger, han havde med den græske Kirke, tog han Anledning til at forlægge Koncilet til Florents, hvor han kunde have det mere i sin Magt (1438). Men det var kun en Del, som adlod Paven og forlod Basel; Resten fortsatte sine Forhandlinger, de ledige Bladse besatte man med Relikvier, som man hentede fra Kirkerne. Nu lyste Paven Koncilet i Van, og dette svarede med at afsætte Paven og vælge en ny. Dette var imidlertid et Skridt, som Koncilet ikke mægtede at forsvare. Man havde havt nok af to Paver. Koncilets Pave blev næsten ikke erkjendt af Nogen; det selv havde ikke mere noget at sige og oploste sig om sider af sig selv.

*) Koncilets Medlemmer havde delt sig efter Nationer (Italiener, Franskmænd o. s. v.); hver Nation raadslog først for sig, og i de almindelige Møder stemte man efter Nationer, ikke efter Personer.

Schismaet havde man hævet. Men det var ogsaa Alt. Koncilerne mægtede ikke engang at få den Grundlæggende almindelig anerkjendt, hvorpaa de byggede, om de almindelige Koncilers Forhold til Paven; senere Paver fordomte den udtørkkelig. Endnu mindre blev der noget af Reformationen paa Hoved og Lemmer. Det var også naturligt nok, thi man tænkte kun paa at bortfjærre de værste Udværter; men Fordærvelsens egentlige Mod erkjendte man ikke, Forvanskningen af den rene Ecce. Derfor kunde også det „reformatoriske“ Koncil i Konstnits domfælde Mænd som Wiklef og Hus (§ 33).

32. De tydste Mystikere. I det 14de og 15de Aarh. inde vi igjenem hele det vestlige Tyskland og Nederlandene langs Rhinen en vidt udbredt religiøs Bevægelse både blandt Lædere og Lægfolk, der har Mystikens almindelige Grundtræk (§. 27). Mystiken er en ensidig Gørelsersretning, og den staar dersor Fare for at fortælle sig i dunkle Gølselser og uklare tanker. Det var tidels også tilfældet med disse Mystikere; men gjennem dem ale gaar det en dyb Emerte over Fordervelsen inden Kirken og en inderlig Engsel efter Samfundet med Herren; deres Ord var en alvorlig Tale til Menneskene, at de skulle afdø fra Verden og fra sig selv, for at Herren kunde vinde Skikkelse i dem. Blandt de Mystikere, af hvis Skrifter hin Bevægelse øste sin aandelige Røring, mærke vi: Meister Eckhart († 1329), Dominikanermunk i Köln; hans Skrifter blev fordomte af Paven. Johan Tauler, ligeledes Dominikaner og Præst i Strasburg paa den sorte Døds Tid († 1361). Den tydste Theologi af en ubekjendt Forfatter; Luher udgav den 1516 med en Fortale. Thomas a Kempis (Kempen ved Köln) † 1471 i Agnesklostret ved Zwoll, 91 Aar gammel.* Om hans høre Liv er der lidet at sige, det gif hen i Stilhed. Hans Skrift „Om Christi Efterfølgelse“ er oversat på næsten alle bekjendte Sprog og udbredt og skattet blandt alle christne Samfund.

*) Agnesklostret tilhørte det fælles Livs Brøderskab; dette var en Forening oprindelig af Præster, senere også af Lægfolk til etlags Klosterligt Samliv i Broderhus og Sisterhus. Brødrene af det fælles Liv vilde først og fremst opbygge sig selv paa christelig Grund, dernæst også virke blandt Folket gjennem Prædiken, Ejælesorg og Bibelens Udbredelse i Folkesproget; nævnlig toge de sig af Ungdommens Undervisning og grundede berømte Kæreanstalter.

33. Reformationens Forløbere. Jo længere vi skride frem, desto bestemmere peger Alt hen paa en Kirkens Reformation. Allerede Sekterne, som ingen Forfølgelse var i stand til ganske at udrydde, Bavedommetts Domhøjelse og Nedværdigelse, de reformatoriske Konciler og Mysteriernes vidt forgrenede Kreds har talt derom. — Johan Wilef var fra 1372 Professor i Oxford. Allerede før den Tid var han trædt op imod deti pavelige Stols Pengedepresninger og mangfoldige andre Overgreb. Men det var først efterhaanden, han kom til en dybere Erkendelse af Fordærvelsens egentlige Rod. „En sundere evangelistisk Erkendelse maa først udbredes, hvis der skal blive noget af en Kirkens Reformation.“ I det næmed oversatte han 1380 Bibelen paa Engelsk, og da dette foretagende udføreges som Kjættersk, forsvarede han det i et eget Skrift, hvor han påstod, at alle Læresætninger maatte bevise af den hellige Skrift, og at enhver Christen havde Ret til at læse den. Tillige udsendte han sine Disciple for at udbrede Bibelen og prædike blandt Folket. Ogsaa angreb han Kirkens Lære i flere og flere Punkter, navnlig Alt, hvad der hang sammen med dens Semipelagianiseren og med Geistlighedens hierarkiske Stilling. Men da han nu også angreb Transubstantiationslæren og selv krittalte om en aandelig Nærørelse af Christus i Sakramentet, saaledes som Berengar havde talt (§ 25), blev selv hans mægtige Velhjendere, som hidtil havde beskyttet ham, betenkelige. Saaledes kunde da hans Modstandere faa ham dømt som Kjætter paa en Synode i London 1382. Wilef trak sig efter dette tilbage og levede i stille Skribentvirksomhed † 1384. — Koncilet i Koeln fordømte hans Lære, og de engelske Konger fulgte hans Venner, Kollardeerne.

Johan Hus var omkring År 1400 Professor i Prag og Præst ved Bethlehemskapellet; dette var stiftet i den bestemte Hensigt, at der skulde prædikes paa Bohmisk for Folket; her lærte Hus at kjende Folkes Trang og Geistlighedens Eigeghedsdigthed for sit Kald. Studerende, som havde været i Oxford, blandt dem Hieronymus fra Prag, bragte Wilefs Skrifter med sig, og saaledes førtes Striden om Wilefs Lære over til Prag. Hus var ikke en Discipel af Wilef, han delte ikke engang alle hans Meninger; men han stemte dog formegnet med ham i det, som var Hovedsagen, til at han ikke skulde stille sig paa deres Side, som vore Wilefs Venner. Den Anseelse, hvori han stod baade blandt Studenterne og Folket, gjorde, at man betragtede ham som det Wileftiske Parties Hoved; hans Straffe-

prædikener mod Geistlighedens Dorskhed og Usædelighed gjorde ham til Gjenstand for dennes Had. Ell endeligt Brud kom det dog først, da pave Johan 23 også i Bohmen lod prædike Aflad for at samle Penge til et Korstog mod Kongen af Neapel. Hus optrædte mod dette Uvoæsen og holdt efter den Tids Skif en offentlig Disputation over Afladen, der fremkalde almindelig Bevægelse blandt Studenterne og Folket i Prag. Nu lyste Paven ham i Ban og belagde det Sted, hvor han opholdt sig, med Interdit. Hus indankede sin Sag for „den ubestikkelige, resfærdige og usvigelige Dommer Jesus Christus“; men for ikke at vække hylrligere Uroligheder i Prag gik han ind paa for en Tid at forlade Øyen. — Ved den Tid samlesedes Koncilet i Koeln. Der skulde også Hus's Sag afgjores. Trofshnet med Keiser Sigismunds Leide drog han afsted, freidig og beredt til, om saa var Guds Vilje, at lidé Doden. Reppe var han kommen til Koeln, først han blev fastet i Fængsel trods det givne Leide. Keiseren gjorde vel Indsigelse; men man beroligede hans Samvittighed med, at en Kjætter behøvede man ikke at holde Tro og Love. Først efter 7 Maaneders Forløb blev Hus stillet for det samlede Koncil. Man forlangte en ubetinget Tilbagekaldelse; noget forsvar vilde man ikke høre. Dommen var allerede fældet. Den kundgjordes 6 Juli 1415, Hus's 46de Fødselsdag: hans Skrifter skulde brændes, han selv afsledes den præstelige Vorighed og overleveres den verdslige Vorighed til fortjent Straf. — Balet var reist udenfor Øyen. Endnu efterat Nogen havde tvolt hans Stemme, sad man hans Læbet bønge sig i Bonnen: „Herre Jesus, Du Guds Lam, forbarm Dig over mig!“ Aften blev strøet paa Rhinen. — Alaret efter led Hieronymus fra Prag Martyrdøden paa samme Sted.

Keiserens Troldshed og Koncilets Færd valte en dyb Harme blandt Hus's mange Venner i Bohmen. Endnu medens Hus sad fængslet i Koeln, begjærede de, at Nadveren maatte uddeles under begge Skikkeler (sub utraque), eller at Kalken (calix) maatte rækkes også til Lægfolkets. Det blev afslaaet; men Nadverens Uddeling under begge Skikkeler blev det første fælles Særfjende for Husstifterne. Senere delte de sig i to Partier, et mildere, Ultraquistene eller Galixitinerne, og et strengere, Laboriterne (efter deres faste Blads Labor); disse sidste vilde intet antage, uden hvad det stod med udtrykkelige Ord i den hellige Skrift. De to Partier forenede sig dog, da Bohmens Krone 1419 tilfaldt Sigismund; de vilde ikke anerkjende den „menederiske Sigismund“ og begyndte under Auførsel af Johan Ziska en blodig Krig (1419—1436). Baslerkon-

cilet indvigede paa Skromt i Galixtinernes Fordringer for at vinde dem; Laboriterne fortsatte derimod Krigen, men blevne slagne og maatte underkaste sig (1436). Krigen fornhydes senere. En lidet Rest af Husstier samlede sig 1457 til et Samfund under Navn af bøhmisk-mähriske Brødre (§ 57).

I samme Land som Wiklef og Hus talte og skrev ogsaa flere Andre; men deres Virksomhed indstrakte sig til en snevtere Kreds. Vi mørke Johan Wessel fra Groeningen († 1489), hvem Samliden kaldte „Verdens Lys.“ Luther skriver om ham: „Havde jeg før læst Wessel, saa vilde mine Modstandere have indbildt sig, at Luther havde taget Alt fra Wessel.“ — Hos alle disse Mænd finde vi, om end ikke hos alle med samme Klarhed og Styrke, den samme Grundtanke: den hellige Skrift maa gjenindstætes paa sin rette Plads i Kirken, og den evangeliske Lære om Synd og Raade maa komme til sin Ret. De vise hen til det Guds Ord, ved hvilket Kirkens Reformation blev fuldført. Dertil kalder man dem „Reformationens Forløbere.“

34. Den nye Tid forberedes. Middealderens sidste Århundreder bebudede, at store Ting forestoede. Verdenshistorien fortæller om store Opfindelser og Udgangspunkter, om Kunsternes og Videnskabernes Gjenfødsel, om store Forandringer i Menneskernes Samliv, i Staternes Forfatninger og inbryhdes Forhold. Hvad der gribes ind i Verdenshistorien saaledes, at det forbereder en ny Tid, kan heller ikke for Kirkens Historie være uden Betydning, om det end ikke nærmest og umiddelbart vedrører den; thi Kirken er visstnok ikke et Rigt af denne Verden; men den er dog sat i denne Verden, og det er den samme Gud, som styrer Alt. Navnlig maatte Videnskabernes Gjenfødselse, Bogtrykker-kunsten og alt det Øvrige, som gribt umiddelbart ind i det aandelige Liv, ogsaa paa en mere umiddelbar Maade forberede og tjene Reformationen. — Da Kirkerne trængte frem i Europa og tilslidt erobrede Konstantinopel 1453, flygtede en Mængde græske Lærde til Vesten og bragte med sig de gamle græske Digteres og Bisimænds Skrifter. Man begyndte med Iver at studere de gamle Sprog, Folkesprogene blev bearbeidede, Universiteter, Skoler og lærde Selvskaber blevet stiftede; et nyt videnskabeligt Liv blev vakt (Videnskabernes Gjenfødselse). Studiet af den græske og romerske Oldtid blev gjort til Grundlag for den almenmenneskelige Dannelsel (Humanisme). Dette videnskabelige Liv udgik fra Italien, hvor Størsteparten af de flygtende Grækere samlede sig, især hos Mediceerne i Florents; derfra udbredte det

sig til Sydsland og Nederlandene, hvor Meuchlin og Erasmus Rotterdamus blevé Humanismens navnkundigste Hoveder, og efterhaanden til de øvrige Lande. Humanisterne tænkte nærmest kun paa Videnskaben; de lededes for det meste kun af en videnskabelig Interesse, og ikke af en religiøs. Somme af dem, især de italienske Humanister, fordybede sig endog saaledes i den hedenste Oldtid, at de selv blevé Hedninger; istedetfor den Overtro, som de udlo, satte de den leende Pantro. Men Humanismen arbeidede dog i ethvert Fald aabenbart forud for Reformationen. Ikke alene blottede den uden Ekaansel Skræbelighedene ved den udartede Scholastik og dens Talsmænd, Tiggermunkene; men den udbredte den Kundstab til den hellige Skrifts Grundsprog og idethale den klassiske Dannelsel, ved hvilken det først blev muligt for Reformationen at grundlægge en ægte evangelist Videnskab. Filip Melanchthons Virksomhed (§ 37) viser bedst, hvad den humanistiske Videnskab blev for Reformationen, naar den traadte i den christne Troes Ejendom.

III.

Kirken efter Reformationen.

35. Luthers Ungdomsår. Martin Luther er født 10 Novbr. 1483 i Eisleben, hvor hans Moder just var vandret hen paa et kort Besøg. Hans Fader var Hans Luther, en fattig Bjergmand i Mansfeld, og Moderen Margrete Lindemann. „Jeg er en Bondeson“, skriver Luther, „min Fader, Farfader. Oldefader have været simple Bonder; derpaa er min Fader dragen til Mansfeld og blev en Bjergmand; derfra er jeg.“ Forældrene levede i smaa Kaar og holdt Sonnen under streng Dugi. Han blev sendt paa Skolen i Mansfeld, derfra til Magdeburg og senere til Eisenach, hvor Moderen havde sin Slægt. Her, som i Magdeburg, maatte han ellers efter fattige Skolelevens Vis paa den Tid sege sit Brød ved at sygne for Godts folks Dore, indtil en from Kone, Konrad Gottes Hustru, tog ham til sit Bord, „efterdi hun formedelst hans Sang og an-

dægtige Bonner fattede inderlig Godhed for ham." I 1501 gik han, 18 Åar gammel, til Universitetet i Erfurt. Faderen, som havde arbejdet sig op til en vis Velstand, understøttede ham rigelig, saa at han kunde udelt ofre sig til sine Studier. Han drev dem med Iver, men glemte heller ikke Forberedelsen i Bonnen; "flittigt bedet er over det halve studeret." Efter Faderens Vilje skulde han lægge sig efter Netsvidenskaben; men saa var ikke Herrens Vilje. Det var i Aaret 1505. Luther var paa Tilbagevejen fra et Besøg i Fredernehjemmet. Underveis oversvadtes han af et frugtligt Uvejr; han var alerede iforveien dybt rystet ved en fortrolig Vens, Alexius's, Død. I Tordenen hørte han Guds Bredes Rost. I sin Dodsangst lovede han at gaa i Kloster, hvis han blev frelst; dette var jo Hellighedens og Netsværdighedens Wei. Neppé var han kommen til Erfurt, førend han opfaldte sit Øste. Luther trædte ind i Augustinerordenen, hvis Forstander i Thyskland (Generalvikar) var Johan Staupiz, og som paa den tid udmerkede sig blandt de øvrige Munkordener ved sin strengere Tugt og den mystiske Retning, som var trængt ind i den. "Ikke af Dovenskab eller for at mæsse Bugen var Luther blevet Munk, men i Dobdens Skrak og Angst." Derfor tog han det ogsaa strengt med Klosterlivets Pligter. "Sandt er det, en from Munk har jeg været og holdt in Orden saa strengt, at jeg ikke kan sige det. Et nojsommeinde en Munk kommen til Himmel ved sit Munkevæsen, saa vilde jeg være kommen derhen. Det ville mine Klosterbrødre vidne, som have hjælpt mig. Thi jeg havde, om det havde været længere, marret mig selv tilbøde ved Baagen, Beden, Læsen og andet Arbeide." Heller ikke glemte han det videnstabelige Studium; Kirkefædrene, navnlig Augustin, læste han med Flid, derhos de hidste Mystikere, især Tauler og "den thyske Theolog" (§ 32). Men hans ejereste Bog var dog Bibelen. Af den havde han alerede før fundet et fuldstændigt Exemplar paa Universitetsbibliotheket i Erfurt; til sin store Forundring saa han, at "der var mange flere Texter, Epistler og Evangelier deri, end man pleiede at udlægge i Postiller og paa Prædikstolen, og fordi alt dette var ham nyt, begyndte han af Hjertets Grund at ønske, at Gud vilde engang bessjære ham en saadan Bog som hans egen Ejendom." Jo mere Luther i Kloster arbejdede paa at gjøre sig selv retsværdig for Gud, des fjerne folte han sig fra den Netsværdighed, som gjælder for Gud. "Jo mere jeg segte og mente at komme Gud nærmere, desto længere kom jeg fra ham. Nei — han lader sig ikke finde saaledes, han vil være usunden af os, han maa selv først komme til os og hjemmøge

os; ved vor Jagen og Øben lader han sig ikke gribe og fange." Det Ord "Guds Netsværdighed" stod altid for ham og var ham ret en Plage; thi, jeg mente, at Netsværdighed var Guds strenge Brede, hvormed han straffer Synderne." "O, min Synd, min Synd, min Synd", var hans Klage. Den sjæelige Kamp og de strenge æstetiske Øvelser fastede ham paa Sygeleiet. I Ordens Nærværdi trædte Tanken om Guds hellige Brede og hans egen Synd frem med forsigt Sthrke. Da var det, en gammel Klosterbroder henviste ham til den christne Kroes ensfoldige Ord: "jeg tror Syndernes Forladelse," og til det Ord: "Den Netsværdige af Kroen skal leve." Vel formaaede han ikke endnu at satte og tillegne sig dem; men de fastede dog den første Straale af Lys i hans Hjerte.

I 1507 blev Luther viet til Præst og begyndte nu at prædike; men han gjorde det kun paa Staupiz's indtrængende Opfordring. Det var fremdeles Staupiz, som bevirke, at han 1508 blev kaldet til Lærer ved Universitetet i Wittenberg, som kort iforveien var oprettet. Han maatte her for det første læse over de filosofiske Bag. Det var vistnok ikke efter Luthers Sind; men senere vidnede han: "Gud har villet, hvad jeg nu ser, at jeg skalde lære at hjælpe Højskolornes Vidom og Klosterenes Hellighed af egen Erfaring, d. e. af mange Synder og ugudelige Gjerninger, for at det ugudelige Folk ikke skalde have at bramme mod mig, dets senere Modstander, som den, der fordomte King, han ikke hjælpte." Denne Luthers Virksomhed afbrødes for en kort Tid, da han 1510 i sin Ordens Anliggender sendtes til Rom. Luther skriver om denne sin Reise: "Ogsaa jeg var i Rom en saadan død Hellig, løb gjennem alle Kirker og Balsartsteder og troede Alt, hvad der blev lojet. Det gjorde mig endog ondt, at min Fader og Moder levede; thi jeg havde gjerne løst dem ud af Skjærsilden ved mine Messer og Bonner og andre gode Gjerninger." Han fandt dog ikke, hvad han søgte; derimod fandt han fuldt op af Synd og frække Bespottelelse af det Hellige. Luther havde forsgjæves søgt den guddommelige Raade i "den hellige Stad", der sagdes at indeslutte den i saa rigeligt Maal. Derfor vilde han heller ikke have undvare det Hellige for 100,000 Ghilden." Paa Tilbagevejen blev han farlig syg. Da var det ham, som om det Guds Ord, der altid havde staet for ham: den Netsværdige af Kroen skal leve, med ett opklaredes for ham; "ligesaameget som han hidtil havde haabet det Ord: Netsværdighed for Gud, ligesaameget begyndte han nu at skatte og agte det som sit alsterkjæreste og trosteligste Ord. Kort der isandhed var ham den rette Indgang til Paradiset." Kort

efter sin Tilbagekomst (1512) blev han Doktor i Theologien. Det var etter paa Staupitz's Opsordring, ja Besaling; han maatte da „sværge og love sin allerhjæreste hellige Skrift at prædike og lære den troligt og rent.“ Denne dyre Ed, som han har aflagt Gud, den hellige Skrift og Universitetet i Wittenberg, har han ofte under stor Nød og Kamp trøstet og opret, holdt sig ved, naar Djævelen og Verden vilde gjøre ham angst og bange, hvem der vel havde besølet ham der, og hoordedes han vel vilde forsvarer, at han havde anfistet saadan Uro i Christenheden.“ Efter den Ed, han havde svoret „sin allerhjæreste hellige Skrift“, var det nu ogsaa dens Boger, han udtagde, medens den scholasitiske Wisdom lagdes hort. Vor Theologi og St. Augustin studerer man med god Fremgang ved vort Universitet; Aristoteles lægges paa Hylsen og er sin Ubergang nær.“ — Dette var den indre og ydre Livets Skole, gjennem hvilken Luther var dannet af Herren til det, han blev; Guds Ord i den hellige Skrift, og Summen af dette Ord: den Retfærdige af Troen skal leve, bærer hele hans følgende Livs Gjerning.

36. De 95 Theses om Afladen. Cajetan og Miltz.
Pave Leo 10 trængte til Venge for at fuldføre Bøgningen af Peterskirken i Rom og lod dorforsælge Aflad. Kurfyrst Albrecht af Mainz skulde forestaa Salget i den første Del af Thyskland og selv have en Part af, hvad der kom ind. Denne unge og letfindige Prælat var selv i Pengelnibe, og det var ham dorforsat at bringe saameget ud af Handelen, som muligt. Han søgte sig dorfors hjælpere, som forstode sig paa Sagen. Olandt dem var Dominikaneren Johan Tegzel, der allerede for havde vist, hvad han duede til som Afladskrammer, og som forsvrigt var en Mand af mere end tvetydigt Rygte. Som en ægte Markstriger forstod han at prisne Varer. Mit Kors, var hans frekke Tale, er ligesaa kraftigt som Christi Kors. Ja jeg vil ikke bytte med St. Peter i Himlen; thi jeg har gjort flere Sjæle salige ved min Aflad, end Peter og Paulus ved sin Prædiken. Naar Pengene klinge i Risten, fare Sjælene strax ud af Skjærsilden.“ I 1517 opslag Tegzel sin Bod i Jüterbock på Grænsen af Kursachsen. Ogsaa fra Wittenberg strommede man stærkevis derhen for at kjøbe Aflad, og Luther mørkede snart i Skriftestolen de sorgelige Folger; naar han talte til sine Skriftestører om Bod og Omvendelse, trodsede de paa sine Aflads breve. Det hjalp ikke, at han søgte at besøre Folket om den sande Hjertets Bod; heller ikke hjalp det, at han skrev til de

Biskoper, inden hvis Stifter den stammelige Handel dreves, og novnlig til Kurfyrst Albrecht, at de dog skulde gjøre en Ende paa dette Urvæsen. Tegzel fikclste ham for en Kjætter, og som for at vise, hvad Kjætteren funde vente sig, lod han reise et Baal paa Torvet i Jüterbock. Da besluttede Luther paa akademisk Bis at indbryde til en Disputation om Afladens Betydning og Kraft. Alle helgensaften d. 31 te Oktober 1517 opslag han paa Slotskirken i Wittenberg 95 Theses eller Sætninger om Afladen. Den første lyder: „Naar vor Herre og Meister Jesus Christus figer: Gjører Bod, vil han, at hans Troendes hele Liv paa Jorden skal være en bestandig og uophørlig Bod.“ Og efter dem alle tilføjede han: „Jeg beder endnu for Jesu Christi Skuld Alle og Enhver, at de enten vise mig en bedre Wei, dersom den er bleven Nogen aabenbaret fra oven, eller idetmindste underkaste sin Menning den guddommelige og Kirkens Ufgjørelse. Thi saa forvoven er jeg ikke, at jeg endelig skulde ville have min Menning foretrukken for alle Andres; men jeg er heller ikke saa dum, at jeg skulde tillade, at det guddommelige Ord tilside sættes for Fabler, opfundne af den menneskelige Forstand.“ Det var fjernet fra Luthers Tanker med disse Theses at ville opræde mod Paven eller begynde en Kirkens Reformation; det var tværtimod hans Menning, hvad han i sine Sætninger havde utalt, at „Paven, saasandt han kendte Afladskrammernes Udsugelser, hellere vilde, at St. Peters Kirke skulde brænde til Aske, end at den skulde opstøres af hans Faars Hud og Ben.“ Og dog blev de 95 Theses Reformationens Begyndelse; den evangeliske Grundsandhed om den sande Hjertets Bod, som han havde draget frem, bar i sig Spiren til den hele Reformation, og det Guds Ord, til hvilket han støttede sig, fortsatte og fuldførte Gjerningen.

Der gik ikke 14 Dage hen, førend Luthers Theses var udbrædt over hele Thyskland; inden en Maaned var de kendte rundt om i Europa. I Rom agtede man i Begyndelsen kun lidet paa dem og den Strid, som færtes i Thyskland; Leo 10 spøgte i letfindig Træghed endog med, at der „i Grunden sab et godt Hoved paa den Broder Martin.“ Men Tegzel og hans Venner klagede til Rom, og saaledes blev da Luther stevet til at møde i Rom inden 60 Dage. Universitetet i Wittenberg og Luthers Landsherre, Kurfyrst Frederik den Wise, ful imidlertid udvirket at Luther i deis Sted skulde møde i Augsburg for den pavelige Legat Kardinal Cajetan (Okibr. 1518). Denne modtog Luther med fornem Nedladenhed, men kunde intet udrette. Efter tre Samtaler viste han Luther fra sig: „Gaa og

kom ikke mere for mig, uden Du vil gjøre en tilbagekaldelse.“ Paven, som nødig vilde støde den mægtige Kurfyrste, hvis Indstydelse i Thysland just ved denne Tid var dobbelt stærk paa Grund af det nærforsætende Keiservalg, overdrog Karl v. Miltiz endnu engang at forsøge en mindelig Afsjørelse. Miltiz begyndte med at give Lezel en drøs i Trettesættelse, saa at han ikke vedede, at vise sig for Legaten, men tog sin tilflugt til et Kloster i Leipzig, hvor han kort efter døde. Luther modtog han med al Venlighed, og han sikrede ham ogsaa til at give det Lovste, at han skulle forholde sig taus, naar hans Modstandere gjorde ligesaa. Striden syntes at skulle blive bilaagt; men saa var det ikke Guds Wilje.

37. Leipzigerdisputationen. Filip Melanchthon.

Luthers Modstandere taug ikke. Dr. Johan Eck, Professor i Ingolstadt, var anset for en af de lærdeste Theologer; men endnu mere var han berkjent for sin Færdighed i Disputerkunsten. Eck havde blandet sig ind i den Strid, som Luthers Theses havde vækt, og var derigennem kommen i en Strid med Luthers Medlærer Karlstadt om den frie Wilje og Naaden. Denne Strid vare de blevne enige om at udkæmpe ved en Disputation, som skulle holdes i Leipzig. Men Ecks Hu stod til at prove Sthyrke med Luther selv; han udfordrede ham lige frem i de Theses, som han opstillede til Disputationen. Luther ansaa sig nu løst fra sit Lovste til Miltiz; skulle han tie til dette, saa „maatte man binde Munden til paa ham.“ Disputationen holdtes i Leipzig 27de Juni til 16 Juli 1519 under store Høstideligheder og i Nærverælse af en talrig Førsamling af Fyrster, Riddere, Theologer, Studenter og Andre. Først disputerede Eck og Karlstadt med hinanden i hele 8 Dage. Saal kom den egentlige Hovedkamp mellem Eck og Luther; i 14 Dage strede de om Bod, Aflad, Skjærsild, men fremfor alt om Pavens Primat og de almindelige Koncilers Ufeilbarhed. Luther paastod, at Pavens Primat ikke hvilede paa nogen guddommelig Besfaling, men alene paa menneskelig Anordning. Han støttede sig her, som ellers, til den hellige Skrift, Eck til Fædrene og Pavernes Forordninger; „Du flour Bibelen, som Djævelen forstår“, raaabte Luther til Eck. Eck beskyldte Luther for husstiftskjetteri; hvad han saerte, var det samme, som Wissel og Hus havde lært, og som forlengst var fordomt af de almindelige Konciler. Da havde Luther Mod, til at erklære, at ikke Hus's Etininger var kjetterste, og at ogsaa de almindelige Konciler kunde fare vild. — Begge Parter tilstævne sig Seieren.

Men for Luther og Reformationens Gang var Leipzigerdisputationen af stor Bedydning. Det er fra den Tid ikke, som før, Afladslæren, hvorom Striden drejer sig, men selve Pavedømmet og hele den hierarkiske Bygning, som det havde opført. „Hvad enten jeg vil eller ikke“, skriver Luther kort efter, „saa nødes jeg Dag for Dag at blive lærdere, da saa mange og saa store Lærere kappes om at trænge ind paa mig.“ Modstandernes mange Angreb forte ham kun til en stedse dybere og dybere Indsigts i Pavedømmets inderste Væsen, hvorledes det stred mod Evangeliets Lære.

Bed Leipzigerdisputationen møde vi første Gang Melanchthons Navn. Filip Melanchthon var født 16 Febr. 1497 i Breiten i Rhinpfalz. Hans Fader, som var Vaaben-smed, døde tidlig; men hans Slægting Reuchlin (§ 34) tog sig faderlig af ham og ledede hans Studier. Det var Reuchlin, som oversatte hans thyske Navn (Schwarzerd) paa Greek (Melanchthon) og derigennem ligesom indviede ham til en Lærd, der skulle leve i de gamle Grækernes Verden. Kun 12 Åar gammel, gik han til Universitetet; i sit 16de Åar skrev han en lærd græsk Grammatik, Åaret efter begyndte han som Magister at holde Foresæssninger, og i 1518 blev han, 21 Åar gammel, kaldet til Wittenberg som Professor i den græske Literatur. Det varede ikke længe, inden hans Navn trak Disciple fra alle Lande; ofte havde han over 2000 tilhørere; selv Universitetets øvrige Lærere satte sig ved hans Fodder. Luther erkendte snart, hvilken Medhjælp Herren havde sjækket ham i Melanchthon, og det kom snart til et inderligt Veneskab mellem de to mænd, som saa, hvorledes de hørte sammen og gjensidigen udfyldte hinanden. „Jeg maa,“ skriver Luther, bortrydde Stolte og Stammer, bort-hugge Torne og Hækler, og er den grove Skovrydder, som maa bryde og jevne Veien. Men Magister Filip farer pent og stille frem, han luger og planter, saar og vander med Lyft, eftersom Gud har givet ham sine Gaver rigeligen.“ Melanchthon havde været tilstede i Leipzig og gav i et Brev til en Ven Bereitning om, hvad der var foregaat. Dette paadrog ham et Angreb fra Eck, og saaledes droges han ind i Kampen. Fra den Tid var han Luthers trofaste Kampfælle og Medhjælper i Reformationsværket.

38. Den pavelige Banbulle. Efter Leipzigerdisputationen drog Eck til Rom for at faa Luther dømt som Kjetter. Den pavelige Fordommeelse truede ham. Hans kælle Oprætten havde vundet ham Venner blandt de thyske Riddere.

som tilbøde sig at forsvarer ham med sit Sverd. Men Luther holdt aldrig Kjød fort sin Arm; „ jeg vil ikke, svarede han, at man skal forsøgte Evangeliet Sag med Bold og Blodsudgårdelse. Ved Ordet er Verden blevet overvunden; ved Ordet er Kirken opholdt, ved Ordet vil den igjen opreises.“ Derimod lod han sig af Miltz endnu engang bevæge til at erklaere sig vigtig til Horsonting. Men forinden var allerede den pavelige Bansbulle udstedt i Rom 15de Juni 1520. Luthers Skrifter skulle brændes, han selv lystes i Kirkens Ban, hvis han ikke inden 60 Dage tilbagekalde, og skulle udleveres til Rom. Et lede til Thyserland med Bansbullen; men paa mange Steder fandt han en anden Modtagelse, end han havde ventet; i Erfurt fastede Studenterne Bullen i Ilden for hans Øine; i Kursachsen turde han ikke vise sig. Luther indankede sin Sag for et almindeligt Koncil, og da man i Köln, Löwen og Mainz begyndte at brænde hans Skrifter, gav han sit endelige Svar paa Pavens Fordommelse i „Idtegnet.“ Den 10 Decbr. 1520 gifk han med Wittenbergs Magistre og Studenter i et højtideligt Optog udenfor Elsterporten, hvor et Baal var reist; paa det fastede han den pavelige Bulle og Lovbog med de Ord: „Efterdi Du har bedrevet Guds Hellige, saa fortære Dig den evige Ild“ (Josv. 7, 25). „Ter de, figer han, brænde mine Bøger, i hvilke der er mere af Evangeliet og de hellige Skrifter end i alle Pavens Bøger, saa brænder jeg med langt større Ret deres uchristelige Lovbøger, i hvilke der ikke er noget Godt; og om der er noget Godt i dem, saa er det dog Alt vendt derhen, at det maa gjøre Skade og styrke Pavens uchristelige Regimenter. Som de have gjort ved mig, har jeg gjort ved dem (Dom. 15, 11).“

39. Rigsdagen i Worms. Luther paa Wartburg.
Den første Rigsdag, som den unge Keiser Karl 5 samlede om sig, holdtes i Worms 1521. Det var mange vigtige Sager, som her skulle forhandles; men ingen satte Landerne saaledes i Bevoegelse som Luthers. Den pavelige Legat, som mødte ved Rigsdagen, forlangte af Keiseren, at han skulle fuldbørge Pavens Fordommelsedom over Luther og Alle, som beskyttede ham. Keiseren var ogsaa vigtig til at gjøre, somaven vilde, og, om fornødent, med Sverdet udrydde „det lutheriske Kjætteri.“ Men de thyske Staender paa Rigsdagen forlangte, at Luther først under sikkert Leide skulle steernes til Worms for at svare for sig. De havde selv opsat ikke mindre end 101 Klagepunkter over den pavelige Stols Vengeudpresninger, Besættelse af de

Kirkelige Embeder og andre grove Misbrug, som de krævede afflafede. De syntes sig for en Del at have fælles Sag med Luther. For ham vare rigtignok hine hidre Misbrug ikke, som for Rigstaenderne, Hovedsagen, men derimod Ecclens Forvanskning, Kilden til alle de enkelte Misbrug. Det blev, som Staenderne forlangte; en keiserlig Herold sendtes til Wittenberg for at stegne Luther til Worms. Han drog afted, fulgt af sine Venner, Justus Jonas, Nikolaus Amsdorf og den Reislerde Hieronymus Schurf. „Hvor han drog ind i en Stad, heder det i en gammel Beretning, løb Folket ham imede og vilde se den Undermand, der var saa dristig at sætte sig op modaven og Alverden. Nogle træstede ham underveis kun daartigt, at efterdi der i Worms var saa mange Kardinaler og Biskoper, vilde man der strax brænde ham til Aske, som det var skeet med Hus i Rosnits. Men dem svarede Luther: „Om de end tændte en Ild mellem Wittenberg og Worms lige op til Himlen, saa vil jeg dog i Herrens Navn møde og træde Behemot (Uhyret) i Gabet mellem de store Tænder og bekjende Christus og lade ham raade.“ Endnu paa den sidste Hødeplads for Worms modtog han fra en Ben det Bud, at det var bedst, han ikke kom; det kunde gaa ham som Hus. „Hus, svarede Luther, er blevet brændt, men ikke Sandheden med ham. Jeg vil derhen, om saa ligesaa mange Djævle sigte paa mig, som der er Tagstene paa Husene i Worms.“ Dagen efter sin Ankomst fortæsses han for Rigsdagen; Toget maatte arbeide sig frem ad Omveje gjennem den tætte Trængsel. I Salen sad Keiseren, hans Broder Erkehertug Ferdinand, de pavelige Legater, Kurfyrsterne, 28 Hertuger, mange Land- og Markgrever, Erkebisper, Bisper, Riddere, Staendersnes Sendemænd og Sendebud fra næsten alle Europas Lande. Synet af denne høje og glimrende Forsamling syntes et Dieblik at blænde ham; han talte med svag Stemme. Hans Skrifter laa paa et Bord; man spurgte ham, om han vedkjendte sig dem; Tælerne blevе opklæste, og han svarte Ja. Man spurgte ham saa, om han tilbagekalde dem; han udbad sig Betenkningstid til den næste Dag. Da fortæsses han attor for Forsamlingen; det var blevet silde, og Faklerne vare tændte; Trængselen i Salen var saa stor, at Fyrsterne neppe kunde komme frem til sine Sæder. Luther var freidig og talte med fast og kraftfuld Stemme. Han sagde, hvorfor han ikke kunde tilbagekalde. „Dog efterdi jeg er et Menneske og ikke Gud, kan jeg ikke hjælpe eller forsvere mine Bøger anderledes, end min Herre og Frelser forsvarede sin Ecce: har jeg talt ilde, saa bevis, at det er ilde.“ Man forlangte et ret og slet Svar. Da sagde

Luther: "Efterdi I ville have et ensfoldigt, slet og ret Svar, saa vil jeg give et, som hverken har Horn eller Lænder: hvilket jeg ikke med Bidnesbyrd af den hellige Skrift eller med aabentbare, klare og tydelige Grunde bliver overvunden og overbevist, saa at jeg ved selve de Sprog, jeg har ansørt og brugt, bliver overbevist, og min Samvittighed saaledes bliver bunden i Guds Ord, hverken kan eller vil jeg tilbagekalde; thi det er hverken raadeligt eller sikret at gjøre noget mod sin Samvittighed. Her staar jeg; jeg kan ikke andet, Gud hjælpe mig. Amen!" Somme forsøgte vel endnu at faa Luther til at give efter; men hans endelige Svar var: "Dersom denne Gjerning er af Menneskene, bliver den forstyrret; men er den af Gud, kunne I ikke forstyrre den?" (Ap. Gj. 5, 38. 39). Andre vilde have Keiseren til at bryde Leidet; men han svarede: hvad man har lovet, maa man ogsaa holde." — Luther sik saaledes Lov at reise og forlod Worms den 26de April. En Maaned senere, efterat allerede flere Kyrster havde forladt Rigsdagen, udfærdigedes Wormsereditet: Luther med alle hans Venner og Beskytttere erklaeredes i Rigets Acht d. v. f. fredløse.

Da Wormsereditet udstedtes, var Luther allerede i Sikkerhed. Paa Tilbagevejen fra Worms blev han i en Hulvei oversalden af forklædte Ryttere, der forte ham til Wartburg. Det skede paa Kurfyrst Frederiks Besaling, der vilde bringe ham i Sikkerhed. Han maatte ifore sig en Ridderdragt, lade Haar og Skjeg vore og gik under Navn af Ridder Jørgen. Hans Venner troede ham død eller i hemmeligt Fængsel, indtil de Skrifter, han udsendte, fortalte dem, at han levede og var i sin fulde Kraft. I 10 Maaneder var han paa Wartburg. Han fandt sig kun ugerne i dette sit Gangestab "paa Patmos, i Ørkenen", som han selv kalder det. "Jeg vil heller brænde levende paa gloende Kul, end saaledes raadne halv levende", skrev han. Og dog var det visseelig til Held baade for ham selv og for Reformationen, at han for en Tid holdtes borte fra Kamppladsen.

40. Uroligheder i Wittenberg. Sværmeraanderne og Bondekrigen. Medens Luther sad paa Wartburg, begyndte enkelte Jorere i Wittenberg at ville gjennemføre Reformationen ogsaa i det Øde: Præster gifte sig, Munke forlod sine Kloster. Messekjæresten vilde man affasse. I og for sig kunde dette vel være rigtigt nok; men man for frem paa voldsom Maade og i blind Iver; med et Slag bilde man omformede Alt. Andreas Karlstadt, Professor i Wittenberg (§ 37), gik i Spidsen for

disse Jorere. Til ham sluttede sig nogle Sværmerere, som var blevne udviste fra Zwickau og nu kom til Wittenberg (Zwickau-profeterne). De læste, at man ikke burde dobe Barn, og roste sig af Schnit og Abenbarelser, der belærte dem bedre end Guds Ord i den hellige Skrift. Nu brød Stormen los for Alvor: sværmeriske Studenter og vild Pøbel brød ind i Kickerne, forstyrrede Gudslysten, omstyrte Altstrene og nedræv Billederne; man behøvede hverken Præster eller Skoler, man havde jo de himmelske Profeter, med hvem Gud selv talte. Der var Ingen i Wittenberg, som kunde mestre den vilde Storm. Reformationens Fiender frydede sig og mente, at man nu kunde se, hvad den maatte føre til. Da Luther spurgte, hvad der foregik, kunde han ikke længere holde ud paa Wartburg; trods Achtserklæringen, som hvilede over ham, islede han til Wittenberg. I en hel Uge prædikede han Dag efter Dag: "Det var ikke den rette Fremgangsmaade, man havde grebet til at afflake Misbrug eller bruge sin christelige Frihed, naar man vilde fare saaledes frem med Bold og ikke først tilstrækkelig undervise Hjerterne om Troens Lære. Man maatte først med Ord et straffe og domme Pavens Uvæsen med Messesoffer, Billeder, Skriftemaal, Faste og forbudne Spiser. Naar paa den Maade Hjerterne først varne blevne fri for Snaren, saa vilde den ydre Affakkelse blive desto lettere, ja Alt vilde da falde af sig selv. Ogsaa burde man for de Svages Skyld have Taalmodighed med de ydre Indretninger og i christelig Kjærlighed vakte sig for at give Forargelse." Stoligheden blev gjenoprettet; Zwickauerne maatte forlade Byen, og Karlstadt holdte inde med sine Reformer.

I Wittenberg var det igjen roligt; men den sværmeriske Land viste sig paa andre Steder i endnu værre Sikkelse. Thomas Müntzer var som et Hoved for Sværmeraanderne. Han havde været Præst i Zwickau og en af Hovedmændene blandt Zwickauprofeterne; efterat de varne viste bort fra Zwickau, flakede han om paa forskellige Steder, mest i Thüringen. Disse Sværmeraander foragtede Herrens ydre Indstiftelser og Anordninger som noget udvortes. Dæben, der ikke garnede noget. Guds Ord skældte de for "et dødt Bogstav, gjort af Blæk," Dæben for "slet og ret Vand," Madveren for "Bred, bagt af Bageren." Ogsaa den borgerlige Orden vilde de omstøde; Kyrsterne skulde jages bort, "de Ugudelige" udryddes med Sværdet, al Ejendom være fælles. Luther stred med vanlig Kraft og Iver mod dem med Ordets Sværd; men Sværmeriet greb om sig og mødte sammen med den Gjæring, som var blandt Bondestanden. Bederne var Livegne; deres geistlige og adelige

Herrer plagede dem med Tiende, Skatter, Høveri og ansaa dem ikke stort anderledes end enhver anden King, som de eiede. Allerede før Reformationen havde Bonderne paa flere Steder reist sig mod sine Underthukkere baade i Thysfland og andre Lande. Nu kom Reformationen; den evangeliske Lære om de Christnes Frihed tolkede de plagede og vildledte Bonder paa hjælilig Bis og sammenblandede den aandelige og borgerlige Frihed. Her fandt Sværmeraanderne vilsige Øren. Luther talte Alvorsord baade til Fyrsterne og Bonderne. Han lagde hine paa hjerte, at hvad der skede, havde de selv forskyldt ved sit Tyranni, som Gud vilde straffe, hvis de ikke omvendte sig. Bonderne formanede han til ikke at gribe til Sværdet, men voere sin Ørvighed underdanig; det christelige Navn skulle de ikke bestjæmme ved at gjøre det til Skalkekjul for sin utealmodige ustredelige og uchristelige Fremfærd; de Christne stridte ikke med Sværdet, men med Kors og Lidelse, ligesom deres Herre Christus ikke fører Sværdet, men hænger paa Korset." — Bondeoprøret udbredte sig fra Schwaben, hvor det begyndte 1524; Bonderne plyndrede og brændte Slottene, stormede Stæder og øvede den vildeste Grumhed. I Thüringen stillede Thomas Müntzer sig i Spidsen for Oprøret og satte sig fast i Mühlhausen, hvor han herskede "med Gideons Sværd." Nu blev Luther "mod de røverske og morderiske Bonder", som "under Evangeliets Skul tjente Djævelen". Fyrsterne forbant sig med hinanden. Efter et blodigt Slag ved Frankenhausen (1522) blevé Hovedmændene grebne og hentettede, og Oprøret kuet. — Kampen med Sværmeraanderne lærte Luther at holde den rette Midte mellem Papisterne, der gjorde Alt til udvortes Form (§ 25), og Sværmeraanderne, der forkastede Guds egne Anordninger som en blot udvortes Form.

41. Nadverstriden. Luthers Strid med Erasmus.
En ny Kamp var allerede begyndt, som har grebet dybt ind i Reformationens Gang, Nadverstriden. Luther kom snart til den Enkeltdelse, at Nadverlæren var forvansket paa mange Maader, navnlig ogsaa ved Brodforvandlingslæren (§ 25). Men ihvorvel han forkastede denne, holdt han dog, bunden ved Guds Ord, fast ved, at Christi Legeme og Blod i Kraft af det gud-dommelige Indstiftelsesord paa en virkelig Maade er forenet med Brodet og Vinen, saaledes at Christi sande Legeme og sande Blod "i, med og under" Brodet og Vinen nydes af Alle, af de Troende til Liv, af de Uværdige til Dom. — Denne Luthers Nadverlære blev først angrebet af Karlstadt. Karlstadt havde

ester Luthers Tilbagekomst til Wittenberg i et Par Aar holdt sig i Ro; men saa begyndte han igjen paa det gamle Uvæsen og flakkede om paa forskellige Steder, indtil han blev forvist fra Kursachsen. Han begav sig da over Strasburg til Basel, hvor han begyndte i flere Skrifter at angribe Luther og navnlig hans Nadverlære. Han vilde ikke høre noget om, at Christus var legemlig tilstede i Sakramentet, men saa i den hellige Nadvere ikke andet end en Grindningsfest om Christi forløsende Lidelse. Hans Angreb tjente kun til at bestyrke Luther i Sandheden; thi Luther saa klarligen, hvorledes det hang sammen med den falske Vandelighed hos Karlstadt og de andre Sværmeraander, der ikke vilde lade sig binde til de af Herren selv indstiftede Naadens Midler (§ 40). Karlstadts Sværmeri vilde nu vel ikke i Langden have bedaaret Mange; men nu droges ogsaa Schweitzerreformatorerne ind i Striden. I Schweiz var Ulrik Zwingli omtrent ved samme Tid som Luther optraadt mod Bavedømmet (§ 47). Zwingli saa ikke som Luther i Sakramenterne virkelige Naademidler, i hvilke Gud giver og besegler sin usynlige Naade, men alene billedlige Bekjendelses handlinger, ved hvilke den Enkelte bekjender sig til Herren og hans Menighed; Daaben er den høitidelige Optagelsesceremoni i det christne Samfund, og Nadveren det høitidelige Grindningsmaaltid om Christi forløsende Lidelse, ved hvilket man bekjender sig som et Lem af det christne Samfund. Indstiftelsesordene: "det er" (zovto øetzt) forklarede han ved: "det behyder," og Brodet og Vinen "vare for ham ikke andet end billedlige Tegn paa Christi Legeme og Blod. Under Striden med Karlstadt blev man opmærksom paa, at Schweitzerne forte en lignende Lære. Striden var allerede i fuld Gang mellem Zwingli og hans Ven Økolampad paa den ene Side og de lutheriske Theologer Bugenhagen, Brenz o. A. paa den anden Side, da Luther selv optraadte mod Zwingli. Fra den Tid fulg. Nadverstriden først sin store historiske Betydning. Man gjorde efter og efter forsøg paa at bringe Enighed tilveie. I 1529, da den Fare, som truede Reformationen fra dens Fiender, syntes at gjøre det onskeligt at forene alle dens Venner, holdtes en Religionsmøte i Marburg. Men Luther var uroffelig og vilde ikke vige en Haarsbred; thi han saa, hvorledes Zwingli, ligesaavel som Karlstadt, fornegrte Sakramenteis sande Væsen og Betydning, om end ikke paa en lige saa grov Maade og heller ikke af samme Grund. Hos Karlstadt var Grunden den falske Vandelighed, for hvilken Sakramentet er et udvortes Væsen, der intet gavner; hos Zwingli derimod den forstandsmæssige (rationali-

stiske) Vandretning, der ikke vil tro, hvad Forstanden ikke kan begribe, og som derfor vilfaaelig tyder Guds Ord for at bortforklare det Hemmelighedsfulde af det. Derfor stiftes han ogsaa i Marburg fra Zwingli med de Ord: „I have en anden Land end vi.“

Erasmus, den naevnlige Humanist (§ 34), havde i mange Stikker arbejdet forud for Reformationen; det blev endog sagt, at han havde „lagt de Eg. som Luther udruge.“ Med bidende Vid revseude han Uvidenheden og Lustefuldheden blandt Zickermunkene og Geistligheden; men endnu mere leverede han Reformatorene vigtige Hjælpemidler i sine Udgaver og Oversættelser af Kirkefædrene og fremfor alt i sin Udgave af det Nye Testamente Grundtext. Men Erasmus var paa den anden Side ikke den Mand, som kunde følge Luther paa hans Bei. For ham var Bidenskaben baade det Første og det Sidste; han vilde ikke stode sine mange fornemme Venner, blandt hvilke han med Stolthed talte Paver, Kønsere, Konger og Kardinaler; endnu mindre følte han, som han selv figer, „nogen Lust til at blive Marth for Kroen.“ Efter som Luther stred frem, trak han sig derfor tilbage og søgte at holde sig udenfor Striden, indtil han, tvungen til at erkære sig, trædte op mod Luther med en „Af handling om den frie Vilje“ (1524). I semipelagianist Vand udtalte han sig her for „deres Mening, der tilskrive den gud-dommelige Raade det meste, men dog ogsaa lade den frie Vilje gjælde efter dens Værd.“ Luther svarede skarpt i et Skrift, „Om den bundne Vilje“ (de servo arbitrio); Titelen angiver Indholdet (§ 11).

42. Det nye Kirkevesen ordnes. Luthers Opræden mod Urofistene i Wittenberg har allerede sagt os, hvad der var hans Grundstætning med Hensyn til den Maade, hvorpaa Reformationen skulde gjennemføres i det Øvre. „Hjerterne maa først tilstrækkelig undervises om Kroens Lære.“ De ydre Skikke og Anordninger, som historisk havde udviklet sig og bestod, skulle beholdes, forsaavidt de ikke stredte mod Evangeliet Lære; han vilde ikke saa meget stabe en Kirkeorden fra nyt af, som alene rense den bestaaende fra de falske, uevangeliske Til-sætninger. „Guds Ord maa udrette det, og ikke ydre Magt“, det var ogsaa her den Tanke, som ledede ham. Dersor laa der ham saa megen Magt paa at bringe Guds Ord ud blandt Folket. Allerede under sit Ophold paa Wartburg begyndte han paa sin Bibels oversættelse og oversatte det Nye Testamente, som blev trykt 1522. I det følgende Aar arbejdede han i For-

ening med Melanchton og andre Venner paa Oversættelsen af det Gamle Testamente. Den hele Bibel udkom fuldstændig 1534. Det var et stort, ansvarsfuldt og mojsommeligt Arbeide; „det er ofte hændt os, skriver Luther, at vi i 14 Dage, 3 til 4 Uger have søgt og spurgt efter et eneste Ord og have dog undertiden ikke fundet det. I Jobs Bog arbejdede vi saaledes, at vi undertiden neppe kunde blive færdige med 3 Linier i 4 Dage. Kjære, nu det er oversat og færdigt, kan Enhver læse og mestre.“ Ogsaa erkjendte Luther, hvor nødvendig grundig Dannelsse og fremfor alt Sproglundskaben var, hvis Evangelieets Lære skulde bevares i sin Renhed. Derfor drev han paa Oprettelsen af christelige Skoler og rettede i saa Henseende en indtrængende Formaning til dem, som havde at raade. I denne Forbindelse nævne vi ogsaa den Troeslære, som Melanchthon udgav 1521 under Titelen loci communes theologici, Grundlaget for den evangelisk-lutheriske Troeslære; „der gives næst den hellige Skriften bedre Bog“, lyder Luthers Bidnesbryd. — Som en Undervisning til Gudstjenestens Ordning udgav han „den thyske Messie“ (1526). Allerede tidligere (1524) var den første evangeliske Psalmebog udkommen; thi Luther vilde, at „Guds Ord ogsaa ved Sangen maatte blive blandt Folket.“ I 1527 forordnede Kurfyrsten efter Luthers Raad en almindelig Kirkevisitation, for at man kunde faa vide, hvorledes det i kirkelig Henseende stod til i det hele Land. Luther og hans nærmeste Venner, Melanchthon, Jonas, Bugenhagen, Spalatin o. al. bereiste da i Forening med verdslige Raader hver sin Del af Landet. Den Erfaring, Luther her gjorde, hvor daarligt det stod til baade med Menigheder og Lævere, bevoegede ham til at udgive (1529) sin store Katechismus som Undervisning for Læverne og sin lille Katechismus som Ledetråad for Ungdommens Undervisning. De blev senere erkjendte for symboliske Skrifter. Gjennem denne Kirkevisitation ordnedes Kirke- og Skolevesenet i Kursachsen; den Kirkeorden, som her indførtes, blev det Monster, man fulgte i andre Lande.

43. Den politiske Stilling. Wormsrediktet havde erklaaret Luther og alle hans Venner i Rigets Acht (§ 39); men det blev i de fleste Staeter ikke bragt i Anvendelse. Luthers Opræden i Worms havde stemt Kurfyrst Frederik endnu gunstigere for ham, end han før var; det var en Herrens Besignelse, at han havde givet Luther en Landsherre som Frederik, der havde Magt og Vilje til at voerne om ham og hans Gjerning, men som ogsaa lod det blive hermed og skede personlig

at gibe ind i Reformationens værket. De thyske Stænder havde i Worms ført mange Anker over det romerske Hierarchi; Flere af dem var ikke tilstaelig til at sætte Wormsereditet i Kraft, forend Paven viste sig villig til at afhjælpe deres Anker og sammenkalde et almindeligt Koncil. Keiser Karl havde meget at varetage. Thyskland var kun en Part af hans mange og vidtstofte Lande, og hvormeget det end var ham om at fåa „Kætteriet“ udryddet og oprettholde Christenhedens Enhed, saa var der dog andre Sager, som gjorde endnu stærkere Krav paa ham. Pavens og Keiserens Interesser krydsede nu, som altid, hinanden. Karl havde en mægtig Modstander i den franske Konge Frantz 1., med hvem han laa i en saagodtsom uaftrukne Krig om Overmagten i Europa. Hertil kom endnu Thyrerne, som just ved denne Tid hævede sig til sin høieste Magt; Thyrerikken gribet mere end een Gang ind i Reformationens Historie og afvender den truende Fare fra Evangeliets Venner. Alt sammenføjed sig i hin Tid paa en vidunderlig Maade; det er Herren, som styrer Alt.

Under saadanne Omstændigheder kunde Reformationens værk trods Wormsereditet skride fremad, om end under megen Kamp. Kursachsen med Wittenberg var Midtpunktet; efterhaanden sluttede flere af de frie Rigsstæder (Nürnberg, Ulm, Strasburg, Magdeburg o. f. a.) og af de nordthyske Thyrer sig til Evangelists Sag; blandt disse sidste mækte vi nærlig, foruden Kurfyrsten af Sachsen, Landgreb Filip af Hessen og Albrecht af Brandenburg, Hertug i Preussen. Rundt om i Thyskland havde Evangeliet sine Vidner, ogsaa ubenfor Thyskland. Det havde ogsaa etter sine Blodvidner; saa er da denne Skikkelse af det rette christelige Liv kommen igjen, der med Videlse og Forsolgelse er gruelig at se til for Verden, men kostelig og dyrebar for Guds Øine“, skriver Luther.

Det saa øste farligt ud for Reformationens Venner, men ingenfinde farligere end 1529. I dette Aar holdtes en Rigsdag i Speier. Reformationens Flender vare ved den Fremgang, Reformationens værk havde haft just i de sidste Aar (§ 42), egede til en saameget ivrigere Modstand. Flertallet paa Rigsdagen vedtog derfor flere Beslutninger, der ikke blot måtte hindre Reformationens videre Udbredelse, men ogsaa tillinteligere dens Værk i de Stater, hvor den allerede var gjennemført. De evangeliske Thyrer nedlagde derfor en høitidelig Protest (Indsigelse); de fuld heraf Navnet Protestant. De protesterede Thyrer saa den Fare, som truede dem, og underhandlede med hinanden om et Forbund, hvis de for Troens Skyld skulde blive

angrebne. Enkelte, navnlig Landgreb Filip, vilde have Schweitzerne med for at gjøre Forbundet desto stærkere. Men Luther skrev til sin Kurfyrste: „For det første er det vist, at saadant Forbund ikke kommer af Gud eller Tild til Gud, men af Menneskelægt og for alene at søge menneskelig Hjælp, hvilket ikke har nogen god Grundbold og heller ikke kan bære nogen god Frugt. For det andet er det det Allerværeste, at vi i et saadant Forbund ville have dem, der arbeide mod Gud og Sakramentet; derved ville vi tage al deres Uddyb og Bespottelse paa os og gjøre os delagtige deri, saa at intet forderveligere Forbund er til at besmitte og hindre Evangeliet.“ Hans Raad var: „Holder Eder stille og bier paa Herren, saa skulle J hjælpes.“ Og denne fromme Tild til blev ikke bestjæmmet.

44. Rigsdag i Augsburg 1530. Keiser Karl havde udføret en Rigsdag til Augsburg 1530, hvor han selv vilde møde, og hvor det var hans Agt at fåa Religionssagen endelig afgjort. Kurfyrsten af Sachsen, Johan den Standhaftige, Frederiks Broder og Efterfolger (1525—1532), drog derhen, fulgt af Theologerne Melanchthon, Jonas og Spalatin; Luther lod han efter sig i Coburg, da Achtserklæringen endnu hvilede over ham. De Evangeliske maatte være rede til at gjøre Regnstaab for sin Tro. Kurfyrsten befalede derfor Melanchthon at give en kort og klar Fremstilling af den evangeliske Bekjendelse (den augsburgske Konfession); den blev sendt Luther til Gjennemsyn, og han erklærede, at han „intet vidste deri at forbedre eller forandre; ei heller vilde det passe, thi han kunde ikke træde saa temmelig eller sagte; Vorherre Christus hjælpe til, at den stæffer megen og stor Frugt, som vi haabe og bede. Amen!“ — Denne Bekjendelse begjærede nu den kursachsiske Kansler Dr. Brück paa deres Begne, som havde underskrevet den, at forelæse og overrække Keiseren. Keiseren ønskede ikke den Offentlighed, som Forelæsningen vilde give den, og mente, det var nok, at den overleveredes til ham. Men Brück svarede, at „de vare den hele Tid høist urigtigen beskyldte for sin Troes Skyld, og udstregne som Folk, der ved sin Lære blot havde bragt Ulykke og Fordervelse over Christenheden; de skyldte derfor Sandheden; ogsaa offentlig at lægge for Dagen, af hvilken Land og Tro deres Bekjendelse var; de vilde derfor bede Keiseren for Guds Skyld, at han vilde høre dem.“ Keiseren indvilgede; Forelæsningen skulde ske den næste Dag. Det var den 25de Juni. De to kursachsiske Kanslere, Dr. Brück og Dr. Bayer, traadte frem, hin med det latinske Exemplar; denne med

det thyske. Keiseren forlangte, at det latinske skulde oplæses; men Kurfyrst Johan svarede, at da de varre paa thysk Grund, haabede han, at Keiseren ogsaa vilde tillade det thyske Sprog. Døyer trædte da frem og forelæste Bekjendelsen paa Thysk, langsomt og med hoi Røst, saa at det hørtes ikke blot af dem, som varre i Salen, men ogsaa af den talrige Mængde i Gaardsrummet. Selv Reformationens Modstandere kunde ikke fornegte det Indtryk, som Forelæsningen gjorde. For de Evangeliske selv, som her bekjendte sin Tro, blev denne Bekjendelse den rigeste Velsignelse. De havde i den fundet det fælles Mærke, om hvilket de samlede sig. Fra den Dag stode de Evangeliske som et sørget Kirkejomsund med en fælles offentlig Bekjendelse. Den augsburgske Konfession er den evangelist-lutheriske Kirkes Grundbekjendelse, til hvilken den endragtig bekjender sig. Alle senere lutheriske Symboler ere kun en nærmere Udvikling og Forklaring af den, ligesom den selv kun er den sande, i Guds Ord og Kirkens ægte Overleverelse grundbede Udvikling og Forklaring af den ældste Kirkes okumeniske Bekjendelse (sml. § 4). Thi ikke en ny Kirke blev her grundet, men den ene, apostoliske, katholske Kirke gjenoprettet, renset fra alle Pavedommets falske Tilsætninger. — De Evangeliske havde ventet, at nu ogsaa deres Modstandere vilde fremlægge en lignende Redegjørelse for sin Tro, for at man paa dette dobbelte Grundlag kunde forhandle med hinanden. Det stede ikke. Derimod overdrog Keiseren til Dr. Eck og nogle andre Theologer at forfatte en Ghendivelse (Konfutation) af den augsburgske Bekjendelse. Den blev forelæst, og Keiseren erkærede, at „denne Konfutation indeholdt den Mening, ved hvilken han vilde blive; han ventede, at Thyrsterne vilde gjøre det samme, og vilde de ikke bekjemme sig heri til, saa var han Kirkens Skytsherre og agtede ikke at taale nogen Kirkesplittelse.“ Der sparedes hverken paa Løfter eller Trusjer for at faa de evangeliske Thyrster til at give efter. Men de blev standhaftige ved sin Bekjendelse. Kurfyrst Johan svarede: „Gud har gjort mig til en Kurfyrste i det romerske Rige, hvad jeg ikke er værd; han gjøre fremdeles med mig, hvad han vil.“ Saaledes ogsaa de andre. Luther delte fra Koburg af sine Bimmers Strid og styrkede dem med den Troesfreidighed, som fyldte hans egen Sjal: „Vor Gud han er saa fast en Borg.“ — Alle de forsætte Forhandlinger forte til intet. De Evangeliske appellerede til et „frit, christeligt Koncil.“ Keiseren blev ved sin Beslutning. Den endelige Rigsdagsaftale (Beslutning) gav de Evangeliske et halvt Aars Betænkningssid og betegnede dem som en „Sekt,“ der truedes med Keisernes Sværd.

De Evangeliske havde forlangt, at Konfutationen maatte udleveres til dem, for at de kunde give sit Tilsluar. Dette blev negtet. Melanchthon forfattede alligevel under Rigsdagen et Forsvarsstift for Konfessionen. Dette Forsvarsstift, Apologien, blev overrakt Keiseren, men han vilde ikke modtage det. Ogsaa Apologien regnes blandt de Lutheriske Symboler.

45. Det schmalkaldiske Forbund. Krig. Fred til Augsburg. Den truende Rigsdagsaftale viste de evangeliske Thyrster, at det var nødvendigt at holde sammen; de sluttede 1531 et Forbund i Schmalkalден til Nørðverge, om de blev angrebet. Keisernes politiske Stilling var imidlertid ikke saadan, at han for Tiden ønskede nogen Krig. De Evangeliske sikkerfor Fred, og just i disse Var sluttede flere og flere Thyrster og Stæder sig til Reformationen og det schmalkaldiske Forbund. Langt om længe lod det til, at Paven endelig vilde sammenkalde det Koncil, som der saa længe var talt om. Han udstrev det til Mantua 1537. Protestanterne holdt i den Anledning et Møde i Schmalkalден 1536 for at raadslaa. Luther havde efter Kurfyrstens Besaling opstillet de Punkter, som man maatte holde urokkelig fast ved, om man mødte paa Koncilet. Dette er de schmalkaldiske Artikler, som senere blev optagne blandt de lutheriske Symboler. De Evangeliske enedes imidlertid om at undslaa sig for at møde, da Koncilet, som det var bebudet, ikke var et „frit, christeligt Koncil,“ som de havde forlangt. Det var heller ikke ret Pavens Alvor med Koncilet, og det kom ikke i stand. Man tog i dets Sted sin Tilflugt til Religionssamtaler for muligens at komme til Enighed; men de førte ikke til noget. Keiseren kunde intet alvorligt foretage; han havde fuldt op med Thyrkerkriegen og Krigene med Frants 1. Saaledes gik det indtil 1544.

I dette Var sic Keiseren Fred med Frankrige og kunde nu anvende al sin Kraft i Thyskland. Han sluttede Forbund med Paven og sikrede sig Bundsforvante i Thyskland selv, navnlig Hertug Morits af Sachsen, der rigtignok var Protestant, men af politiske Grunde holdt med Keiseren. Saaledes rustet begyndte han den schmalkaldiske Krig. De to hoveder for det schmalkaldiske Forbund, Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen og Landgreve Filip, erkæredes i Rigets Acht. Johan Frederik blev slaget og fangen ved Mühlberg (1547). Den Dødsdom, som fælbedes over ham, blev vel ikke fuldbrydet; men Kurværdigheden og Kurlandene blev taget fra ham og givet til Morits. Landgreve Filip overgav sig frivillig til Keiseren og

blev holdt i Fångenskab. Keiserens Menning var nu at vinge Protestanterne til at give Møde paa det Koncil, som Paven havde samlet i Trent (1545). Men Paven blev betenklig ved den Overmagt, som Keiseren havde vundet, og oploste under forsættige Raadstid Koncilet. Saaledes frides Protestanterne fra den Baande, men kun for at stedes i en anden. Keiseren foretog sig paa egen Haand i Augsburg at foretrive en Kirkeorden, der skulde gjelde midlertidig, indtil et Koncil endelig ordnede den hele Sag (det augsburgske Interim). Dette var imidlertid af den Beskaffenhed, at de Evangeliske umulig kunde gaa ind derpaa uden aabenbart at fornugte Sandheden. Kurfyrst Moritz befandt sig i en særegen Stilling; at hans nbs erhvervede Lande, Reformationens Bugge, skulde antage Interimet, kunde han ikke vente; paa den anden Side vilde han ikke støde Keiseren. Han lob derfor Interimet bearbeide i en anden Form, der skulde gjøre det muligt for de Evangeliske at antage det uden ligefrem at fornugte dem evangeliske Kære (Leipziger Interimet). Melanchthon og andre af Wittenbergertheologerne rakte ham Haanden til dette Arbeide. Men Leipzigerinterimet mødte ikke mindre Modstand end det augsburgske. Kun med Magt blev Interimet paa enkelte Steder truget frem. Mange Theologer og Præster blevne assatte; de samlede sig for det meste i Magdeburg. Dette erklares i Rigets Acht, og det blev overdraget til Moritz at fuldbyrde Achtserklæringen. Men Moritz omgikkes alledede med andre Planer; han vilde vel gjøre den Uret god, som han havde begaaet mod sine Troesfæller; ogsaa var han misfornuet med, at Keiseren mod sit Øste fremdeles holdt hans Svigersader Landsgrev Filip i Fångenskab, og idethale med den Vilkaarighed, som Keiseren viste mod de thyske Fyrster. Han brod pludselig op med sin Hær og rykkede mod Innsbrück, hvor Keiseren opholdt sig. Keiseren, som ikke var beredt paa Krig, maatte sluite Forliget i Passau (1552), der bekræftedes ved Religionsfreden i Augsburg (1555). De, som bekendte sig til den augsburgske Konfession, skulde have Religionsfrihed og politisk Eigeberettigelse med de Romerske. Dette gjaldt dog kun Fyrsterne. Man gjorde nemlig den Grundsetning gjældende, at den Religion, til hvilken Fyrsten bekendte sig, ogsaa skulde være den herskende i hans Land (cujus regio, ejus religio); hvorvidt altsaa t. Ex. protestantiske Undersætter under en romersk-katholsk Landsherre skulde have Religionsfrihed, afhang af Landsherrens Wilje; den eneste Ret, som sikredes dem, var Netten til at udvandre. Ogsaa vilde de romersk-katholske Stænder gjøre gjældende det geist-

lige Forbehold (reservatum ecclesiasticum): hvis en Erkebislop eller Bislop gik over til Protestantismen, skulde han have fortalt ikke blot sit geistlige Embede, men ogsaa sit verdslige Herredomme. — Heri laa Kilden til nye Stridigheder.

46. Luthers huslige Liv og Død. Luther øgte i 1525 Katharina af Bora, der forhen havde været Clercienjernonne. Han giver hende det Vidnesbyrd, at hun var "en from, trofast Kvinde, paa hvem Mandens Hjerte kunde forlade sig"; han skattede hende derfor høiere end "Kongeriget Frankrike eller Venetianernes Herredomme." Katharina føde ham 3 Sønner og 3 Døtre. Luthers barnlige Sjæl fandt sin Glæde i Børnene, og han forestod sit Hus med Apostelens Ord for Øie, at det bør en Bislop at være en Mand, "som vel forestaar sit eget Hus, som har ldyde Børn med al Ærbarhed" (1 Tim. 3, 4). Det var ham en Glæde, naar han kunde samles med sine Venner i sin Families Krebs, hvor da dybt Alvor og fjernrefuldt Skjent paa en vidunderlig Maade blandede sig i hans Tale; ogsaa søgte han da en Bederkøegelse i Musiken, som han elskede og skattede høit. — Luther var alt i lang Tid shgelig; "han var mæt af Verden og Verden af ham, saa at de let kunde filles, som en Gjæst forlader Herberget." Han bad, at han ikke maatte opleve den Dag, da Sverdet skulde drages for Evangeliets Sag. Og Herren hørte hans Bon. I Januar 1546 reiste han til Eisleben; Greverne af Mansfeld havde bedet ham komme for at være Boldgiftsmand mellem dem i en Kvist. Reisen var besværlig og farefuld; thi Ebene vare gaaet over fine Bredder. Han paadrog sig en Forfjelsse. Han arbejdede dog flittigt, ogsaa prædikede han; men den 17de Februar blev det værre med ham. "Hvorledes, sagde han, jeg er født og døbt her i Eisleben, om jeg nu ogsaa skal dø her!" Ved Bordet talte han meget om Død og Udsødelighed. Hans Venner, Jonas og Collius, bleve hos ham; ogsaa Grev Albrecht og Grevinden vare tilstede. Han klagede over Trykninger for Brystet og Mengstelser; "Kære Herr Gud, mig er saa angst og ve." Han bad: "Himmelske Fader, evige barmhertige Gud, Du har aabenbaret mig din Kære Son, vor Herr Jesum Christum; ham har jeg forkyndt, ham har jeg bekjendt, ham elsker jeg, ham erer jeg som min Kære Fræsler og Forlæser, hvem de Ugudelige forfolge, spotte og sjænde; tag min Sjæl til Dig." Saa sagde han alter: in manus tuas com-

mendo spiritum meum; redimisti me Deus veritatis*) og gjentog det tre Gange. Jonas besiede sig ned til ham og sagde: "Kjæreste Fader, I bekjender jo Jesum, Guds Son, vor Fræsler og Forløser?" og Luther svarede med stærk Rost: "Ja." Jonas kalte endnu paa ham med hans Navn: Dr. Martin; men han svarte ikke mere; han drog Aaland med et sagte Susk og hensvo saaledes mellem Kl. 2 og 3 om Morgenens.

Efter Kurfyrstens Vilje blev hans Lig ført til Wittenberg. Fra alle Kanter fremmede sorgende Skarer til, og hvor det lange uoverskuelige Sørgetog drog frem, blev der ringet med Klokkerne. Da Toget nærmede sig Wittenberg, gik Universitetet og alt Folket det imøde. I Sløjfeskirken ved den Prædikestol, hvorfra han havde forkyndt Livets Ord, blev hans Lig senket i Graven.

47. Schweizerreformationen. Zwingli. Kalvin.

Omtrent samtidig med Luther, men uafhængig af ham optraadte Ulrik Zwingli i Schweiz. Zwingli var født 1ste Januar 1484. Vi høre fra hans Ungdomsaar ikke noget om saadan heftige Sjælskampe som dem, der lærte Luther at gribe Guds Ord om Retserdiggjørelsen af Troen alene uden Lovens Gjerninger. Hans Ungdomsaar gik stille og roligt hen under flittigt Studium af de gamle Klassikere, Kirkeskræne og den hellige Skrift; men disse Studier skærpede hans Aaland og ledede ham til en renere evangelisk Erkjendelse. Efterat han i 10 Aar havde været Præst i Glarus, blev han 1516 forflyttet til Einsiedeln. Der var et berømt Mariabillede, til hvilket store Skarer valfartede. Zwingli talte imod den megen Overtro, han her blev Bidne til: "det er ikke hos Jomfru Maria, Syndernes Forladelse er at finde, men hos Christus; Gud er overalt at finde, og ikke blot i Einsiedeln." Ogsaa optraadte han mod Bernhardin Samson, som reiste om i Schweiz for at sælge Asslad og drev sin Handel ligesaa frækt som Tezel, uden at dog hans Optræden fik en saa afgjørende Betydning, som Luthers mod Tezel.

En større Virkereds aabnede sig for Zwingli, da han 1 Januar 1519 tiltraadte Præstembetet ved Domkirken i Zürich. Ifstedsfor at prædike over de faste, for hver Festdag bestemte Texter, begyndte han at gjennemgaa det Nye Testamente Bøger i Sammenheng, da han mente paa den Maade bedre at kunne fore sine Tilhørere ind i den hellige Skrift og i den evangeliske Sandhed. Raadet støttede Zwingli, og han fik en ivrig Med-

*) I din Haand besaler jeg min Aaland, Du har gjenskæft mig, Sandheds Gud.

arbeider i sin Ungdomsven Leo Judæ. I 1523 blev der holdt en offentlig Disputation i Zürich, hvorefter Raadet pålagde alle Præster i Kantonet ikke at prædike andet, end hvad de kunde bevise af den hellige Skrift. Man begyndte nu ogsaa at gjennemføre Reformen i Gudstjenesten og fulgte her den Grundsetning, at Alt skulde afskaffes, som ikke lige frem var forordnet i den hellige Skrift (iml. § 42); ikke blot Billeder, men ogsaa Altere, Orgler og Klokker blev borttagne af Kirkerne for at udslætte ethvert Spot af papistisk Overtro og føre Gudstjenesten tilbage til den formentlige apostoliske Simpleshed. I 1525 funde den hele Reform ansees gjennemført i Kanton Zürich. — Ogsaa flere andre Kantoner sluttede sig efterhaanden til den fra Zürich udgaaende Bevægelse; desiblandt Basel, hvor Oskolampadius virkede, efter længere Balken ogsaa det mægtige Bern, hvis Kappel drog mange efter sig. Jo mere Reformationen saaledes greb om sig, desto heftigere blev fra den anden Side Modstanden. Denne havde sri Hovedstyrke i de fem indre Kantoner (Uuzern, Schwyz, Uri, Unterwalden og Zug); disse forbundt sig med hinanden og sluttede derhos Forbund med Schweizernes gamle Arveflende Østerrige. De forfulgte Reformationens Venner, hvor de kunde naa dem; flere blev henrettede eller brændte. Ogsaa de evangeliske Kantoner sluttede Forbund, og Krigen syntes uundgædelig. Zwingli selv raadede til den; "den Fred, I ville, sagde han til dem, som raadede til Fred, er Krig, og Krigen, vi ville, er Fred." Der blev vel mæglet en midlertidig Fred, men den var kun midlertidig. I Slaget ved Kappel (1531) lede Züricherne et fuldstændigt Nederlag. Zwingli, som fulgte Hæren, faldt selv. Den vilde Fanatisme rasede mod Biget. Der blev holdt en Kjætterret over det; det blev sonderhugget i fire Døse, brændt, og Asken spredt for vinden. — Over Nederlaget ved Kappel og Zwinglis Falb tabte Züricherne og deres Medsorbundne Modet. Fredsslutningen (Kappelerfreden) bestemte, at ethvert Kanton skulde ordne sine Kirkelige Forhold, som det vilde. Men heraf benyttede nu de romersk-katholske Kantoner sig til at undertrykke Reformationen, hvor den ikke allerede havde sejret.

Der er visstnok et nært Slægtskab mellem de to Bevægelser, som udgik fra Zwingli og fra Luther; men paa den anden Side viser der sig ogsaa i flere Punkter en ikke uvæsentlig Forskjel, der tyder paa en forskellig Aandsretning; mest paatagelig viser denne sig i Kæren om Sakramenterne, navnlig Nadveren (§ 41).

Zürich, hvor Zwingli virkede, var det første Midtpunkt for Schweizerreformationen; senere traadte Zürich tilbage for Genf,

Ugesom Zwingli for Kalvin. — Johan Kalvin er født i Wikardi den 10de Juli 1509. Han var bestemt for den geistlige Stand; men Reformatorenes Skrifter, som han blev kjend med, vakte Twivl hos ham, saa at han bestemte sig til at forlade den geistlige Bane for at tage fat paa Rektstudiet. Han vedblev dog under dette flittig at granske i den hellige Skrift, der ledede ham til en dybere evangelisk Erkendelse, og med hele sin Kraft kastede han sig nu atter paa det theologiske Studium. Da han ikke lagde Skjul paa sine evangeliske Anskuelser, maatte han for at undgaa Forfolgelse flygte fra Frankrig (1533). Paa sine Vandringer kom han til Basel, hvor han udgav sin berømte Lærebog i den christelige Religion (institutio religionis christianæ). Basel blev dog ikke det blivende Sted for ham. Under sine fortsatte Vandringer kom han til Genf. Der havde Vilhelm Farel alt i længere Tid forklynd den evangeliske Lære. Men der var Splid og Partier i Staden. Det var navnlig et, som kaldtes Libertinerne. De ansaa sig hverken bundne ved Guds Ord eller nogen Lov, men mente, at de som „Aandens frie Børn“ alene havde at agte paa, hvad deres „Aand“, d. v. s. deres Kjædelige Lyst, drev dem til; de mente ustraffede at kunne gjøre og lade, hvad de vilde. Farel, som havde faaet at høre, at Kalvin var i Staden, opsegte ham og opfordrede ham til at blive og dele Arbeidet med ham. Kalvin vægredede sig længe; men Farel trængte ind paa ham og sagde til sidst: „Saa siger jeg Dig i den almægtige Guds Navn, at hvis Du ikke med os vil drive dette Guds Værk, saa vil Guds Forhandelse hvile over Dig, da Du ikke søger Christi, men din egen Øre.“ Kalvin blev. — De to Benner vilde nu gjennem en streng Kirketugt sætte en Grænse for den store Usædelighed og omforme det høje Liv efter den evangeliske Lære. Men den Strenghed og udvortes Twang, hvormed de gik frem, forøgede Modstanden, og de to Reformatorene blev 1538 viste ud af Staden. Kalvin gik til Strasburg. Genferne angrede snart, at de havde vist Kalvin fra sig, og bade ham indstændigen at vende tilbage. Han opfylde deres Bon; men forud førte han til Raadet: „Mene I det redeligt med min Tilbagekaldelse, saa bantlyser de Laster, med hvilke jeg ikke vil bo sammen inden Eders Mure. Med en forsalden Kirketugt og en ustraffet Læslesleshed kan jeg ikke holde Hus sammen.“ Dette var den Beitingelse, paa hvilken han vendte tilbage (1541). Med jernfast Vilje gjennemførte han fra nu af de Bud og Forstrifter, han ansaa nødvendige til at opretholde Kirkens Tugt, og brød baade Libertinernes og enhver anden Modstand, som reiste sig mod

ham*). I mere end 22 Aar (1541—1564) raadebe han i Genf og omstænte det gamle Genf til et „nyt Genf“ baade i Kirkelig og borgerlig Henseende.

I Læren stemte Kalvin væsentlig med Zwingli, men afveg navnlig i to Punkter, Nadverlæren og Prædestinationslæren. I Sakramenterne saa Kalvin ikke, som Zwingli, blot Bekjendelsstegn, men tillige Bantre paa Guds Raade, d. v. s. de beseglte og bekrafte Guds Raade; derimod saa heller ikke han i dem det, som Luther saa, virkelige Raademidler, i hvilke Guds Raade meddeles. Hvad særlig Kalvins Nadverlære angaar, saa gaar den ud paa, at Christus vistnok er tilstede i Sakramentet, men kun paa en aandelig Maade og kun for den Troende; den Bantre nyder intet andet end Brød og Vin, hvormod den Troende, idet han nyder Brødet og Vinen, ved den Helligaands Indvirkning træber i et særeget Livssamfund med den i Himlen thronende Christus. I Prædestinationslæren gjennemførte han strengt Læren om Guds absolute Raadevalg (§. 11). — Kultussen vilde Kalvin som Zwingli føre tilbage til den apostoliske Simpelhed. Alle Billeder og Brydelsler skulde fjernes fra Kirkerne, Alsterne omhyttedes med simple Nadverborde o. s. v. Kirkearrets Fester afflakfades; naar de store Høitider beholdtes, var det kun som historiske Mindebage; derimod festligholdtes Søndagen med stor Strenghed, næsten som en jødisk Sabbath. — Kirkens Forfatning skulde være en Presbyterialforfatning efter det formeltlige apostoliske forbillede. Den øverste Magt i alle kirkelige Anliggender skulde være hos Menigheden, der repræsenteres ved Presbyteriet. Dette bestaar af den Geistlige og udvalgte Lægmænd (Ældste, Presbytere). Det har at vaage over Lærens Renhed, Gudstjenestens Verdighed og at øve Kirkens Tugt. Over Presbyterierne staa igjen Synoderne, til hvilke hvert Presbyterium sender Udvalgte, saavel Geistlige som Lægmænd.

Kalvins Indflydelse strakte sig langt ud over Genfs Grænser. Ved Forhandlinger med Theologerne i Zürich vandt han disse for sig og gjennem dem det øvrige Schweiz, som hidtil havde fulgt Zwingli. Ogsaa videre strakte hans Indflydelse sig gjennem Skrifter og Brevvepling; Genf var et Uflugtssted

*) Bekjendt er den Strenghed, han viste mod Servet. Denne var en spansk Læge, som havde angrebet Kirkens Lære om Freenheden og dersor af Inquisitionen var domt til Baaret. Han flygtede og kom paa sin Flugt til Genf. Kalvin lod ham anklage som Gudsbespotter; Servet blev domt til Baaret og brændt.

for Mange af dem, som for sin Troes Skyld maatte flygte fra sit Fædreland; fra Akademiet i Genf, hvor Calvins Ven Theodor Beza lærte, udsendtes Lærlere til alle Lande. Genf blev den Monstervirkel, hvorfra man ordnede sig i alle de Landskirker, der sluttede sig til Schweitzerreformationen (den reformerte Kirke).

Vi skulle imidlertid mærke, at den reformerte Kirke ikke har nogen, af Alle samstemmig anerkendt Bekjendelse, saaledes som den lutherske Kirke har i den augsburgiske Konfession. I hvorevel de forskellige reformerte Bekjendelseskirker vistnok samstemme i det Væsentlige, findes der dog i det Enkelte forskellige Endringer; nærlig har Prædestinationslæren i dens strengeste Form ikke funnet trænge gjeniem.

48. Reformationens Udbredelse. Fra Sydsjælland og Schweiz udbredte Reformationen sig over det øvrige Europa. Den lutherske Reformation vandt Seier i de nordiske Lande samt i Kurland, Liefland og Esthland. Den reformerte Kirke blev den herskende i England, Skotland og Holland. I Frankrig, Polen, Bøhmen, Mähren, Ungarn og Siebenbürgen fandt dels den reformerte dels den lutherske Lære mere eller mindre Indgang og laulfald for en Lid lovmaafig Anerkjendelse. I Spanien og Italien derimod lykkedes det Paven at kvaale Reformationen i dens Fødsel.

Den nære Forbindelse bragte meget snart Efterretningen om Luthers Opræden til Danmark. Konge var paa den Lid Christian 2. (1513—1523). Det var vel ikke blot personlig Overbevisning, men maa ske endnu mere politiske Hensyn for at knække det ham forhadte Præstevælde, som bragte Christian til at vise sig Reformationen gunstig. Han bad Morbroderen Frederik den Bispe om at sende ham en evangelisk Lærer, og denne sendte Martin Reinhard, der et Aars Lid prædikede i København. Den lærde Paulus Glicz, en Karmelitermunk fra Helsingør, skulde tjene ham som Volk og idethuse staa ham bi. Men Paul, som i Førstningen havde bilsiget Luthers Opræden, fikstede snart Sind; som det shnes, var han en af de Mange, der nok havde et Øje for Kirkens Forærvelse, men ikke saa dennes dybe Rod, og som derfor trak sig tilbage, da det viste sig, hvad Reformationen egentlig har i sit Skjeb. Han blev nu dens ivrigste Modstander baade i Tale og Skrift og fik deraf Navnet Paul Vendekaae. Reinhard, som ikke engang forstod Danske, kunde intet udrette og vendte igjen hjem. I hans Sted kom den bekjendte Karl-

stad til København; men han var der kun en kort Lid, og 1523 maatte Christian selv romme Land og Rig. Frederik 1 (1523—1533) maatte i sin Haandsæftning love „ikke at tilstede Kjætttere, Luthers Disciple eller andre, at prædike mod den hellige romerske Kirke eller den hellige Fader Paven, men derimod straffe saadanne Kjætttere paa Lid og Gods.“ Han lagde desvagten ikke den evangeliske Prædiken nogen Hindring, men tog den meget mere, hvor han kunde, i sin Beskyttelse. Den gjorde ogsaa under hans Regering raske Fremskridt. Viborg og Malm's vare de to Udgangspunkter. Paa det første Sted lærte Hans Taussøn († 1561 som Bisstop i Ribe). Han var en Bondeson fra Hven og Munk i Antvortskovkloster. Paa Klosters Beskostning blev han sendt udenlands for at studere. Luthers Skrifter trak ham til Wittenberg. Ved sin Hjemkomst forkyndte han uden Sky den evangeliske Lære og blev derfor af sin Prior sat i Forvaring, først i Antvortskov og derpaa i Viborg. Men ogsaa fra sit Hængsel i Viborg prædikede han for Folket, som samlede sig udenfor, saa at Prioren fandt det raadeligere at sætte ham i Frihed og tillade ham at prædike i Klosterkirken. Det store Dillob til disse Prædikener bragte dog snart Prioren til at angre, hvad han havde gjort. Men Taussøn, som mærkede Uraad, paakaldte sine Tilhøreres Beskyttelse og forlod Klosteret. Beskyttet af Viborgs Borgere fortsatte han nu sin Prædiken, uden at hverken Prior eller Bisop kunde hindre ham. — Nærmest i Anledning af den kirkelige Bevegelses holdtes en Herredag i Odense 1527. Kongen satte her trods Bispernes Indsigelse Beslutninger igjenem, der sikrede de Evangeliske fuld Lærefriheds indtil et almindeligt Koncil og gav Munk og Præster Lov til at gifte sig. Evangeliet kunde saaledes uhindret forkyndes. Et vigtigt Hjælpemiddel fik det i de to Oversættelser af det Nye Testamente, som udbredtes; den ældste var besørget af Hans Mikkelssøn, som under Christian 2 havde været Borgermester i Malm's og havde fulgt Kongen i hans Landflygtighed; den anden var af den bekjendte Christiern Pedersøn, ligesledes en af den land flygtige Konges Banner. Malm's og Viborg gik fremdeles foran; fra 1529 kom København til, da Taussøn forflyttedes derhen. Fra disse tre Stæder of udbredte den evangeliske Prædiken sig til de andre Byer og over det hele Land. Da Spændingen tiltog mellem de Evangeliske og Papisterne, sammenkalde Kongen en Herredag i København 1530, hvor begge Parter skulde føre sin Sag for Kongen og Rigstaadet. De Evangeliske fremlagde her en Troesbekjendelse, affattet i 43 Artikler. Modpartiet

indgav et Klageskrift i 27 Artikler. Videre Forhandlinger blev der ikke noget af, og Herredagen opføltes, efterat Kongen paanh havde erklæret, at han, indtil en almindelig Kirkeforsamling fulgt afgjort Sagen, ville tage begge Kirkepartiet i sin Beskyttelse. — Da Frederik døde (1533), syntes nye Farer at skulle træ Evangeliets Sag. Man kunde ikke enes om Kongevalget, saa Kronen stod ledig i 3 Aar. I denne Tid fyrede Rigsrådet, og Bisperne benyttede nu sit Søde i dette til at sætte flere Bestemmelser igennem, der skulle hindre Evangeliets Prædiken; ogsaa blev deis Venner paa flere Steder forfulgte. Men Evangeliet var allerede for rodfæstet blandt Folket, og da de politiske Forhold nu fremvandt Christian den 3dies Valg, kunde Reformationens endelige Seier ansees givet. Det var nemlig almindelig bekjendt, at Christian var den af Hjertet hengiven. Saasart han havde befriet sine Fjender, sammenkalde han en Rigsdag til København 1536, hvor Reformationens Indførelse blev besluttet. — For at ordne det nye Kirkevæsen blev Dr. Bugenhagen indkaldt fra Wittenberg. Han indviede de evangeliske Bispper eller Superintendenter, som Kongen havde udnævnt. En almindelig Kirkeordinans (Kirkelov) udarbejdedes; den fulgt omtrent ved Herredagen i Odense 1539. Universitetet blev ømordnet og udstryret med en Del af det inddragne Kirkegods. Det varede dog naturligvis etdnu en Tid, inden den nye Ordning trængte igennem i alle Stykker. Sjælands Bisshop Peder Blæde havde ifølge sin Stilling en væsentlig Andel i Reformationsværkerets videre Gjennemførelse. En fuldstændig Bibeloversættelse udkom 1550, og en Kirkepsalmebog ved Præsten Hans Thomassen 1569.

Norge laa for affides, til at den evangeliske Lære snarligst fulde naa derhen. Det berettes, at en Munk Antonius forhndte den i Bergen og herover kom i Strid med Geistligheden; men dette er ogsaa saagodisom det eneste, som berettes om Evangeliets Prædiken før 1536. Ved Rigsdagen i København tilslagde Christian 3 den danske Adel, at Norge for fremtiden ikke skulle være et selvstændigt Rige, men bestyres som en Provins af Danmark. Hermed var det nu givet, at den Beslutning, som toges om Reformationens Indførelse, ogsaa gjaldt Norge. Erkebispen Olaf Engelbrektsson, som før at havede Rigets Selvstændighed og den gamle Tro havde været mod Christian 3, fandt det raabeligst at flygte ud af Landet. Efter Erkebispebogens Flugt tenkte de Norske ikke mere paa nogen Modstand. Danske Hovedsmænd drog om i Landet for at afsætte Bisopperi og legge Kirkegodset under Kronen. — Først

nu blev der Tale om at bringe den evangeliske Lære ud blandt Folket. Dette skulle nu de nye Bispper lørge for. Men det faldt vanskeligt at få Bispestolene besatte. Alene Bergens Bispestol blev strax besat med Goble Pedersson, der indviedes af Bugenhagen sammen med de danske Bisper. Han fulgt saaledes en væsentlig Del i Alt, hvad der i de første Aar gjordes for at få Reformationen gjennemført; han viste sig ogsaa som en hæde midtpunkt og dygtig Bislop. De øvrige Bispestole stode længere Tid ubesatte; Oslo og Hamar saa man sig nødt til at slaa sammen og gav den til den flue Hans Reff, som før havde været romersk Bislop i Oslo. På evangeliske Prester var der en stor Mangel. Nordmændene vare en Tidlang stedte som Haar uden Hårder. Folket holdt ved sin gamle Tro og vilde ikke vide af de evangeliske Prester; de negtede dem det lovbemidlede Underhold og vilde hverken vedligeholde Kirker eller Præstegaarde; fra enkelte Steder hevede det endog, at Almuen slog de Prester ihjel, som sendtes til dem. Først under Christian 4, der med større Omsorg tog sig af Norge, begyndte den evangeliske Tro at blive Folketrs Tro, skjønt mange Spor af den papistiske Overtro fremdeles holdt sig. Han gav ogsaa den norske Kirke en sregen, for dens Forhold tillæmpet Kirkeordinans (1607).

Ogsaa paa Norges Øilande, Færøerne og Island, indførtes Reformationen. På Island gik det ikke af uden høre Kamp. Gissur Ginarsen, som 1539 indviedes til Bislop i Skælholt, havde studeret i Wittenberg; han sagde med Klogstab at fremme Reformationen i sit Stift, men døde allerede 1548. Den anden Bislop på Den. Jon Arnesson i Hole, mente, at det nu var den rette Tid til igjen at forstryre Reformationsværket og sikre sig Magten. Han for voldelig frem mod Reformationens Venner og sine Slægts Fjender, indtil han blev fangen og henrettet 1550.

I Sverige var Strengnæs det Sted, hvorfra Evangeliets Prædiken udgik. En af kannikerne der, Olaf Pedersson (Olaus Petri), en Smedeson fra Ørebro, som havde studeret i Wittenberg, forhndte den evangeliske Lære. Han vandt Erkfedegnen (Archidiaconus) Lars Andersson (Laurentius Andreæ), der ifølge sin Stilling styrte det ledige Bispedømme, da Bispen var bleven henrettet under det stockholmske Blodbad. Saaledes hørtes allerede den evangeliske Prædiken i Strengnæs, da den Rigsdag samledes der, som valgte Gustav Vasa til Konge (1523). Gustav, som vel allerede medens han som Flygtning opholdt sig i Lübeck, havde hårt om Luthers Optreden,

blev snart opmærksom paa den nye Lære, som forkyndtes i Strengnæs; han lod Lars Anderssen kalde og søgte nærmere Oplysning hos ham, og „nu faldt han selv i den samme Lære og formeredes dagligens derud.“ Kongen gjorde Lars Anderssen til sin Kansler og tog Olaf Pedersøn med sig til Stockholm, for at han skulle prædike der. Kongen fremmede fra nu af Reformationens værk uden at bryde sig om den Misnæie, som Rygget om, at „Kongen vilde indføre en ny Tro,” paa flere Steder vakte hos Almuen. — Det første store Vendepunkt er Rigsdagen i Vesterås 1527. Bislop Brask af Linköping søgte at sætte Mod i sine Standsfælter, at de skulle gøre alvorlig Modstand. Men da Kongen mærkede Indsigler, truede han med at nedlegge Regjeringen og satte paa den Maade sin Vilje igennem. Bislopernes Magt blev betydelig indskrænket, og de udelukkedes af Rigsrådet; Kirkens overflodige Ejendom skulle anvendes til Kronens Bedste; Guds rene Ord skulle prædikes overalt i Riget. Reformationens værk færdedes nu stædig, om end langsomt fremad. Mærkeligt er især Kirkemødet i Örebro 1529. Her forhandledes først og fremst om, hvad der kunde gøres for at fremme Prædikenen af Guds rene Ord; ogsaa toges Beslutninger om Kirkestiftene. I dette Skille gift man frem med stor Varsomhed; de gamle Skilte blevne fun for en meget ringe Del afflagede; derimod søgte man at forklare, „hvilken den rette Menig er ved de brugelige Ceremonier.“ En vigtig Støtte til Reformationens værk, da Kongen 1531 besatte Erkebispestolen i Uppsala med Lars Pedersøn (Laurentius Petri), en Broder til Olaf og tidligere Lærer ved Højskolen i Uppsala. Derimod faldt senere (1540) de to Mænd i Kongens Unaade, som i den første Tid havde været hans Raadgivere i Kirkens Unliggender. Hvad der egentlig var Grunden til Kongens bitre Uvilje mod Lars Anderssen og Olaf Pedersøn, er ikke ganzte klart. Klagepunkterne mod dem vare mange. De domtes til Døden, men benaades med svære Pengebøder. Lars Anderssen levede fra den Tid i Stilhed. Olaf Pedersøn fik efter tre Years forlæb sit Præstebede tilbage. I deres Sted kaldte Kongen andre Mænd til sine Raadgivere og omgikkes en Tid med Planer til at omordne det hele Kirkevæsen saaledes, at Kongen skulle være Kirkens vindskrænke Overhoved. Disse Planer kom nu ikke til Udførelse. Derimod forpligtede Kongen og Rigets Stænder sig paa en Rigsdag i Vesterås 1544 til aldrig at gaa fra den lutheriske Lære. Fra denne Rigsdag regner man derfor Reformationens fuldstændige Indførelse i Sverige. Endnu manglede dog en fuldstændig Kirkelov.

Erkebislop Laurentius arbeidede paa dette Værk; men først under Kong Johan blev den lovfærmelig vedtaget 1572.

Den evangeliske Kirke i Sverige havde endnu en fare at bestaa inden Aarhundredets Udgang. Johan 3 (1568—1592) havde fattet den tanke at ville omforme den nye indførte Kirkeorden; han vilde grunde en Kirke, som under ham som sit Overhoved skulle holde „den rette Midte“ mellem Katholizisme og Protestantisme. Til den Ende udarbeide han en ny Liturgi eller Regel for Gudsstenesten, almindelig kaldet den røde Bog. Paa denne Kongens Stemming byggede nu Pavestolen Haab om muligens at kunne vinde ham og gennem ham den svenske Kirke tilbage. Gjennem Dronningen, der var Katholik, slæffede dens Udsendinger sig Udgang. Hemmelige Jesuiter sendtes op til Sverige. Blandt dem var en Nordmand Lars Nilsson (Klosterlassen). Han udgav sig for en evangelisk Lærer og blev ansat ved Kollegiet eller Præsteskolen i Stockholm, hvor han nu under Skin af at foredragte den lutheriske Lære søgte at vinde Disciple for Papismen. Pavens Udsendinger banede sig ogsaa Bei til Kongen selv og satte sig i Gunst hos ham; de forstode klogelig at lede ham videre og videre, saa at han traadte i Underhandlinger med den pavelige Stol. Somme Beretninger fige endog, at han afferor den evangeliske Tro for en pavelig Legat (Pøsselin). Den svenske Geistlighed fik imidlertid Øjnene op for de jesuitiske Rænker; Klosterlassen robede sin Forklebning og blev vist ud af Landet; ogsaa Kongen selv stiftede Tanker og afbrød Forbindelsen med Rom. Derimod vendte han tilbage til sin tidlige Undsligstanke og var meget ivrig for at faa sin Liturgi indført, uden at det lykkedes ham; man havde lært at se, hvor den røde Bog forte hen. Johan døde 1592. Hans Son og Efterfølger Sigismund, allerede Konge i Polen, var Katholik. De Svenske ansaa det derfor nødvendigt at sikre den evangeliske Bekjendelse, forend han kom over til Sverige og overfog Regjeringen. Til den Ende holdtes et Møde i Uppsala 1593, der offlutter den svenske Reformationshistorie; den svenske Kirke bekjendte sig her til de tre skummenes Schmøbler, den augsburgske Konfession og Kirkeloven af 1572. Sigismund maaatte, da han kom, godkjende, hvad der var skeet; han blev desuden allerede i Naret 1600 affsat.

49. Fortsættelse. England var paa mange Maader, og navnlig ved Wicke og hans Disciple, forberedt for den evangeliske Lære. Den fandt derfor aabne Ører blandt det engelske Folk. Kongen derimod, Henrik 8 (1509—1547), lob

det ikke blive med at forbyde Luthers Skrifter og forfølge de Grafaldne; stolt af sin lærde Dannelsel, blandede han sig ogsaa i den theologiske Strid med et Skrift „om de syv Sakramenter.“ Det drose Svar, som Luther gav, forsøgte naturligvis hans Fortitrelse og gjorde ham endnu ivrigere i at forfølge de Evangeliske i sit Land. Saaledes holdt han ved indtil 1534, da han brød med Paven. Henrik vilde nemlig stille sig fra sin Kronning Katharina; men Paven twæde sig for at indvilge af Hensyn til Keiser Karl 5, der var Katharinæs Søsterson. Henrik brød derfor med Paven og erklarede sig for den engelske Kirkes Overhoved. Det var ikke hans Mening at forandre Kirkens Lære; den engelske Kirke skulle være en af Rom uafhængig katholsk Kirke under Kongens Overhøihed (Supremati). Han forfulgte nu Alle, som ikke vilde erkjenne det kongelige Supremati, Papister og Evangeliske om hinanden. Men den særegne Stilling, hvori Kongen stod til Paven, benyttede evangeliskindede Mand, navnlig Erkebislop Cranmer af Canterbury, til i Stilhed at fremme Evangeliets Sag. Under Edward 6 (1547—1553) fulgte Cranmer friere Hænder, saa at han i disse Åar kunde lægge Grunden til en ny Kirkeorden. Reformerte Theologer, som Cranmer indkaldte, havde stor Indflydelse, og England sluttede sig idet hele fra denne Tid nærmere til Schweizerreformationen. — Den nye Kirkeorden maatte, forinden den endnu var fuldkommen befæstet, bestaa en Blodprøve. Efter Edward fulgte Maria, Henriks Datter med Katharina. Baade Fødsel og Opdragelse hørte hende til den romerske Kirke, hvis Magt hun gjennem blodige Forfølgelser vilde gjenoprette. Erkebislop Cranmer maatte bælte Baalet, og med ham mange Andre. Endnu større var deres Tal, som flygtede til Udlændet for at vente paa bedre Tider. Maria døde allerede 1558. Halvsøsteren Elisabeth, som fulgte hende, var ved Fødsel og Opdragelse lige saa stærkt bunden til den evangeliske Tro, som Maria til den papistiske. Under hendes Regering blev Reformationen gjennemført paa den Grund, som var lagt under Edward 6. En Parlamentsbeslutning bekræftede det kongelige Supremati; en Kroesbekjendelse, affattet i 39 Artikler, vedtoges; Gudstjenesten ordnedes ved den almindelige Bonnebog. Læren i de 39 Artikler slutter sig til Kalvin, dog med enkelte ændringer. Derimod beholdtes den biskopelige Forfatning, ligesom det Meste af de romerske Ceremonier optoges i Kultusen. Den anglikanske eller episkopale Kirke indtager saaledes en særegen Stilling blandt de evangeliske Kirker.

Skotlands Reformator var den strenge og ubesilige John

Knox († 1572), en Ven af Kalvin. Den skotske Kirke ordnede sig derfor efter Genferkirkens Mønster baade i Lære og i Forfatning (§ 47).

Den evangeliske Lære fandt snart Vejen fra Thysland til Nederlandene. Den lutheriske Kirke mindes som sine første Blodvidner to unge Nederlandere, Henrik Boes og Johan Esch. Forbindelsen med Frankrig og Schweiz banede senere Kalvinismen Indgang, og den blev den forherskende. Nederlandene hørte til det habsburgske Huses Lande. Allerede Karl 5 forfulgte de Evangeliske. Hans Son Filip 2 gif endnu voldsommere frem. Han vilde ikke blot kvæle den religiøse Bevægelse, men ogsaa undstrykke Nederlandernes borgerlige Frihed og Selvstændighed. Inkvisitionen, som han paabød, skulle være Midlet baade til det ene og det andet. Derfor valgte hans Færd almindeligt Misnøje hos Nederlanderne, som stode paa sine nedarvede Friheder og Landets Selvstændighed, hvad enten de var Papister eller Evangeliske. Filip agtede ikke paa de mange Besærcinger, men mente at skulle kue Modstandsstanden ved endnu større Strenghed. Hertugen af Alba blev 1567 sendt som Statholder til Nederlandene og har vundet en sorgelig Navnkundighed ved sin blodige Strenghed. Denne Grusomhed øggede Modstanden. De nordlige Provinser sloge sig sammen (den utrechtske Union) og tiltvang sig efter en mangeaarig Kamp Anerkjendelse som en uafhængig Kristat. Samtidig med Frihedskampen befæstede sig nu ogsaa den reformerte Kirke som den herkende i Landet; allerede 1561 havde den indrettet sig som et eget Kirkesamfund.

Det var naturligt, at den reformatoriske Bevægelse i Frankrig nærmest sluttede sig til det nærliggende og beslægtede Genf. De Evangeliske eller Huguenoterne, som de kaldtes, blev fra den første Tid af strengt forfulgte. Men trods alle Forfølgelser vorste deres Tal saaledes, at de 1559 kunde holde en Synode i Paris, hvor de ordnede sig til et særegent Kirkesamfund, hvis Bekjendelse og Forfatning var i Kalvins Land. I det samme Åar døde Kong Henrik 2. Under hans Sonner, som fulgte ham, den ene efter den anden, stræde Guiseerne og Bourbonerne om Magten. I disse Stridigheder droges ogsaa Religionsspørgsmalet ind, idet Guiseerne støttede sig til det katholske Parti, medens Bourbonerne og deres Venner var evangeliskindede. Saaledes begyndte de langvarige og blodige Religionsskrige i Frankrig, i hvilke Pariserblodbrylluppet er det mest gruopvækkende Optin. De endte først, da Henrik 4 havde besegtet Thronen og udstedte det nantiske Edikt

(1598). Dette sikrede Hugenoterne Religionsfrihed og lige borgerlige Rettigheder med Katholikene; ogsaa fik de til sin Kirkehed nogle faste Bladse (Sikkerhedspladsene).

Ogsaa i enkelte Stæder af Thyskland trængte Kalvinismen ind, tildels paa den lutheriske Kirkes Bekostning. Saaledes traadte Kurfyrst Frederik 3 af Pfalz over fra den lutheriske til den reformerte Kirke, som han nu indførte i sit Land; han lod ved den Anledning sine Theologer udarbeide Heidelberg-katechismen (1562), som er et af den reformerte Kirkes mest anseede Bekjendelseskrifter. I Året 1613 traadte ligeledes Kurfyrst Johan Sigismund af Brandenburg af politiske Grunde over til den reformerte Kirke. Hans Land vebbede dog at være lutherisk; men fra den Tid have de brandenburgske Kurfyrster (preussiske Konger) stadiig arbeidet paa at unere eller sammensmelte de to Kirker (§ 62).

50. Lærestridigheder inden den lutheriske Kirke.

Konkordieformelen. Kort efter Luthers Død begyndte de lutheriske Theologer indbyrdes at stride om enkelte Stykker af den evangeliske Lære. Den nærmeste Anledning gav Leipziger interimet (§ 45). Ved dette havde man gjort Papisterne forstjellige Indremmelser; Læren var tildels fremstillet i mere almindelige og ubestemte Ord, der kunde tydes paa forstjellig Vis; derhos var næsten alle de for afflagede Kirkestikkie igjen optagne. Interimet stod rigtignok ikke længe ved Magt, da det igjen blev ophøvet ved Forliget til Bassau. De Stridigheder, som det fremkaldte (de interimistiske), tabte herved al Betydning. Men Mistanken var nu engang vakt mod Melanchthon og de andre Theologer, som havde hørt Del i Interimet, at de ikke toge det strengt nok med Lærens Renhed, men ivertimod vare villige til for den kære Freds Skuld at slaa af haade i det ene og det andet Stykke paa Sandhedens Bekostning. De lutheriske Theologer delte sig i to stridende Partier. Paa den ene Side stode Universiterne i Wittenberg og Leipzig; som dette Partis Hoved betragtede man Filip Melanchthon, hvis Boielighed og Eftergivenhed ofte viste sig, efterat han havde tabt den Støtte, som Luthers Fasthed havde været ham. Efter ham kaldte man det Filippister. Deres Modstandere havde sit Hovedsæde ved Universitetet i Jena, som just oprettedes ved denne Tid, og sin ivrigste Talmand i Matthias Flacius. De interimistiske Stridigheder vare saaledes alene Indgangen til en Række Stridigheder, som i omrent 30 Åar fortæs med stor Hæftighed, ofte med blind Evidenskabelighed og en Ensfidighed, som

førte vild. Snart beskyldte man Filippisterne for at hælde til en romersk Semipelagianisme og lære, at den menneskelige Vilje virker med til Menneskets Frelse (Synergisme); snart angreb man dem igjen for den Forkjærighed, som de viste for den kalvinske Nadverlære. Melanchthon selv døde midt under disse Stridigheder 19 April 1560, træt og nedbøjet af Livets Strid og de mange bitre, men ikke altid uforståede Angreb. Striden fortsatte efter hans Død med endnu større Hæftighed. Filippisterne i Kursachsen søgte gjennem nye Katechismer og andre Skrifter at smugle Kalvinismen ind i Landet, under Skin af at det var den ægte lutheriske Lære (Kryptokalvinisme). Kurfyrsten lod sig ogsaa en Tid føre bag Lyset; men til sidst fik han Øjnene op og gik frem med stor Strenghed mod Filippisterne, som dels blev fængslede, dels forviste. Fra den Tid tog Kurfyrsten sig ivrig af Jakob Andreæs Plan til Kirkefrends Gjenoprettelse.

Jakob Andreæ, Professor og Kansler ved Universitetet i Tübingen, havde i mange Åar arbeidet paa at faa en endelig Afsjørelse paa de mange og langvarige Stridigheder. Han vilde, at man skulle opstille en ny Bekjendelse, som i skarpe og bestemte Udtale afgjorde alle de omstridte Spørgsmaal, saaledes som disse efter den augsburgske Konfession følgerigigt maatte afgjøres. Etter mange Forhandlinger kom den nye Bekjendelse i stand 1577. Dette er den saakaldte Konkordieformel. Konkordieformelen blev dog ikke i alle lutheriske Lande erkjent som Symbol. Paa enkelte Steder, hvor Filippisten endnu havde Indflydelse, vilde man naturligvis ikke vide af den; paa andre Steder var man vel ganske enig i dens Lære, men mente, at et nyt Symbol hverken var nødvendigt eller ønskeligt, da det let kunde vække Strid istedetfor at mægle Fred. Den blev saaledes heller ikke antaget i den danske-norske Kirke.* — Inden denne havde Filippisten hørt en Talmand i Nils Hemmingsen, Professor og Vicekansler ved Universitetet i København. Hædersnavnet „Danmarks almindelige Lærer“ vidner om hans store Unseelse og Indflydelse. Ogsaa i Thyskland var Hemmingsens Navn kjent og æret; men derfor droges han ogsaa med i sine thyske Meningsscellers Fal. Da Kurfyrsten af Sachsen havde opdaget Kryptokalvinismen i sit Land, fandt han sig opfordret til at advare sin Sønner Frederik 2 mod Hemmingsen.

* Inden den norske Kirke har alene følgende Symboler lovlig Gyldighed: de tre skummeniske, den augsburgske Konfession og Luthers lille Katechisme.

Følgen var, at Hemmingsen maatte underskrive en Tilbagekal-delse og senere blev afflediget, rigtignok i naadige Udtryk (1579). Imidlertid var der fra Hemmingsens Skole udgaet en talrig Discipelstørke; den filipistiske Retning raabede derfor fremdeles blandt en stor Del af Landets Præsteskab, indtil den strengt lutheriske Retning fandt en lige saa ivrig som lærde Talsmand i Hans Poulsen Nesen, Professor i Theologien og senere Bis-pop over Sjælland († 1638).

51. Den romerske Kontrareformation. Det romerske Hierarchi vilde ikke Kirvens Reformation; det saa i Protestantismen kun et Kjætteri, som maatte udryddes. Reformations Fremgang drev derfor den romerske Kirke til store Anstrengelser for at samle og styrke sine Kreftter og for, saavidt muligt, at vinde det Tabte tilbage. Blandt disse Rom's Kontrareformatoriske Foranstaltninger indtager Trentinerkoncilet den vigtigste Plads. Fra næsten alle Kanter krævede man, at et almindeligt Koncil skulle sammenkaldes for at gjenoprette Kirkefreden. Men Paverne, som havde det 15de Aarhundredes Konciler (§ 31) i fristet Minde, strede imod i det længste, og det var kun nødsvungen, at Pave Paul 3 omstider sammenkaldte et Koncil til Trent 1545. Det varede lige til 1563, men afbrødes ved to lange Mellemrum, saa at den egentlige Samlings-tid kun var omrent fire Aar. Koncilet begyndte med at for-domme Reformationens Hovedlærdomme. Læren stadsfæstedes i den forvanskede Skikkelse, hvori den i Middelalderen havde ud-villet sig; i Forfatningen stadsfæstedes paa lige Maade Mid-delalderens hierarkiske System. Ved Siden heraf havde det forholdsvis lidet Bethydning, at man søgte at fjerne de groveste Misbrug og Uordener, forsaaividt det kunde ske uden væsentlig at skade Hierarchiets Interesse. Forst ved Trentinerkoncilet bliver altsaa Middelalderens Lærebegreb formelig stadsfæstet som romersk Kirkelære. — Forhandlingerne havde oftere truet med at tage en for Pavedommet betenklig Vendring; men Paverne forstod dog at lede dem saaledes, at Udfaldet blev, som de vilde. De mere kildne Punkter, om hvilke der var Strid blandt Koncilets Fædre indbyrdes, omgik man eller affattede dem i ubestemte og twejdige Udtryk; i Virkeligheden vare de herved af-gjorte efter Pavens Ønske, thi i den Bulle, hvormed Paven bekræftede Koncilets Beslutninger, forbeholdt han sig tillige Ene-ret til at fortolke dem. — For at fuldburde og nærmere ud-ville Koncilets Beslutninger udgaves i den sidste Del af Aar-hundredet flere Skrifter, der saaledes staa i nær Forbindelse

med Koncilet. Herhen hører blandt andre den trientinske Be-fjendelse, en kort Fremstilling af det paa Koncilet stadsfæstede Lærebegreb, til hvilken Kirvens Lære forpligtes, den romerske Katechisme, den nye Udgave af Vulgata (§ 12) og For-tegnelsen (index) over Kjætteriske Skrifter, som ikke maa læses.

Allerede under Trentinerkoncilet spillede Jesuitordenen en vigtig Rolle. Den er stiftet af Ignatius Loyola, en spansk Ridder. Medens han laa syg af et Saar, han havde faaet i Krigen, læste han Helgenlegender i Mangel af Ridder-romaner. Helgenernes strenge Verdensforsagelse tyktes ham størrer end nogen ridderlig Stordaa. Da han var helbredet, ophængte han sin Rustning foran et beromt Mariabilde og holdt med Piligrimsstaven i haand paa Riddervis Rattevagt for sin nye Herrskeinde. Saaledes forlod han det verdslige Ridderstab for at træde ind i "det aandelige." Han begyndte et ascetisk Liv og valsfartede til det hellige Land; men Erfaringen lært ham, at fulde han ubrette noget Stort som aandelig Riddermand, saa krævedes der en Darnelse, som han manglede. Han greb Sagen an med kraftig Vilje, sjælt allerede 33 Aar gammel, begyndte han forfra. I Paris, hvorhen han var gaaet for sine Studiers Skyld, forbant han sig med stor Eigenthæde; deres Plan var, naar de havde tilsendebragt sine Studier, at gaa til Jerusalem for der at ofre sig til de Syges Pleie og Missionen. Efter Aftale samledes Bønnerne i Venetig, for derfra at gaa til det hellige Land. Men der kom Hindringer i Veien. De tjente derfor omkring paa Hospitalerne i Venetig, indtil de gik til Rom for at tilbyde Paven sin Tjeneste. Paven modtog efter nogen Betænkning deres Tilbud og bekræftede deres Sam-fund under Navn af Jesu Selskab (1540). — Ordenens Medlemmer deles i 4 Klasser, af hvilke den øverste afslægger foruden det almindelige tredobbelte Munkeløfte endnu et fjerde: uden nogen Løn eller Betingelse at gaa, hvorsomhelst Paven sender dem (Professi 4 votorum). I Spidsen for den hele Orden staar en General, som bor i Rom. En blind Ly-dighed binder Ordenens Lemmer sammen; det spørges ikke om den Enkeltes Sampittighed og dens Dom, men alene om den Overordnedes Vilje. Ordenen skal være Alt for ham; han maa hverken vide af Slægt, Bønner, Fædreland eller noget af de Baand, hvormed Mennesket ellers er bundet. Med stor Kløgt udforstede man Enhver, som optoges, hans Evner, Anlæg og Tilbøjeligheder. Det blev herved muligt at sætte Enhver paa den Plads, hvor han passede bedst; men saa maatte der ogsaa indføres et fordværligt Angiversystem, som gik gjennem alle Dr-

denens Grader; den Enne flettes til at lagtage den Anden og var forpliget til at berette til den fælles Foresatte Alt, hvad han lagttog.

Ignatius havde stillet sig og sin Orden til Pavens Ejendomme; Jesuiterordenens Formaal blev derfor at arbeide for Papistens Besværlse og Udvidelse. Den viste sig derfor virksom i Missionens Ejendomme for at lægge nye Folkeslag under den pavelige Stol, inden de papistiske Lande for at styrke de Vakkende i Ehdighed mod Rom, og inden de protestantiske Lande for om muligt at gjenerobre dem. Den søgte især at virke gennem Prædiken, Skriftestolen og Ungdommens Undervisning for at mæde Protestantismen paa dens eget Felt; men forsørgt forstod den med hjelpe Klegt at sætte sig ind i alle Forhold og spørge om sin Samvittigheds Dom, men om sin Foresattes Vilje og Ordenens Interesse, saaledes spurgte heller ikke Ordenen selv om, hvad der i og for sig var sandt og ret, men om hvad der fremmede Ordenens Maal. Dens Grundsetninger varé derfor meget stielige, navnlig dens moraliske; man lærte saaledes, at „Hensigten hellige Midlerne“, at en Handling er retfærdiggjort, naar man kan anføre en antagelig Grund for den (Proportionalisme), at man ikke er bunden ved sine Løfter og Eder, saaledes som de efter de ligefremme Ord maa forståes, men alene efter den Mening, som man selv stillende lægger i Ordene (reservatio mentalis).

Jesuiterne ledede de Forsøg, som den romerske Kirke fra Trentinerkoncilets Tid gjorde paa at gjenerobre, hvad den ved Reformationen havde tabt. En mægtig Støtte havde de under dette i de papistiske Kirster; navnlig Filip 2 af Spanien stod i den sidste Halvdel af det 16de Aarh. som Katholicismens Forfænner og Protestantismens Modstander ikke blot inden sine egne Lande, men ogsaa udenfor disse. Iเดt hele lagde Jesuiterne an paa at vinde Kirsterne for sig og søgte derfor at trænge sig ind som deres Skriftestædre; thi man gik ud fra den Grundsetning, at Kirstiens Religion ogsaa skulde være den herkende i hans Land (§ 45). Vi have tilbørs allerede seet, hvorledes Jesuiterne i den sidste Halvdel af det 16de Aarh. arbeidede rundt om i Landene paa at få Protestantismen igjen udryddet (§§ 48, 49). I Sydsland førte den vorende Spænding mellem Papister og Protestanter endelig til en ny Religionskrig, Tredivaaråskrigen (1618—48); dengik imidlertid efterhaanden over til en hovedsagelig politisk Kamp. Ved Westfalensreden blev den Religionsfrihed og Ligeberettigelse med Katholikerne, som

Augsburgerfreden (§ 45) havde tillagt dem, der bekjendte sig til den augsburgske Konfession, påaanty bekræftet og tillige udstrakt til de Reformerte; det gjensidige Forhold mellem Religionspartierne blev derhos nærmere bestemt. Paven negtede dog at anerkjende denne Fred; den romerske Kirke vilde og kunde ikke opgive sin formentlige Ret til at være den ene herkende. Den vedblev derfor, hvor Lejligheden bød sig, at behandle Protestantisterne som Fraudsone, der burde bringes tilbage til Ehdighed mod Kirken. — I Frankrigs maatte saaledes Hugenoterne udstaa nye Forsøgsser i Slutningen af det 16de Aarh. Ludvig 14., hvis Grundsetning var: Staten, det er mig, kunde ikke finde sig i, at der skulle være Undersætter, som havde en anden Religion end han, og hans jesuitiske Skriftestædre belæste ham, at det vilde udslette mange af hans Synner og skaffe ham Øre baade for Gud og Menneßer, naar han kunde føre „Kjætterne“ tilbage til den ene saliggjørende Kirke. Han begyndte med paa alle Maader at tiludsætte Hugenoterne og begunstige dem, som oppvore sin Tro, medens romerske Theologer, som Bossuet, Bisshop af Meaux, og den fromme Fenelon, til sidst Bisshop af Cambrai, stræbte at overbevise Hugenoterne om den romerske Læres Sandhed. Munke sendtes om for at prædike blandt Folket. Det gik dog kun smaaat paa den Maade. Man greb derfor til kraftigere Midler; Venige uddeltes til dem, som fornigtede sin Tro, og Dragoner sendtes med Munkene for at staar dem bi under deres Omvendelseswerk (Dragonader). De indkvarteredes hos Hugenoterne, der saaledes gaves til pris for al den Maahed, som en vild Soldaterhob kan øve. Endelig blev det nantiske Edikt ophævet (1685). Hugenoternes Kirker skulde nedrives, Presterne udvandret eller sendes paa Galeierne, alle Andre blev det forbudt at vandre ud; der sattes Bagter ved Grænsen; men desvaguget vandrede store Skarer til fremmede Lande. — Forsøgsserne kunde dog ikke udrydde Hugenoterne af Landet. I Gevenerne samlede sig flygtende Skarer, der i en 20aarig Kamp forsvarerede sig mod de Hære, som sendtes mod dem (Camisardkrigen). Gjennem hele det 18de Aarh. fornyedes til forskellige Tider Hugenotforsøgsserne, indtil den franske Revolution gjorde en Ende paa dem.

52. **Gjendøbere. Socinianere.** Gjendøberne (Unabaptisterne) hænge sammen med de Sværmeraander, som traadte frem allerede paa Reformationens Tid (§ 40). Sit Navn have de deraf, at de forkastede Barnedaaben som uchristmæssig og uchristelig og derfor døbte dem om igjen, som traadte

over til deres Samfund. Denne Forkastelse af Barnedaaben var imidlertid kun en enkelt Utring af den falske Vandelighed, som var deres egenlige Særkende. I Aaret 1534 samlede Gjendebere sig fra forskellige Egne i Byen Münster. De gjorde sig til Herrer over Staben, assatte Øvrigheden og indsatte Johan af Leyden som Konge i „det nye Zion.“ I to Aar øvede de her sit Uvæsen. Fællesstab indførtes baade med Hensyn til Ejendom og til Hustruer, alle Bøger blev brændte undtagen Bibelen, og Alt, hvad der mindede om Kunst og Videnskab, blev ødelagt; alle baade menneskelige og guddommelige Love traadtes under Fodder. Flere Christer forenede sig endelig, stormede Münster og gjorde en Ende paa Gjendebernes Herredomme. Fra den Tid af blev de strengt forfulgte overalt, hvor de viste sig, indtil Menno Simons († 1561) samlede deres spredte levninger, der efter ham kaldtes Mennoniter (ogsaa Daabsvenner). De have endnu spredte Menigheder i Holland, Tyskland og Nordamerika. Menno tensede vistnok sit Samfund for de groveste Udvæxter hos de gamle Gjendebere; men det fornegrer dog ikke sin Oprindelse fra dem. Mennoniterne ville være et Samfund af lutter Hellige. Det er alerede sagt, at de forkastede Barnedaaben. Som et Samfund af „Hellige“ skulle de ske al Berorelse med „Verden“, og til det, som hører Verden til, regne de nu ogsaa Kunst og Videnskab og alle det borgerlige Livs Forhold. Håbnig ville de saaledes ikke afgelge Eb, ikke gjøre Krigstjeneste og ikke beslæde Øvrighedsposter. For at bevare Menighedens Menhed skulde der øves en streng Tugt. Om dette Spørgsmaal blev de dog snart indbyrdes uenige, idet Nogle vilde have Kirketugten øvet efter en mildere Maalestok.

Forsuben Gjendeberne traadte ogsaa andre Partier frem. Der var saaledes Flere, som benegtede den kirkelige Trinitetslære (Antitrinitarier, Unitarier). De vare for en stor Del fra Italien, hvor en vantro Land havde udbredt sig blandt de Lære (§ 34). Da Inquisitionen forfulgte dem i deres Hjem, flygtede de til andre Lande, især Schweiz; men da de ogsaa her bleve viste ud, toge de sin Tilflugt til Polen og Siebenbürgen. Faustus Socinus († 1604), en Italiener, samlede Unitarierne i disse Egne til et ordnet Samfund med en særegen Besjendelse (Socinianerne). Socinianerne forkastede Trinityslæren. Christus se de derfor ikke Guds Son, men blot et usædvanlig begavet Menneske, hvem Gud efter hans Opstandelse tildelte guddommelig Magt og Kære til Ven for hans villsige Lydighed. Det var imidlertid ikke blot Trinitetslæren, Socinianerne bestredt.

Ligesom de fornegrerde Christi Guddom, saaledes afklædte de ogsaa Christendommen dens Guddommelighed: de erkjende ingen Troeshemmeligheder (Mysterier) i den; Christendommen var vel en overnaturlig Abenbaring, men den indeholdt ikke andet, end hvad Mennesket kan begribe med sin naturlige Forstand. De fornegrerde eller forvanskede derfor alle christelige Troessætninger paa en saadan Maade, at de kunne betragtes som Forlobere for Rationalisterne (§ 59). Enkelte ubetydelige socinianske Menigheder have vedligeholdt sig i Siebenbürgen, England og Nordamerika.

53. Arminianere. Inden Hollands reformerte Kirke fremkalde Kalvins Prædestinationslære en Strid, som gaar under Navn af den arminianske Arminius, Professor i Leyden († 1609), bestred den, men fandt en Modstander i sin Medlæerer Gomarus. Striden blev almindelig, saa at den hollandske Kirke delte sig i to stridende Parter. For at faa Sagen afgjort holdtes en Synode i Dordrecht 1618—1619; ogsaa de reformerte Landskirker udenfor Holland vare opfordrede til at deltage i den; men kun en Del af dem fulgte Indbyrdelsen. Arminianernes Lære blev forstået, og de selv udelukkede af Kirkens Samfund. Fra den Tid dannede Arminianerne særegne Menigheder, som den hollandske Regierung senere indkommede Religionsfrihed. Arminianerne begyndte med at bestride den absolute Prædestinationslære; men de blev ikke staende herved. Vi have for seet, hvorledes Augustins Modstandere, idet de vilde bestride det Skjæve og Falske i hans Prædestinationslære, selv faldt i semipelagianske eller pelagianske Bildfarelsler. Det gik ligesaa med Arminianerne. Men Pelagianisme i Læren om Synden maa igjen føre til modsvarende Bildfarelsler i Læren om Christi Forsoning og den guddommelige Raades Frelsesforafstaltning idet hele (§ 11). Arminianismen i dens senere Form er ligesom Socinianismen en Forløber for Nationalismen.

54. Stridigheder i England. Independenter. Baptister. Kvækkere. Under Elisabeth var den episkopale Kirke blevet indført i England; men Religionsstridighederne vare ikke endte hermed. Paa den ene Side gjorde Baptisten gjentagne Forsøg mod Elisabeths Throne og mod den anglikanske Kirke; endnu mere sagde den under de sidste Stuartter (1660—1688), der begunstigede den, at gjenvinde Herredømmet. Paa den anden Side var ogsaa en stor Del af den protestantiske Befolknings

misfornøjet med den bestaaende Kirkeorden. Dette var især tilfældet med de mange, som havde flygtet til Englandet for Marias Forfølgelser, men nu igen vendte hjem. De havde under sin Landshytthed for det meste taget sin tilflugt til Genf eller andre reformerte Lande. Genferkirken var for dem Morskirke (§ 47). De toge derfor Anstød af den episkopale Forfatning, som var beholdt i England, og vilde i dens Sted have en Presbyterialforfatning; de kaldtes derfor Presbyterianere. De krævede fremdeles, at man skulle rense ud alle katholiserende Skilte af Gudstjenesten, og vilde have denne og det hele Liv ordnet efter Gens' Forbillede; de kaldtes derfor ogsaa Puritanere. Saaledes var der en almindelig Gjæring, som endelig under det stuartiske Huses Regeringstid brød ud i en Kamp, der først endte med Revolutionen 1689. Det særegne Forhold, hvori Stat og Kirke stode til hinanden paa Grund af det Kongelige Supremati, gjorde, at denne Kamp antog Charakters af en paa en Gang religiøs og politisk Omvæltning. I denne Gjæringens og Kampens Tid fremstod nu det ene Parti efter det andet; ved dem alle maa vi erindre, at de ere fremgaaede af den reformerte Kirke og altsaa høgge paa dens Keres Grund.

Af Presbyterianerne fremgik Independenterne (de Uafhængige), der under Cromwells Protektorat for en Tid havde Herredømnet. Presbyterianerne vilde have enhver Forbindelse mellem Kirke og Stat og krævede Kirkens Selvstændighed under en Presbyterialforfatning; Independenterne vilde ikke have nogen Kirke med fælles Bekjendelse og fælles Forfatning, men opføste Kirken i de enkelte Menigheder; hver enkelt Menighed skulle være uafhængig af alle de andre, saa at den kunde ordne sig, som den vilde.*)

Af Independenterne fremgik igjen Baptisterne (Døberne). De forkaste Barnebaben, idet de mene, at Daaben kun er bestemt for dem, som gennem Omvendelse allerede ere komne til Gjensættelse og Dio paa Christus. Forsaadt delte de altsaa Anstuelse med Mennoniterne, med hvem de idethule have et aandeligt Slægtstab, endskjent de ikke staa i nogen historisk Forbindelse med dem. Fra England udbredte Baptisterne sig til de Forenede Stater, hvor de for Tiden udgjorte et af de tal-

*) I Nordamerika, hvorhen Independenterne flyttedes over, kaldes de Congregationalister, fordi de kræve Selvstændighed og Uafhængighed for den enkelte Menighed (congregation).

rigste Kirkepartier. De have været meget ivrige for sin Udbredelse gennem Missioner baade blandt Hebringerne og blandt andre christelige Samfund. Baptisterne dele sig isvrigt i en Mængde mindre Partier; navnlig holdt somme fast ved det ubetingede Naadevalg, medens andre tænkte arminianskt i dette Stykke.

Kvækernes Sekt eller Vennernes Samfund stiftedes 1649 af Georg Fox. Han var af simpel Stand og fik kun en farvelig Undervisning; han havde ikke lært stort andet end at læse og til Nod at skrive, senere satte Faderen ham i Lære hos en Skomager. Tidlig viste han Hang til Ensomhed og religiøse Grublerier. Han troede at have Åabenbarelsen og mente, at Gud paa en umiddelbar Maade havde kaldt ham til at gaa ud og prædike for Folket. Da han og hans Venner ved flere Lejligheder forstyrrede den offentlige Gudstjeneste og derhos gjorde sig skyldige i mange andre soevmerkske Udskeielser, blev de en Tid strengt forfulgte. Desvagter udbredte Vennernes Samfund sig stadigen, medens saa mange andre Bevægelser af lignende Art i hine Tider forsvandt næsten ligesaa snart, som de fremstode. Dette skyldtes maasté mindre Fox selv end andre Mænd, som sluttede sig til ham. William Penn, en Son af Admiral Penn, havde ved et Regnskabsopgør med Regeringen faaet overladt en Landstrækning i Nordamerika, hvor han aabnede et Fristed for de forfulgte Kvækere og grundbede Kolonienn Pennsylvania. Robert Barclay fremsatte i sin Apologi Kvækernes Lære i en mere sammenhængende og videnskabelig Form, end Fox selv havde mægtet.

I Kvækernes Lære finde vi den falske Vandelighed, hvis almindelige Grundtak vi oftere have omtalt, gjennemført i videste Udbredelse. De erkjende vistnok den hellige Skrift for Guds Ord; Fox selv var saa bibelskt; at hans Venner pleiede at sige, at „om Bibelen engang skulde gaa tabt, kunde man finde den igjen i Fox's Mund.“ Men over det udvortes Ord i den hellige Skrift sætte de „det indre Ord“ d. v. s. en umiddelbar Vandens Oplysnings. Daaben og Mandveren forlastede de som blot udvortes, betydningsløse Skilte. Ligesaadigt ville de vide af nogen førelgen Lærestand eller nogen Guds-tjeneste, som er bunden til bestemt Tid, Sted og Orden. Enhver, Mand eller Kvinde, „over hvem Vandens kommer,“ kan træbe op og lære. I sine Forsamlinger sidde derfor Kvækerne stille, med bedækket Hoved og sørnet Blif og vente paa Vandens Komme. Vil Vandet ikke komme over Nogen, gaa de fra hinanden ligesaa tause, som de kom og have siddet. En videre

Følge af den falske Vandelighed er den Sky, som vises for enhver Besørelse med det høre borgerlige Livs Gjerninger. Eige-
som Mennoniterne negte de at gjøre Krigstjeneste, at beklæde Øvrighedsposter og at afslægge Ed. De sky derhos alle, ikke rent aandelige Hornstelser, vægte sig for at iagttaage de almindelige Høfeligheedsformer; de sige saaledes Du til Alle, ville ikke tage Hatten af for Nogen o. desl.; deres Klædedragt er simpel og maa ikke følge Modens Forandringer. — Kvæfers-
sekten er ikke meget talrig. Trods sine grove Bildfarelsler har
den vundet Agtelse ved sit stille, fredsommelige Liv; den har
vist sig meget virksom for Fængselsvæsenets Forbedring. Neger-
slaveriets Affrappelse og andre menneskelige Formaal. Norske
Matroser, som i Varene 1808—1814 holdtes som Krigs-
fanger i England, førte Sekten over til Norge; navnlig paa
Stavangerkanten findes endel Kvækere.

55. Den lutheriske Kirke i det 17de Aarhundrede.
Konkordieformelen havde endt de langvarige Stridigheder inden den lutheriske Kirke (§ 50). Det var naturligt, at man var nidskjær for at bevare, hvad man gjennem en saa lang og haard Kamp havde vundet. De lutheriske Theologer i den nærmest
følgende Tid ansaa det derfor som sin Opgave at værge om Kirkens Lære, saaledes som den nu var blevet endelig fastsat,
for at den kunde bevares ren og uforvansket. Kirkelig Rettroen-
hed var Tidens Løsen; derfor falder man denne Tid den lutheriske Orthodoxyis Tid. Med stor Lærdom og Skarpsind arbeideede
Theologerne paa at ordne og fremstille Kirkelæren i en viden-
stabelig Form og at udvise den i alle dens Dele; ved Siden
heraf fortsatte de med Iver Striden mod Papisterne og de Refor-
merte. Johan Gerhard, Professor i Jena, er den navnkun-
digste Theolog fra Aarh.s første Halvdel. Vi mærke desuden
Jesper Brochmand, Professor i København og senere Bisshop i Sjælland; hans theologiske System var i lang Tid en
almindelig brugt Lærebog, og hans Postil er endnu i vore
Dage et hndet Opbyggelseskrift. — Den lutheriske Kirke har
fra det 17de Aarh. modtaget en rig Skat af Opbyggelseskritter,
hvoraf ogsaa vor Tid fremdeles øer. Herhen hører blandt
mange Andre Johan Arndt i Celle („den sande Christendom“)
og Chr. Scriver i Quedlinburg („Sjæleskat“). Som Psalmes-
digter udmærkede sig Paul Gerhardt, der en Tid var Præst
i Berlin, men maatte neblægge sit Embede, da han af Kjærlig-
hed til den lutheriske Kirkelære ikke troede at kunne holde sig
efter de Forordninger, som den reformerte Kurfyrste udstedte i

det Niemed at forberede en Sammensmelting (Union) af den lutheriske og reformerte Kirke (§. 100). — Ogsaa for Kirke-
forsatningens og Kultusens Historie er det 17de Aarh. af
Vigtighed, idet man gjennemsaa og forbedrede de ældre Bestem-
melser. Vor egen Landskirke sit saaledes i denne Tid de Kirke-
love, som endnu ere de gjældende. Strax efter Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark og Norge (1660) nedsattes en Kommission
for at foretage den nødvendige Forandring i Lovgivningen. Dens
Arbeide blev først færdigt under Christian 5. Hans Norske
Lov udkom 1687; samtidig omtrent udkom Kirkerituallet
(1685). Ulterbogen (1688) og en ny Psalmehog (1699), i hvilken Thomas Kingo, Bisshop i Fløen, havde den største
Del.

Vi skulde imidlertid heller ikke oversie Tidens Skyggesider.
At man lagde stor Vægt paa Lærens Renhed og værnede om
den, var ret og præselt; men i sin Glæde over den rene Lære
glemte man altfor ofte det Troesliv, som skulde være den rene
Læres Frugt; den Tro, hvorom man talte saameget, var altfor
ofte en død Tro. I sin Iver for at værge om Læren faldt
man i en ofte blind og lidenskabelig Stridshyde; i enhver Af-
vigelse fra den sædvanlige Fremstilling var man strax rede til
at spore Kjætteriet. Paa den Maade bandt man baade sig selv
og Andre i den Grab til Symbolernes Bogstav, at der ikke blev
Plum for den Frihed, uden hvilken ingen sand Videnskabelighed
kan trives. Presterne bragte de theologiske Stridspørgsmål
med paa Prædikestolen; man prædikede meget om den rene og
uforslakede Tro, men libet eller intet om Hjertets Bod og Livets
Helligjørelse; man prædikede strengt orthodox, men dødt og
koldt. Folgen var, at Menigheden ogsaa blev kold og ligeghedsig,
eller den sogte sin Opbyggelse paa egen Haand, men stod der-
ved fare for at falde Sværmere og Sekterere i Armcene. Jo
mere Aarhundredet lakkede mod Enden, desto mere traadte Skyg-
gesiderne frem: Orthodoxyen udartede mod Aarhundredets Slut-
ning til en død Orthodxi.

56. Pietismen. Filip Jakob Spener var født
1635 i Over-Elsaß. Efterat han havde studeret ved forskellige
Universiteter, var han en Tid Præst og theologisk Lærer i Stras-
burg og kaldtes derfra til Frankfurt am Main som Kjæstepræst
(Senior). Med hele sin Sjæl ofrede han sig til sit Kald som
Sjælesørger. I sine Prædikener sogte han at føre Tilhørerne
ind i selve den hellige Skrift og at lede dem til en sand Hjertets
Bod og en levende Tro, virksom i gode Gjerninger. Han for-

næde derhos Kætechisationerne, som varer gaaede af Brug, og for at Prædiken kunde høre mere Frugt, holdt han først i sit Hus og senere i Kirken særegne Opbyggelsesforsamlinger (collegia pietatis); efter en Bon blev et Afsnit af den hellige Skrift forelæst og forklaret, hvorefter de tilstedevarende samtaalede om hvad de havde hørt. Hvad han selv havde forsøgt, som han mente med Frugt, anbefalede han ogsaa til Andre. I 1675 offentliggjorde han et lidet Skrift, pia desideria (fromme Ønsker). I alvorfulde og indtrængende Ord skildrer han her Kirkens Brost og Mangler og anviser Midler, hvorved disse kunde ændres. Skulde den aandelige Død, hvorfaf der fandtes altfor meget inden Kirken, vige for en sand levende Christendom, saa kunde det kun skeervede, at Guds Ord, Livets Kilde, fædrigelig. Han vender sig da især til Lærestanden, fra hvilken Forbedringen nærmest maatte udgaa; Præsterne skulde lade sin Stridshyge fare og med Sagtmeldighed belære dem, som fore vild; de maatte selv betænke og prædile det for Andre, at den salig-gjørende Tro er en levende Tro, som viser sin Kraft i et heligt Levnet. Han vender sig derhos til Menigheden; Guds Ord skulde høres ikke blot i Kirkerne, men ogsaa i Husene. Han minder den om, at „de Christne er et sonligelt Præstedom, et helligt Folk, at de skulle forkynde hans Øyder, som kaldte dem fra Mørket til sit underfulde Lyb“ (det almindelige Præstedomme, 1 Petr. 2, 9). Det er derfor enhver Christens Pligt i Ord og Gjerning at bekjende Guds Navn og virke for hans Riges Fremme, hver i sin Krebs og efter den Lejlighed, som gives ham. De sande Troende inden Menigheden skulle holde sig sammen; de vilde da virke vækkende og belivende ogsaa paa den øvrige Menighed; „ere først enkelt Kul blevne glødende, saa vilde de af sig selv tænde de andre, som ligge hos.“ Speners Skrift valte megen Opsigt, men blev forfældelig bedømt; især fandt Mange den Unvendelse betenklig, som han gjorde af Læren om det almindelige Præstedomme, og frugtede, at den bestikkede Lærestand paa den Maade vilde blive agtet ringe og krenkes i sin Ret. Det er imidlertid et Vidnesbyrd om den Unseelse, hvori Spener stod, at han 1686 blev kaldt til Kurfæksen som Overhofpræst; dette Embede betragtedes paa den tid som den første geistlige Post i den lutherske Kirke. Det var vanskelige Forhold, Spener her kom i. Kursachsens Universiteter, Leipzig og Wittenberg, gjaldt som Hovedsæder for den saakaldte Orthodoxi, mod hvilken Spener var traadt op. Det var ogsaa her, i Leipzig, man først lagde Navnet Pietister paa Speners Venner, fordi man fandt, at de lagde an paa at

høre sin Kromhed (pietas) tilshyne i det Udvortes. Ogsaa ved Høffet var han i en vanskelig Stilling og kaldt omsider i Unaade, da han ansaa sig forpligtet til at tale et Alvorord til Kurfyrsten om hans Sjælstilstand. Kurfyrsten samtykkelede derfor gjerne i, at Spener gik til Berlin, hvorhen Kurfyrsten af Brandenburg kaldte ham. Der døde han 1705. — I Speners sidste leveaar var det især den Bevægelse, han havde vælt inden Kirken, greb om sig. Halle blev Bevægelsens Midtpunkt. Ved det Universitet, som just paa denne tid oprettedes i Halle, blev alle de theologiske Læreposter besatte med Speners Venner. Blandt dem var ogsaa August Herman Francke († 1727), der i Waisenhuset i Halle og de med dette forbundne Stiftelser har reist et varigt Minde om Pietismens Ær i Kjærlighed og Styrke i barnlig Gudstilslid. Det var Skif og Brug, at Fattigfolk paa en bestemt Dag i Ugen gik om i Husene for at hente sine Almisser. Francke vilde benytte Lejligheden til at række dem ogsaa det aandelige Brod; men han forberedes over den thøke Uvidenhed, han fandt. Især hukedes han over de stakkels Born, som vorste op i saadan aandalig og legemlig Glendighed. Efterhaanden fattede han den tanke at grundlægge en Pleiestiftelse for forældreløse Fattigbørn. Men selv havde han ikke Penge, og de Gaver, som Andre sendte, strak ikke langt. Desvagtet lagde han 1698 Grundstenen til de store grundmurede Bygninger. Snart manglede man Sten, snart Kalk, snart Sand, snart Penge, snart Maad og Biflant; da var det stille kammer, i hvilket han knælede for Gud, Franckes eneste Skatkammer, til hvilket han tog sin Tilflugt. Naar Nøden var størt, var Hjælpen som oftest nærmest, saa at Francke endog funde glæde sig, naar han forraad var udlomt; thi han tenkte da: „nu skal du atter med Forundring se, hvorledes og ved hvilket Middel den trofaste Gud ogsaa denne Gang vil hjælpe“. Hvad Spener vilde, var egentlig ikke noget andet, end hvad allerede Maend som Arent, Schriber o. a. havde arbejdet for: en sand levende Christendom. Kirkens Lære vilde Spener ikke bestride i noget Stylke; det var ikke Nettorenheden, han traadte op imod, men den de de Nettorenhed. Hans Modstandere fandt dog en Mængde Bildsfarelser hos ham og hans Venner, og Striden mellem Pietisterne og deres „orthodoxe“ Modstandere fertes i mange Aar med Hæftighed og Evidenskabelighed. Netten eller Uretten var ikke udelukkende enten paa den ene eller den anden Side. Det maa visstnok erkjendes, at Pietismen var berettiget i sin Opræden mod den døde Nettorenhed, og at den har virket belivende paa Kirken og til stor Besignelse; men

det kan heller ikke negtes, at den selv, navnlig efter Speners Død, lidt efter lidt slog over i en stjær og sygelig Retning. — Den pietistiske Bevægelse fremkaldte en Mistillid til den bestikkede Læretstand, og denne Mistillid til Præstestanden førte saa igjen med sig en Mistillid til selve det kirkelige Embete, som den beklædte, og til Kirkenes Maademidler, som den forvaltede. Den offentlige Gudstjeneste agtedes ringe i Sammenligning med de private Opbyggelser og Undagtsøvelser; Maademidlerne blev, om just ikke ringeagtede, saa dog ikke agtede for det, de ere. Den pietistiske Bevægelse fjernede sig saaledes fra selve Kirken (Separatisme). Men hvor en Bevægelse først er blevet separatistisk, staar den altid fare for at gaa videre fremad i en stjær Retning. Dette sker ogsaa med Pietismen. — Den døde Orthodoxy havde misbrugt den evangeliske Lære om Retfærdiggjørelsen ved Kroen alene uden Lovens Gjerninger til en falsk Syndesikkerhed. Pietismen vilde ved en alvorlig Bodsprædiken vække op af Syndesvennen; men den gifte nu ogsaa paa sin Side vild. Enhver Omvendelse skulde foregaa paa samme Maade, gennem en haard, høre Bodskamp. Den dvalede idelhele fortinsvis ved Følelsen af Synd og Skyld uden at komme frem til Freden og Hvilten i Christo. Den kunde ikke komme frem til Freden og Hvilten, fordi den i Grunden mente, at den Troende først gennem sine gode Gjerninger eller sin Hellighedsstræben kan blive ret vis og sikker paa sin Frelse. Den kunde derfor aldrig gjøre sig selv nok i gode Gjerninger og streng Verdensforsagelse. Det pietistiske Liv blev angsteligt, mørkt og Lovmæssigt, og der kom en sygelig Uro og Rastloshed i den Iver, hvormed den vilde forsørke sin egen og Andreas Salighed. Hermed hænger det sammen, at Pietismen ubetinget fordomte de saakaldte Adiafora; hertil regnede man især Dans, Skuespil, Kortspil; men senere forsøgede man deres Tal med Selkfaber, Latter, Læsning af Romaner o. s. v. — Orthodoxyen havde over Læren glemt Livet; Pietismen glente i sin Iver for Livet, at Livet maa, naar det skal bevares i sin Renhed, støtte sig til den rene Lære. Den holdt derfor ogsaa ofte sammen med Sværmerie og Andre, hos hvem den troede at finde Liv, uden at spørge, om dette nu ogsaa var et sandt christeligt Liv. Den havde derfor heller ikke Øje for Videnskabens Betydning, men var snarere tilbørlig til at betragte den ligesom Kunsten som noget "Verdsligt".

Den pietistiske Bevægelse udbredte sig over hele den lutheriske Kirke. Christian 6 af Danmark og Norge var selv ligesom hans Dronning og hendes Modter paavirket af den. Under hans Tid (1730 — 1746) kom Pietismen derfor til Noret.

Det var i denne Tid Erik Pontoppidan levede († 1764), han var en Tid Biskop i Bergen, senere Profektor for Universitetet i København; hans "Forklaring" er almindelig bekjendt. Samme Aar som Pontoppidan døde Psalmedigteren Hans Adolf Brorson, Biskop i Ribe.

57. Brødrevenigheden. Nikolaus Greve af Zinzendorf var født 1700. Han opvokste hos Bedstemoderen, som hørte til den pietistiske Krebs, og kom senere til Pædagogiet i Halle, en Opdragelsesanstalt for unge Aldelsmænd, som Franke havde sat i Forbindelse med sit Waisenhus. Den underlige, glødende Kjærlighed til Frelseren, som gaar gennem hele hans Liv, viste sig alstede i disse Aar; „jeg har, siger han selv, i hele mit Liv kun haft en Passion, og det er Ham og kun Ham.“ Efterat han i Wittenberg og paa Reise havde fuldendt sine Studier, trædte han efter sin Slægts Ønske i sachslit Stats-tjeneste. Men denne Stilling var ikke efter hans Sind, og snart opgav han den. Anledningen var denne. De bohmis-mähriske Brødre (§ 33) havde under Kredivaarssligen og efter den Tid lidt meget under Forskjæller. Zinzendorf træf paa en Reise sammen med en af deres Forstandere, Sommermanden Christian David, og da han fik høre om Brødrenees Nød, bed han dem et Fristed paa sine Godser. I Aaret 1722 kom de første Brødre og lagde Grunden til en Koloni, som fik Navnet Herrnhut. Det var imidlertid ikke blot mähriske Brødre, som samlede sig; der kom ogsaa Mænd og Kvinder fra andre Kanter, baade af den lutheriske og den reformerte Kirke, Folk af tildels meget forskjellig Art. Andre Stridigheder truede med at sprænge det hele Samfund, forend det endnu var ordnet; det lykkedes dog Greven at udjævne disse og at faa Menighedens Forfatning og Gudstjeneste ordnet. Aaret 1727 betragtes som Brødrevenighedens Stiftelsesaar. — Zinzendorf ofrede sig nu ganske for den nye Menighed; han trædte ind i den geistlige Stand og lod sig af en mährisk Biskop vie til Menighedens Biskop. Zinzendorf havde imidlertid med al sin Froomhed og brændende Kjærlighed sine eiendommelige Sværmerier (Extravaganter), som gifte over paa hans Menighed; den havde desuden fra først af optaget mange sværmeriske Bestanddele i sig. Det var derfor ikke uden Grund, Theologerne havde meget at indvende mod Greven og hans Menighed. Zinzendorf blev endog 1736 forvist fra Sachsen. I 10 Aar varede hans Landshytthed; men han var under den ikke mindre virksom end før. Han rejste om ikke blot i Europas Lande, men gifte ogsaa over til Nordamerika og Vest-

indien; overalt var han ivrig for at stiftte Brødremenigheder. Under sin Landstyrthet var Greven kommen til en større Nekternhed, hvorvel han aldrig kunde frigjøre sig ganske fra sine „Extravaganter“. De sværmeriske Bestanddele, som fra først af havde blandet sig ind i Menigheden, blev derfor nu tildels tænsede ud. Endnu mere stede dette efter Binzendorfs Død (1760), da August Gottlieb Spangenberg trædte i Spidsen for Menigheden som dens Bisrop; han har derfor fået Navn af Menighedens anden Stifter.

Binzendorfs Tanke var at samle alle troende Sjæle, hvor de end fandtes, i den Menighed, som han stiftede; den skulle være „en Brøndsamling, i hvilken alle de levende Stromme samlede sig, og fra hvilken igjen den hele Verden kunde vandes.“ Heraf fulgte det, at Brødremenigheden ikke kunde opstille nogen bestemt kirkelig Bekjendelse; den mähriske, lutheriske og reformerte Bekjendelse blev fra først af erkendte som de tre Læreformer, der skulle bestaa inden Menigheden, uden at derved det brøderlige Samfund ophævedes. Ærørt bestaar det Giendommelige ved Brødremenighedens Lære deri, at den udelukkende dvæler ved Læren om Christi Lidelse og Død. Faderen og Manden træde i Baggrunden for den i Kjødet aabenbarede Guds Son, Jesus Christus. Christus fremstilles igjen ikke i hele sit Liv og sin Gjerning, men ensidigen som den lidende og korsfæstede. Det er vistnok Christendommens Midtpunkt, som Brødremenigheden her har grebet; men dette gjøres nu saagodtsom til den hele Christendom. Denne bestandige Hvilen i Christi Blod fører igjen lettelig til en falso Rø i Fortrostningen til den Guds Hærslighed, som har aabenbaret sig i Christi Lidelse og Død; man staarfare for „at lave en Opiumsdrif af Christi Blod.“

Menigheden dannet et Brodersamfund, hvis „Overældste“ Christus selv er. Paa det Forhold, i hvilket Menigheden saaledes sætter sig til Christus, berør den Brug, som gjøres af Lødkastningen for i twivsomme Tilfælde at udsperge Herrrens Vilje. I Menighedens Kultus er optaget Agaper, Broderkys og Godvaskningen (Joh. 13). Hver Dag har sit Løsen og sin Læretext i Bibelsprog, som skulle bestemme Dagens fromme Betragtninger, og som man ofte betragtede som etslags Orakel.

Under Vanthroens Tid i Slutningen af det 18de Aarh. (§ 59) blev Brødremenigheden et Tilflugtssted for troende Sjæle, som ikke vidste noget andet til Frelse end Christi Kors; for hin Tid havde den en stor og velsignet Bethydning. Den har derhos til alle Tider vist megen Ær for Hedningemissionen. Gre-

Binzendorf støtte i Kjøbenhavn paa en Neger fra de vestindiske Øer; dette gav ham Tanken om at sende Missionærer derhen (1732); nu arbeide herrnhutiske Missionærer rundt om i Hedeningeoverdenen.

58. **Methodismen** har et indre Slægtslab med Pietismen; men den er ikke som denne fremgaet af den lutheriske, men af den reformerte Kirke. Ved Aaret 1729 var der endel Studenter i Oxford, som sluttede sig sammen til i Forening at granske de hellige Skrifter og øve sig i Gudfrigtighed. Blandt dem var Brodrene Johan og Karl Wesley; senere kom Georg Whitefield til. Disse nævnes som Stiftere af Methodisterne Samfund; det Navn lagde man nemlig paa hin Studenterkreds, og selv optog de det. Vennerne blev for en Tid skilt fra hinanden; men i 1739 samledes de igjen i London, og dette Aar nævnes nu ialmindelighed som Methodismens Stiftelsesaar. Meningen var ikke at stiftte et Samfund, som skulle løsøre sig fra den anglikanske Kirke, i hvilken Wesley og Whitefield allerede havde modtaget den præstelige Indvielse, men derimod at arbeide paa at vælle Liv inden Kirken. Methodisterne gif da ud for at prædike Gud blandt Folket. Whitefield begyndte med Prædikener paa fri Mark; han var som skabt for dette; de Andre fulgte Eksemplet. Der kunde samle sig indtil 20—30.000 Mennesker, for hvilke Methodisterne prædikede timevis. Disse talrige Forsamlinger, under aaben Himmel, ofte midt om Natten, havde i sig selv noget gribende, som forstærkede Indtrykket af den ryttende Bodsprædiken. Stønnen, Skrigen, Krampeanfall var noget sædvanligt i disse Forsamlinger, især blandt Kvinderne. Det hændte vel, at Pøbelen modtog Methodisten, naar han trædte op, med Skjældsord, raadne Webler og Egg; men han lod sig ikke forstyrre og agtede ikke Haan og Spot. Tildels udføgte de sig med Glid Steder, hvor den raaeste Pøbel var samlet i Mængde, og ofte gjorde de juft der en rig Host. Inden faa Aar havde Methodisterne udbredt sig over de britiske Riger; de havde en næsten større Udbredelse i de nordamerikanske Kolonier, som Wesley og Whitefield selv gjeniagte Gange besøgte. Over i Nordamerika var det ogsaa, at Methodismen først fremtraadte som et sørget Kirkesamfund (den biskopelige Methodistkirke), da Frihedskrigen afbrød Bindelsen med Moderlandet.

Det mest fremtrædende Grundtræk ved Methodismen er det, som ligger i dens Navn: den binder det christelige Livs Fødsel og Dør til en bestemt, for Alle gjældende Met hode. Det nye,

vandelige Liv maa fødes under en haard Bodskamp, gjennem hvilken Raaben med eet kommer til Gjennembrud, saa at enhver Gjenfødt maa kunne angive sin Gjenfødelses Dag og Time. Den, som gjennem en saadan Bodskamp er blevet beseglet af Landen som et Guds Barn, er ved den Helligaands Kraft, som er ham givet, sat i stand til i alle Dese at forme sig efter Christi Billede og saaledes naa den christelige (syndefrie) Fuldkommenhed. — At vække og ryste Samvittighederne for at fremkalde en saadan Bodskamp er nu Methodismens egentlige Maal; det er, som om „den Helligaand altid kommer kun under Suse, og ikke ogsaa i den stille, saagodtsom umørkelige Luftning.“ Dens Prædikten er derfor hovedsagelig Lovprædiken, og den har derhos sine særegne „Midler“, som den bringer i Anvendelse for at vække og ryste. Til disse høre især Prebikenen paa fri Mark, forskellige Slags Bonnemoder; Medlemmernes Inddeling i Klasser under en Klasseleder, for hvem de ugentlig skulle fremlægge sin Sjælestilstand m. m. Men paa denne Maade staar man altid Fare for kun at fremkalde sieblikkelige Røresser, som ikke have nogen dybere Grund, og som derfor som oftest da hen ligesaa hurtigt, som de kom. Methodismen trænger derfor altid til „nye Midler“, stærkere end de forrige. Den amerikanske Methodisme har især set sig sindrig i at opstende saadanne. Fra den skriver sig saaledes blandt mange andre „Midler“ de store Lejtsamlinger (camp meetings). Skarer paa Lufthinder drage ud paa vild Mark, hvor de blive ofte ugevis, Dag og Nat under Bon, Sang og Prædiken; fremdeles Bodsbænken, til hvilken de føres hen, som vise sig villige til Bod, for under Menighedens Bon og Sang særligen at bearbeides, indtil den forventede Bodskamp eller rettere Bodskrampe kommer.

Methodisterne have ligesom Baptisterne vist megen Iver for at udbrede sig gjennem Missioner baade blandt andre christne Samfund og blandt Hedninger; i de senere Åar have de ogsaa begyndt sin Virksomhed i Norge. Methodismen har saavel i Europa som endnu mere i Nordamerika øvet megen Indflydelse; den har virket vækkende ogsaa paa de andre Kirkesamfund; men Folgen har da naturligvis været, at det Liv, som saaledes er blevet vakt, har antaget mere eller mindre et methodistisk Præg. Derigift ere Methodisterne delte i forskellige Partier. Allerede Wesley og Whitefield skilte sig fra hinanden i Anledning af den kalkinistiske Prædestinationslære, som den første forkastede, den anden fastholdt. Wesleyanerne udgjøre Hovedstammen. Senere have yderligere Splittelser fundet Sted.

59. Vantroens Tid. Tidligere Tiders Fejl og Mis. greb havde forskyldt den Vantroens Land, som fra Midten af det 18de Aarh. trængte ind i Kirken, og de store Omvejninger baade i Kirke og Stat, hvormed Aarhundredet endte. England var det Land, hvor Græslandet fra den christelige Tro først trædte aabenbart frem i de saakaldte Deister eller Fritænkere. Disse mente, at Alt, hvad Mennesket behøver at vide om Gud og sit Forhold til ham, kan det øse af sin egen Hornuft og af Naturens Betragtning. Denne „Naturreligion“ er den ene sande og den tilstrekkelige. Dens Indhold samler sig om de tre Punkter: Troen paa et høieste Øsen, en moralisk Verdensorden og Sjælens Udsædelighed. Christendommen er kun forsøvidt sand, som den stemmer med Naturreligionen; det Øvrige er en Bisag eller Opspind af Præsterne for at holde Folket i Ave. Den engelske Deismes Hovedværk af Tindal (1733), den saakaldte Deistsbibel, fører den betegnende Titel: „Christendommen saa gammel som Verden.“

I Frankrig trædte Vantroen frem i en endnu fræktere Form, der endte i aabenbar Gudsornegtesse og en tøleslös Nydelsesshyge, for hvilken Egenkærligheden og den sanfjelige Lyst var den eneste Lov. Voltaire († 1778), Hovedet for „de franske Filosofer“, som de selv og Andre kaldte dem, fulgte Christendommen med et gledende Had og mente ved Bid og Spot at skulle nedrive, „hvad tolk tilskere havde opført.“ Hans Samtidige Rousseau († 1778) anpriste en Naturtilstand, som hans egen Indbildung havde skabt. „Alt er godt af Naturen. Alt fordeves under Menneskenes Hænder; derfor: vend tilbage til Naturen.“ Dette er den Grundtanke, som gaar gjennem Rousseaus Skrifter, og hvorefter han vilde stille en Naturreligion i Christendommens Sted og omforme Statsforfatning, Opdragelse og alle Livsforhold. Den store Usandhed, som laa til Grund, var den, at Alt er godt af Naturen. — Fra Frankrig, som gav Tonen an i Europa, og fra England udbredte Vantroen sig til de øvrige Lande. I Tyskland blev Berlin under Frederik 2. de franske Filosofers Ven og Bedrør, Midtpunktet for den nye „Oplysning“, som skulle sprede alle Fordomme. Men denne Oplysning, om hvilken man tolte saa meget, at man har kaldt hin Tid „Oplysningens Tid“, hjalp ikke Ham, som er det sande Lys (Joh. 1). Den sunde Menneskeforstand skulle afgjøre, hvad man burde tro; hvad den sunde Menneskeforstand lært, var væsentlig ikke andet, end hvad den engelske Deisme havde lært: Gud, Dyd og

Ubedelighed. Man tænkte mest kun paa det daglige Liv og dets Behov; man var derfor ivrig i at udbrede „nyttige“ Kunstsakrer for at danne Menneskene til „nyttige Verdensborgere“, der kunde gavne sig selv og Andre. Det Nyttige var Tidens Løsen. Hvad der gik ud over den folde Forstandighed og det daglige Livs Behov, gjaldt som Sværmeri og unyttigt Kram, ikke blot den christelige Tro, men Kunst, Poesi og alt det Høje og Dybere, hvormed Menneskets Land næres.

Hvad nu særlig den lutheriske Kirke angaaer, saa søgte vel Theologerne i Begyndelsen at satte en Dømning mod den Vantroens Strom, som brød ind over Kirken; men de reves dog selv lidt efter lidt med. Baade Orthodoxien og Pietismen havde fortaret sin bedste Kraft under den indbrydes Strid og mægtede derfor ikke at staa imod. Mod Slutningen af Aarhundredet var Nationalismen hæftende inden den lutheriske Kirke. Nationalismen har til enhver Tid vist sig inden Kirken, forsaa vidt man derved forstaa den Retning, som i Kroessager gjør den menneskelige Forstand (ratio) til Dommer over, hvad der er sandt. I følgegen Forstand falder man det sidste Parti af forrige og de første Partier af dette Aarhundrede den rationalistiske Tid. Universitetet i Halle, før Pietismens Sæde, blev nu Nationalismens Hovedsæde, og Semler, Professor i Halle († 1791), nævnes almindelig som „Nationalismens Fader.“ Nationalismen sætter ikke den hellige Skrift, men den sunde Menneskeforstand som øverste Regel og Mettesnor for Tro og Liv. Den gaar altsaa ud fra, at det faldne Menneskes Forstand fremdeles er „sund“; hermed er allerede sagt, at den negter Arvefheden. Den maa derfor ogsaa negte Christi Forsoning. I Christus set den ikke Gudmennesket, men et blot og bart Menneske, som Gud har særlig udrustet og sendt, for at han skulle forhylde en renere Lære og give Menneskene et sædligt Forbillede. Heri bestaar hans Frelserværk. Christendommen er for Nationalisten væsentlig kun en renere og fuldkommere Moral. Denne sin Fornuftstro mener Nationalismen at kunne bringe i Samklang med Skriften, men maa derfor ogsaa tage sin Tilflugt til en egen Fortolkningskunst. Ravnlig paastod den, at baade Herren selv og hans Apostle i Mangt og Meget havde lempet (accommodere) sig efter Jøddernes Forestillinger paa den Tid; det var derfor Fortolkningsens Opgave at udfordre dette; da vilde det vise sig, at „Jesu Lære ikke indeholdt andet, end hvad den fornuftige Land overhovedet kan udfinde af religiøse Sandheder.“ — De rationalistiske Prester kunde naturligvis ikke komme tilrette med den bestaaende Ordning af Gudstjenesten.

der skrev sig fra en Tid, som var gjennemtrængt af den Tro, der nu domtes som en mørk Overtro; de hjalp sig, som de kunde, ved paa egen Haand vilkaarlig at forandre de Bonner og Formler, som var forestrevne ved de fikkelige Handlinger. Man fant, at Kirkens havde en Mængde „overslodige“ Festdage, ved hvilke megen Arbeidskraft spildtes „til ingen Ryte“; man afskaffede dem derfor. I den danske-norske Kirke blev saaledes (1770) flere Festdage, deriblandt Helligrefongersdag, afskaffede, medens andre (Mariæ Bebudelsesdag og Allehelgendsdag) blev lagte hen til nærmeste Søndag. Værst gif det med de gamle Kirkepsalmer; dem omarbejdede og lemlestede man, indtil man sik al Poesi og christelig Tro ud af dem.*)

Der gaves visstnok endnu altid enkelte Theologer og Præster af den ældre Skole, som holdt fast ved Kirkens Lære; men de vare saa, og man agtede ikke stort paa dem. Derimod havde Nationalisterne sine vigtigste theologiske Modstandere i Supranaturalisterne. Man kaldte dem saa, fordi de i Modsetning til Nationalismen gif ud fra, at det faldne Menneskes Fornuft er udhygt til at øse de religiøse Sandheder af sig selv, hvormod Mennesket trænger til en umiddelbar, overnaturlig Åabenbaring. Naar det imidlertid gjaldt at angive denne Åabenbarings Indhold, viste det sig, at ogsaa de vare mere eller mindre smitte af Tidens Land, saa at de opgave mere eller mindre af den christne Kroessandhed. Desvaguget vil Kirken altid navne deres Navne med Øre, fordi i haarde Tider forte Kampen for Christentro, om end ofte i megen Svaghed. Blandt dem var: Reinhardt i Dresden († 1812), Sjællands ørværdige Bisshop Nikolai Edinger Balle († 1816), der uden at anse Haan og Spot traadte uforførret i Kampen med sin Bibel, som han mente nok vilde „forsvare sig selv“, og Bergens Bisshop Johan Nordahl Brun († 1816), bekjendt som geistlig Laler og Digter.**)

60. Jesuiterordenens Ophævelse. Josef 2. Den franske Revolution. I den romerske Kirke kom Vantroen visstnok mindre til Orde i Orde i Theologernes Skrifter; men Graafslæbet

*). Den danske-norske Kirke havde 1778 faaet en ny Psalmehog i den Guldborgske; men den stemte ikke med Tidens Land; der blev derfor nedsat en Kommission, som udarbejdede en ny, den evangelist-christelige Psalmehog (1798).

**). Chr. Baastholm, Kongelig Konfessionarius († 1819), var igrunden aldeles rationalistisk i sine Anstuelser; men derfor faldt ogsaa hans Skrifter mere end nogen Andens i Tidens Smag.

fra Kirken viste sig saa meget mere i de volfsommé Angreb paa den pavelige Stol og Hierarchiet, som i denne Tid ikke alvorlige Stod. Det første var Jesuitordenens Ophevelse. Jesuiterne paadroge sig efterhaanden almindelig Uvilje ved sine forærerlige Grundsetninger og den Maade, hvorpaa den blandede sig ind i alle Statsanliggender. Nu kom forstillelige Begivenheder til, som fremstyrde dens Falb. For det første Ordenens Strid med Jansenisterne. Cornelius Jansen, Bisshop i Opern (Nederlandene), havde anvendt en stor Del af sit Liv paa at studere Augustin og efterlod ved sin Død (1638) en Fremstilling af Augustins Lære om Synd og Naade, som hans Venner udgave. Jesuiterne, hvis hele Væsen var saa noie sammenvojet med pelagianske Grundsetninger, vare strax paasærde for at hindre Udbredelsen af dette Skrift. Det fandt desvagtet megen Indgang ikke blot i Holland, men ogsaa i Frankrig, som blev den egentlige Kampplads. Jansenismen laa rigtignok til sidst under for de pavelige Bankulter, som Jesuiterne udvirkede, og for de forfolgerer, som Ludvig 14 efter Jesuiternes Indskydelse begyndte. Den tabte sig i Sværmeri; alene i Holland har en lidt jansenistisk Menighed holdt sig indtil den sidste Tid. Men ogsaa Jesuitordenerne havde under denne Kamp faaet et alvorligt Knæl. Jansenisterne, navnlig Blaise Pascal, havde paa en saa eftertrækkelig Maade afføret Ordenens forærerlige Grundsetninger, at den offentlige Menighed afgjort vendte sig mod den. Nu kom de „franske Filosofer“; deres Angreb paa Kirken vendte sig først og fremst mod Jesuiterne, den romerske Kirkes ivrigste Djener. Saa kom endelig Ordenens politiske Planer og verdslige Handel, som gjorde den mistænkt i Regjeringernes Øje. Portugal viste Ordenen ud af Landet; Spanien, Frankrig, Sicilien og Parma fulgte dette Eksempel. Disse Landes Regjeringer (de bourboniske Hoffer) trængte nu paa Paven, at han skulde opføre Ordenen. Clemens 14 gav endelig efter. Jesuitordenen opfævedes ved Bullen Dominus ac redeantor noster 1773.

De Grundsetninger, som de reformatoriske Konciler i det 15de Aarh. opstillede om Forholdet mellem Paven og Koncilerne (§ 31), have fra den Tid af altid haft sine Talsmænd inden den romerske Kirke. Især var det tilfældet i den franske eller gallianske Kirke. Ludvig 14, der viste sig som Rom's lydige Son, naar det gjaldt at forfolge Hugenotter og Jansenister, var langt fra at vise den samme Lydhed, naar det gjaldt hans Kongelige Magt. Han lod 1682 de saakalde 4 gallianske Kirkegrundsetninger paanhæfte; blandt dem vare de to:

de almindelige Konciler staa over Paven, og Pavens Dom er kun da uselbar, naar den hele Kirkes Sammenkommende kommer til. Disse samme Grundsetninger opstillede man nu ogsaa i Thyslands katholske Stater; selv de thyske Erkebisper lagde Planen til at ordne en selvstændig thysk-katholsk Kirke, der skulle staa i en friere Stilling til Rom. Heraf blev der dog intet. Derimod foretog Keiser Josef 2 i Østerrike (1780—1790) sig en Kirkereform i sine Lande. Josef 2 havde ligesom andre af Tidens Khrister og Statsmænd tilsynet sig adstillet af de Anstrengelser om Stat og Kirke, som udbredtes fra Frankrig og England, og vilde nu efter disse omforme baade de kirkelige og de verdslige Forhold i sine Stater. Protestanterne fik en rigtignok temmelig indskrenket Religionsfrihed ved Siden af Katholikerne. Den romersk-katholske Kirke i de østerrigske Stater skulle løses fra sin Forbindelse med Rom for at stilles under Landsherrens Overhøjhed; en Mengde Klostre ophævedes, og Klostergodset inddrogges for at anvendes til „Folkeoplysningens“ Fremme m.m. Paven sogte forgjæves at hindre dette; han begav sig endog personlig til Wien, men det hjalp ikke.

Det værste Sted bragte den franske Revolution, paa en Gang en Frugt af lange Tiders Misbrug og Undertrykkelse og af den Land, de franske Filosofer havde udbredt. Den konstituerende Forsamling (1789—1791) fundgjorde almindelig Troesfrihed som en af „de naturlige Menneskerettigheder“, erklærede alt Kirkens Gods for Folkeis Ejendom, opfævede Klostrrene, foranbrede Landets kirkelige Inddeling, saa at den faldt sammen med den verdslige, paabød, at Geistligheden skulle vælges af Folket og besørge den nye Orden. Nationalkonventet erklærede Christendommen affkaffet og indførte Hornustens Dyrkelse; og det maa vel kaldes en ligesaa stor Gudsbespottelse, naar Robespierre senere lod Konventet erklære, at det franske Folk troede paa et høieste Værens og Sjælens Udsædighed. Direktorialregjeringen lod Paven (Pius 6) bortsære som Fange og omdannede Kirkestaaten til den romerske Republik (1798). Da Napoleon var blevet Høftekonsul, gjenoprettede han den romersk-katholske Kirke i Frankrig og sluttede et Konkordat med Paven. Men Paven (Pius 7) maatte i dette gjøre Indrommelser, som alene Noden kunde aflatte ham, og da han senere vægrede sig for at tjene Napoleons politiske Planer til Redstab, blev Kirkestaaten indlemmet i det franske Keiserdomme og Paven ført til Frankrig (1809). — Under dette havde det franske Herredomme ogsaa i de øvrige Dele af Italien tilføjet Hierarchiet haarde Sted, og i

Øhdsland var den romerske Kirkes Stilling blevet meget forandret. De geistlige Fyrster i Øhdsland havde nemlig maattet give sine Lande hen til Erstatning for de verdslige Fyrster, som ved de forskellige Fredsslutninger lede Tab; de hødste Erkebisper og Bisper table paa den Maade sine verdslige Besiddelser og kom til dels under protestantiske Landsherrer.

61. Et nyt Liv vækkes inden den lutheriske Kirke.

Hvor meget end Vantroen greb om sig mod Udgangen af det 18de Aarh., saa havde Herren dog endnu altid dem, som befjendte hans Navn, baade blandt Prester og Lægfolk. For Mange var Brødremenigheden et Tilflugtssted (§. 116). Det var mest blandt de saakaldte Dannede, det store Grafald fra Christendommen kom tilshyne; til Folkets Masse havde „den nye Oplysning“ endnu ikke trængt ned. Folket hang fremdeles ved Fadrenes Tro, men kunde derfor heller ikke finde nogen aandelig Mæring hos de rationalistiske Prester. Det søgte den da paa egen Haand i Konventikler, og af Folkets egen Midte fremstod Mænd, som talte om Kirkens Nod og manede til Bod. En saadan Lægprædikant var Hans Nielsen Hauge, en Bonde-søn fra Tune Sogn (nær Moss). Det var i Aaret 1797, Hauge begyndte at vandre om i Landet som Bodsprædikant. Han besøgte ogsaa Jylland, hvor der til samme Tid var megen religiøs Bevægelse blandt Folket; ogsaa drog han til Christiansfeld for at blive nærmere befjendt med Brødremenigheden, men fandt ikke finde sig i dens rolige Hvislen i Christi Blod (§ 57). I 1804 blev han fængslet og sat under Tiltale. Sagen mod ham varede i hele ti Aar, og det meste af denne Tid sad han fængslet. Den endelige Dom lod paa en Mult, fordi han havde overtraadt en den Gang gjældende, men senere ophevet Forordning, som forbød omreisende Prædikanter at holde gudelige Forsamlinger. Efter den Tid levede Hauge i No paa sin Gaard i Akers Sogn († 1824). Det var ikke Hauges Menning at ville bestride den lutheriske Kirkelære. Hans Prædiken var en Bods-prædiken; men derfor lagde han ogsaa enstidigen Bægten paa de Stikkler, som handle om Bod og Helligjørelse. Baade Læren og Livet fik derfor et noget pietistisk Anstreg (§ 56). Hans „Venner“ dannede ikke nogen Sekt, om de end indbhydrdes vedligeholde en stadig Forbindelse ved Brevvexling, Reiser og fælles Opbyggelsesforsamlinger.

Blandt Folkets Masse udbredte sig saaledes en religiøs Bevægelse, som i de første Aartier af vort Aarh. greb mere og mere om sig. Menneskehjertet kunde ikke i Længden føle sig til-

freds under Nationalismens Kulde, og den Nod og Rædsel, hvormed Revolutionskrigene hjemsgætte Europas Lande, navnlig Reformationens Hjemland, Øhdsland, valte ikke blot et større Alvor, men ogsaa en dybere religiøs Krang. — Aaret 1817 var Reformationens 300 aarige Jubelfest. Den lagde det Spørgsmaal nær: i hvilket Forhold staar den nye Oplysning, Nationalismen, til Luther og hans Gjerning? Klaus Harms, Preest i Kiel († 1855), udgav i Anledning af Jubelfesten 95 Ephes (sml. § 36), i hvilke han angreb Nationalismen som et Grafald fra Reformationen og dens Grundsetninger. Han aabnede hermed den afgjørende Kamp i Kirkelærens Navn. Nationalismens videnstabelige Anseelse var alerede undergraben ved den nyere Filosofi og Digtekunst, som, hvordan end deres eget Forhold til Christendommen var, i ethvert Fald søgte noget Vandigere og Dybere end den aandløse og oversladiske Forstandighed, paa hvilken Nationalismen byggede. Da nu ogsaa Teologerne, paavirkede af Tidens Bevægelse, begyndte at sege tilbage til Kirkens Tro, varede det ikke meget lang Tid, inden Videnskaben fældte sin Fordommesdom over Nationalismen; den forstummede, efter hvort som dens ældre Ordførere døde bort. — I Danmark var det N. F. S. Grundtvig, Preest i København, som fra 1825 anførte Kampen mod Nationalismen paa Lærestolene og Prædikestolene, medens den religiøse Bevægelse blandt Folket fra Jylland af udbredte sig over til Sørne*). Inden den norske Kirke blev Hauge et Medstab til at vække gudeligt Liv; hertil kom nu, at 1811 oprettedes Universitetet i Christiania, hvis første theologiske Lævere blev S. B. Hersleb og St. J. Stenersen, begge Mænd af en troende Retning, og endelig maatte den Frihed og Selvstændighed, som Landet vandt gjennem Begivenhederne i 1814, faa Betydning ogsaa for Kirkens Forhold.

Nationalismen kunde anses for overvunden; men dermed

* Under denne Kamp var det, Grundtvig først lededes ind paa den Anstuelse om det apostoliske Symbol, som han og hans Venner senere havde nærmere udviklet og givet Navn af „den kirke-lige Anstuelse“. Efter denne stal det mundtlig Ord ved Saltkammererne, d. e. Forsagelsen og Bekendelsen ved Daaben, Navverdene og Gabervor, være „Ord af Herrens Mund“, d. e. Herren har selv talt dem og overleveret dem til Apostlene, og de ere saa senere forplantede gjennem Kirken ved en mundtlig Overleverelse, uafhængig af Skriften. De sammensettes under Navn af „det levende Ord“ i Modstetting til det streve-ne Ord i Bibelen, og stiller som Kirkens Grundvold og den egentlige Kilde for alt aandeligt Lys og Liv.

var ikke Vantrøens Aand beseiret, hverken i Videnskaben eller inden Menighederne. Den fremtraadte kun under andre former, snart i mere forfinede Skikkelsler, snart i aabenbart antichristelige. Den har drevet det lige derhen, at den har eksklæret hele den evangeliske Historie for Digt og Opspind (Mythe), og den har forknydt det som den sande Bisdom, at det Legemlige, som for nemmes ved de ydre Sanser, er det ene Virkelige (Materialisme), saa at det er et Selvbedrag, at Mennesket har en udødelig Aand, og at der er en personlig Gud, og det bliver den sande Livsvisdom at nyde i fulde Drag, hvad Kjødets Lyft begjører (Kjødets Emancipation, 1 Kor. 15, 32). I Menighederne kom den aandelige Kulde og Eigeglydhed tilshyne, som den rationalistiske Tid havde avlet, og traadte fiendtlig op mod det nydakte Liv, hvor dette vilde gjøre sig gjældende. Og hertil kom nye Under, som vare begrundede i de særegne Forhold nævnlig i de store Fabrikstæder og Hovedstæder, hvor en talrig Befolkning sammenhobedes, der levede i både aandelig og timelig Glendighed (Proletariat). — Paa sine Steder gif nu ogsaa den religiøse Bevægelse selv i en mere eller mindre skjæv Retning. Den var tildels vakt under pietistisk eller metodistisk Indvikling; idethuse var der, nævnlig i den første Tid, megen uklär Gjæring. Desto lettere kunde Bevægelsen der, hvor den ikke lededes i det rette Spor, føre i Urmene paa ældre og nye Sekter, eller selv tage sig i Separatism og Sværmeri. Det var først lidt efter lidt, at Bevægelsen satte sig og antog en mere kirkelig Holdning. — De sidste halvhundrede Åar have saaledes været en Kampens og Gjæringens Tid; denne Kamp og Gjæring affspejler sig ogsaa i de mange Forhandlinger, som have været ført og føres om Gudstjenestens Former, Kirkens Forsatning og Forhold til Staten o. desl.

62. Den preussiske Union. De preussiske Konger havde stadig arbeidet paa en Union mellem den lutheriske og reformerte Kirke (S. 100). Frederik Vilhelm 3 (1797 — 1840), som selv var greben af Tidens religiøse Bevægelse, troede, at han ikke paa en værdigere Maade kunde feire Reformationens Jubelfest 1817 end ved at fuldbyrde sine Forgjengeres Plan. Tidsforholdene varer gungstige. Rationalismen, som endog negtede Christendommens Grundsandheder, tillagde naturligvis ikke den Forfjel, som var mellem de to Kirker, nogen Bethydning. Det samme var ogsaa for det meste tilfældet med dem, som vare grebne af Tidens religiøse Bevægelse; de holdt sig til de kristelige Hovedsærdomme og spurgte idethuse mindre

om Læren end om Livet. Den gjængse Mening var, at den hele Forfjel mellem den lutheriske og reformerte Kirke drejede sig om en uvæsentlig Spidsfindighed ved Nadverlæren. Den Opfordring, som den preussiske Konge udstedte, at de Lutheriske og Reformerte skalde forene sig i et Samfund, fandt derfor almindelig Gjenlang. Schleiermacher, Professor i Berlin († 1834), var Unionens theologiske Ordfører. Tanken var den, at den lutheriske og reformerte Kirke skalde forenes under en fælles Forsatning og med fælles Gudstjeneste; derimod skalde det indenfor den saaledes unerede Kirke fremdeles staar Enhver frit at holde sig til den lutheriske eller den reformerte Lære; Læreforskjellen satte man nemlig ud af Betragtning som ganke uvæsentlig. — Ved forskellige Midler søgte man at fremme dette Unionsværk, men fremkalde herved tilstdt en alvorlig Modstand fra den lutheriske Kirkes Side. Denne Modstand viste sig nævnlig fra 1830 af og udgik nærmest fra Schlesien, hvor Scheibel, Professor og Præst i Breslau, stillede sig i Spidsen. Han blev assat; men flere og flere fulgte hans Exempel. Disse „Gammellutheranere“, som man kaldte dem, bleve nu paa forskellige Maader plagede og forfulgt, indtil Frederik Vilhelm 4 besteg Thronen (1840) og gav dem tilladelse til at danne en af den unerede Statskirke uafhængig „evangelisk-lutherisk Kirke i Preussen.“

Unionen vedblev imidlertid at vække Strid og berede Styrelsen mange Vanskeligheder. Den havde seet bort fra den Læreforskjel, som er mellem de to Kirker, og brygget paa den Forudsætning, at de væsentlig være enige i sin Bekjendelse. Herved opfordrede den nu til at underløge, hvorledes det i Virkeligheden havde sig med denne Enighed, som man forudsatte. Unionen kaldte derfor til Live den gamle Strid mellem de to Konfessioner; inden den lutheriske Kirke voktes igjen Kjærligheden til Kirkens gamle Bekjendelse og en ny Iver for at gjøre den gjældende i hele dens Omfang. Egnende Stridigheder og Fordiklinger medførte Unionen ogsaa i de andre tydiske Stater, som efter Preussens Exempel havde indført den.

63. Bevægeler indenfor de reformerte Landskirker. Den religiøse Bevægelse, som ovenfor (§ 61) er omtalt, gif ligesaavel gjennem den reformerte som den lutheriske Kirke. Den stodtes her for en væsentlig Del Methodismens Indflydelse, men har derfor ogsaa et metodistisk Præg. — Overalt, hvor det tydiske Sprog tales, har den reformerte Kirke i de senere Åar staet i nær Berørelse med den lutheriske, saa at deres

Historie hænger noie sammen. — I Frankrig havde den reformerte Kirke igjen hævet sig, efterat Revolutionen havde gjort Ende paa de tidlige Hugenotforsøgelser (S. 105). "De evangeliske Selskaber" i Genf og i Paris havde arbeidet ikke blot paa at vække Liv blandt de Reformerte, men idethele paa at udbrede den evangeliske Lære blandt det franske Folk. — I Skotland førte Striden om Kronens og Grundeiernes Patronatsret (Ret til at besætte de geistlige Embeder) til et Brud. I 1843 trædte over 500 Geistlige paa en Gang ud af Statskirken; for det meste fulgte deres Menigheder dem, og de oprettede nu den skotske Frikirke, der skulde bestaa selvstændig og uafhængig af Staten, men lovtigt holdt fast ved den presbyterianiske Kirkes Bekjendelse og Kirkeorden. — Inden den anglikanske Kirke var der fra ældre Tider to Partier, som man hencænner det høikirkelige og det lavkirkelige. Det høikirkelige Parti lagde en særdeles Vægt paa den episkopale Forfatning og de andre Glændommeligheder, hvorfra den anglikanske Kirke stiller sig fra de øvrige evangeliske Kirkesamfund, som omgive den (§ 54). Det lavkirkelige Parti derimod ansaa ikke dette for saa væsentligt, men nærmede sig derimod til Dissenterne, med hvem det ogsaa sluttede sig sammen for at virke for Mission og andre christelige Formaal (§ 67). Den Æver, som det lavkirkelige Parti og Dissenterne viste, og de udvidede Friheder og Rettsigheder, som ved forskellige Lovbeslutninger blevne Dissenterne til Del, gjorde, at ogsaa det høikirkelige Parti blev saameget ivrigere paa sin Kant. Deraf fæde det da, at ved Året 1833 den saakaldte Busehisme fremgik af det høikirkelige Parti og i Lobet af ti Åar vandt mange Venner. Sit Navn fik den efter Professor Busey i Oxford. Busehiterne opstillede en Lære om Episkopatet og Bislopernes apostoliske Succession (§ 13), som grænser nær til den romerske, ligesom de ogsaa satte de fem første Aarhundreders Tradition som Regel for Skriftfortolkningen. De påstod derfor ogsaa, at den engelske Episkopalkirke stod den romerske Kirke langt nærmere, end den stod de evangeliske Kirkesamfund, der ikke betragtede Episkopatet som en guddommelig Indstiftelse, og flere af dem endte med formelig at gaa over til den romerske Kirke.

Den Fare, som der var for, at Romerkirken skulde vinde Udbredelse gennem den busehitiske Bevægelse, vakte det engelske Folks gamle Hat mod Papismen. Det var ogsaa denne Fare, som gav den nærmeste Anledning til, at den evangeliske Alliance trædte sammen 1846 i London. Denne vil danne

en Forening af evangeliske Christne, som, uanseet hvilket Kirkesamfund de tilhørte, skulle virke sammen mod fælles Fiender og Farer. Den har især søgt at modarbeide Papismen og at virke for Religionstilfredsstillelse i de forskellige Lande.

64. Den romerske Kirke. Da Napoleons Hertedisse omstyrteledes, vendte Paven, Pius 7., tilbage til Rom, og Wienerkongressen indsatte ham igjen i Herredømmet over Kirkestaten. En af Pavens første Handlinger, efterat han igjen var indsat, var at gjenoprette Jesuitordenen (1814); det skede, sagde den pavelige Bulle, "paa næsten hele Christenheds Bon." Flere Lande vægredte sig dog for at modtage dem; men de sneg sig ind under andre Navne, og hvor de først vare komme ind, viste de sin gamle Virksomhed i Pavens Ejendomme*. Egeledes fordomte han Bibelselskaberne som "en Pest" og et Vaafund, hvorved selve Religionens Grundvoldse røkkedes. I samme Land gik ogsaa Pius's Eftermænd frem. Det gjenoprettede Pavedømme havde ikke opgivet nogen af de gamle Fordringer. Men Revolutionen havde i den Grad omstyrret eller røkket den romerske Kirkes Stilling i alle Lande (§ 60), at Paven for det første isalfald maatte lade det blive ved at føge Kirkens Forhold til Staten ordnet gennem særskilte Konkordater med de forskellige Magter. Det kom under disse Forhandlinger Pavestolen tilgode, at Revolutionens Rædsler ogsaa inden den romerske Kirke havde valt den religiøse Sans, og det romerske Hierarchi forsøgte ikke at tilbyde Fyrsterne sin Blstand som den sikreste Støtte mod de revolutionære Ideer, for hvilke det gjorde Protestantismen ansvarlig. Ultramontanismen, som kæmper for det strenge Papalstyret (§ 23), vandt stedse mere og mere Magt; man fik paanh Underhistorier og Kanonisationer i Middelalderens Smag, og Rom følte sig endog stærk nok til at fornære sine Angreb paa de protestantiske Lande; de rettedes især mod det i Sælter sondersplitte Nordamerika og England, hvor derhos Busehismen syntes at byde et tilknytningspunkt. Men ved Siden af den ultramontane Retning gaar ogsaa en mere frisindet, den liberale eller Episkopallisterne, som støtter sig til de reformatoriske Koncilers Grundsatninger og kæmper en vis Selvstændighed for de enkelte Landskirker (S. 122). Fra denne Side stiller man sig ogsaa til dels

*.) En af dens første Generaler skal have forudsagt dens Skæbne med disse Ord: "Vi ere komne ind som Lam og ville regjere som Ulve, vi jages ud som Hunde, men vi ville fornøjes som Orne."

i et venligere Forhold til Protestantismen. I de Lande især, hvor Katholikker og Protestantører bo sammen, har den romerske Kirke ikke kunnet hindre, at Protestantismen jo har indvirket både paa det katholiske Folk og paa Theologerne.

I Sydsjælland syntes Thysk-Katholicismen at true Rom med et stort Grasfald; i Virkeligheden var den et Grasfald ikke blot fra Rom, men fra den christne Tro, og blev derfor alene et Vidnesbyrd om, hvilken Magt Vantroen havde ogsaa inden den romerske Kirke. Bisshop Arnoldi af Trier lod i 1844 udstille „Christi Kjortel“, som hans Kirke roste sig af at have i Gie, og Læsinder af Andægtige strømmede til Trier. Johannes Konge, en affat Kapellan i Schlesien, tog heraf Anledning til at udgive et Sendebrev til Bisshop Arnoldi, hvori han i det store og oplyste thyske Folks Navn“ skarpt angreb Bispen for den Overtro, han paa denne Maade nærede blandt Folket. Dette Brev blev modtaget med uendelig Jubel; Konge selv hilsedes som „en anden Luther, større end den første.“ Optumret ved dette Bisfalb vedblev Konge i Flyveskrifter at opfordre til at stille sig fra Rom og stiftte en „thysk-katholisk Kirke.“ Inden 3 Maaneder havde over 100 Menigheder dannet sig. Kort før dette havde Presten Johan Czernski i Schneidemühl (i Posen) løsrevet sig fra Rom og stiftet en „apostolisk-katholisk“ Menighed. For at forene disse to Bevægelselser og ordne den nye Kirke holdtes 1845 et Møde i Leipzig, hvor man opstillede en Bejendelse, i hvilken der næsten ikke fandtes Spor tilbage af den christelige Tro. Leopoldsgabet bragte derfor Splittelse ind imellem de thysk-katholiske Menigheder; Czernski havde nemlig fra først af villet holde fast i afslald ved den christelige Tros Hovedstifter, og navnlig ville han ikke opgive Troen paa Christus som Guds Son. Men Czernski trædte fra nu af ganske i Skyggen for Konge, der foretog Triumfreiser omkring i Sydsjælland. Hans aandelige Hulhed og Tomhed trædte imidlertid klarere og klare frem, og Thysk-Katholicismen var allerede sin Oplossning nær, da Revolutionsaaret 1848 kom. De thysk-katholiske Menigheder blev nu et Samlingsted for Tidens revolutionære Lande; men hermed havde den ogsaa udspillet sin Rolle.

Revolutionaaret 1848 bragte nye Farer over den pavelige Stol. Pave Pius 9 (fra 1846) havde begyndt med at foretage Forbedringer i Kirkestatens Styrelse og valte herved almindelig Beundring og Begeistring for sig. Det italienske Enheds- og Friheds parti haabede gennem ham at skulle nå sit Maal. Men saa brød Revolutionen ud 1848, og det viste sig nu, at Pavedsammet og de nyere Frihedsidéer ikke høre sammen. Pius

maatte flygte fra Rom; hvor Republikken proklameredes. Den romerske Republik havde dog kun en kort Tidværelse. En fransk Hær stormede Rom, og Paven vendte tilbage. Den ultramontane Mening vandt nu Styrke ved denne som ved enhver besættet Revolution og viste en forsøget over for at befeste Pavens Magt i de katholske Lande og at bekæmpe Protestantismen. Men Ilden ulmede under Asken. I Kirkestaten selv oprettedes Pavens Herredomme kun ved franske og østerrigtske Besættninger, og i Norditalien havde Paven facet en farlig Nab. Den sardiniske Konge havde i 1848 stillet sig i Spidsen for det italienske Enheds parti og givet sit Land en fri Forfatning. Denne Gang laa han rigtignok under for Østrigernes Overmagt; men Sardinien opgav deraf ikke sit Maal. Ifølge den nye Grundlov skulde vel den romerske Kirke fremdeles være den herskende i Sardinien; men dens Stilling til Staten blev dog væsenligt forandret. Religionsfrihed indførtes, og heraf benyttede nu forskellige evangeliske Kirkesamfund, især fra England, sig for gjen-nem Bibelens Udbredelse og paa andre Maader at arbeide paa at „evangelisere“ Landet; de gamle Baldensermenheder (§ 29) tjente som Tilknyttningpunkt. Da nu den sardiniske Regierung derhos for at gennemføre Frihedens og Lighedens Grundsatninger udstede forskellige Love, der fratoげ Geistligheden dens Uafhængighed af Statsmagten og andre Forrettigheder, ophævede Kloster, inddroge Kirkegodset o. s. v., kom den snart i et spændt Forhold til Paven. Under den Krig (1859—1861), ved hvilken det endelig lykkedes Sardinien at samle Størstedelen af Italien til et Rige, blev ogsaa omrent Tresjædeparten af Kirkestaten indlemmet i det nye Kongerige Italien, og da Frankimændene i Høsten 1870 paa Grund af Krigen med Sydsjælland blev nødte til at falde tilbage den Besættning, som de indtil den Tid havde holdt i Rom, satte Italiens Konge sig i Besiddelse ogsaa af Stesten, saa at Paven nu ikke har mere tilbage af sit tidligere verdslige Herredomme end sin Residents Batiikanet og den deromkring liggende Del af Staden Rom.

Men medens Pavens verdslige Herredomme saaledes gik tabt, var han kun saameget ivrigere i at fastholde de gamle Baa-stande om Kirkens Forhold til Statsmagten og Pavens Enherredomme inden Kirken. Paa det almindelige Kirkemøde, som holdtes i Rom December 1869—Juli 1870 (det vatikanske Koncil) lykkedes det de Ultramontane at drive igennem en Beslutning, hvorved Pavens Ufeilbarhed (§ 23) floges fast som Kirkelære. Dette stede dog ikke uden alvorlig Modstand fra deres Side, som lyddede den episkopalistske Synsmaade, og

da Koncilet var hævet, vægrede man sig paa flere Steder, især i Lydskland, for at godkjende Koncilets Beslutning, hvilken man erkærede for en ny Lære, som et enkelt Parti havde fremvunget paa Koncilet, og som stred mod hvad der fra gammel Tid af var lært inden Kirken (de saafalde Gammelkatholikere). Og såa med Statsmagten forniedes Striden; nævnlig var dette tilfældet i Preussen, hvis Regjering tog Gammelkatholikerne i Bestrættelse og derhos udstede den ene Lov strengere end den anden for at tvinge Kirken til Lydighed under Staten.

65. Den græske Kirke. Om den græske Kirke er der kun lidt at sige, efterat Schismaet var indtraadt mellem den og den latinske (§ 20). Da Thyrkerne erobrede Konstantinopel (1453), kom Patriarken af Konstantinopel under thyrisk Herredomme, og den græske Kirke har fra denne Tid af fristet en kummerlig Tilværelse i sine gamle Lande. Derimod hævede sig lidt efter lidt den russiske Kirke til den græske Hovedkirke. I 1589 oprettedes en egen Patriarkstol i Moskau. Den stod dog fremdeles i en vis Afhængighed af Patriarken i Konstantinopel, indtil Peter 1 opstakkede Patriarkværdigheden, erkærede sig selv for den russiske Kirkes Overhoved og indsatte den hellige Synode som den øverste Kirkestyrke.* — Den russiske Kirke tæller en Mængde Sekter (Raskolniker o. frafaldne), som til forskellige Tider have stiftet sig fra den.

I 1821 reiste det græske Folk sig endelig for at afsætte det thyriskeлаг. Udgangen paa Grækernes Frihedskamp blev, at Kongeriget Grækenland oprettedes (1830). Det bestemtes, at Kirken i det nye Kongerige ikke skulde staa under den af Thyrkerne afsængige Patriark i Konstantinopel, men under Kongens Overhøihed, og Kirkestyrken lagdes til den hellige Synode i Athen.

Den græske Kirke er altsaa for Tiden delt i tre Landskirker, den russiske, Kirken i Grækenland og i Thyrkiet. Derhos findes der endel unerede Grækere. Rom har aldrig opgivet tanken om at faa det Schisma hævet, som havde stiftet den østlige Kirke fra den vestlige. Det har dog ikke lykkets, uden forsaavidt enkelte græske Menigheder have erkjent Pavens Præmat, hvortimod han har indrommet dem at beholde mere eller mindre af deres øvrige Særegenheder. Saadanne unerede Grækere findes især i de østerrigiske Stater.

*) Petrus Mogillas, Metropolit af Kjew, udarbejdede 1642 en Bekjendelse for den russiske Kirke, som ogsaa de øvrige græske Patriarker tiltraabte; den falbes „den orthodore Bekjendelse.“

66. Irvingianere. Mormoner. Swedenborgianere. Tidens religiøse Gjæring (§ 61) banede Veien for gamle og nye Sekter. Af de gamle Sekter er det især Methodismen og Baptismen, som have vist sig virksomme. — Irvingianerne have sit Navn efter Edvard Irving, som var Præst i den skotske Kirke, men blev affat og ekskommuniceret paa Grund af sine vildfarende Meninger (1833). De forvente Herrens snare Gjenkomst og mene, at de apostoliske Embeder (Ef. 4, 11) maas fornies, og Landens overordentlige Maadegaver (1 Kor. 12) igjen udgħdes, for at Kirken kan blive gjenoprettet i sin oprindelige Enhed.

Mormonerne eller „de sidste Dages Hellige“ skrive sig fra de Forenede Stater. Stifteren var en Josef Smith, som havde været Skattekrafer. Ved Året 1830 traadte han frem og foregav, at han efter guddommelige Abenbarelser havde fundet i Jorden nogle Metalplader med en gaafefuld Skrift. Ved Hjælp af de Profetbøller, som laa hos, leste han Skriften, og hvad han havde læst, var det, han offentliggjorde under Navn af Mormons Bog. Denne fortæller, hvorledes Israelitterne efter Tistammerigets Undergang udvandrede til Amerika, men her gik under, da Ugudeligheden vorte blandt dem. Deres sidste Profet, Mormon, nedstrev sine Söhner paa Metalplader og nedgrøv dem i Jorden „til et Bidnesbryd for de sidste Dages Hellige.“ Det blev rigtignok oplyst, at hvad Smith udgav som Mormons Bog, i Virkeligheden ikke var andet end Haandskriften til en slags historisk Roman, som han havde faaet fat paa; men det hindrede ikke, at han jo vandt tilhængere. Efter mange Vandringer og vekslende Skæbne have Mormonerne nedsat sig ved Saltseen i Utah. Mormonsbogen, til hvilken de først holdt sig, traadte snart i Baggrunden for deres Profeters Söhner og Abenbarelser. Derfor er det heller ikke godt at sige, hvad der er deres egentlige Lære; thi den profetiske Stemme kan imorgen forkynde noget langt andet, end hvad de lære idag. Ligesom Irvingianerne vente de Herrens Gjenkomst og rose sig af at have Apostle, Profeter o. s. v. i sin Midte. Fleroneriet gjøre de til Pligt. Daaben, som maas ske ved Nedhæppelse, renser for Synd; den kan gjentages Gang efter Gang, stedse med den samme rensende Kraft. — Mormonerne have været meget virksomme for at vinde tilhængere, som de sege at løkke til Staden ved Saltseen. De vende sig især til de laveste Klasser, hos hvem de snige sig ind som Bodsprædikanter, og det er et sorgeligt Bidnesbryd mod Tiden, at det er et ikke saa ringe Tal, de have vundet haade i Amerika og i Europa.

Svedenborgianismen striver sig egentlig fra forrige Aar-hundrede, men har i den sidste Lid igjen begyndt at vinde til-hængere paa forskjellige Steder i Sverige, England, Amerika og enkelte Dels af Tyskland (Württemberg). Immanuel Sveden-borg († 1772) var Son af en meget anseet svenst Biskop, Jesper Sredberg. Han var Bjergmand og havde et Navn som Naturforsker. Men han omgikkes ogsaa med Vandeshyster og troede sig kaldet af Gud til at stiftte en ny Kirke, som han kaldte det nye himmelske Jerusalem. Han nedlagde sit Embede og levede vedvobl i Sverige og England. Svedenborg var en Sværmer, og han levede i Nationalismens Lid; hans Kære er en underlig Blanding af Sværmeri og Nationalisme.

67. Indre og ydre Mission. Bibelselskaber.

Det nye Lid, som var vakt (§ 61), viste sin Kraft i christelige Kjærlighedsgjerninger for at fremme Guds Riges Udbredelse. Man sluttede sig sammen i frivillige Foreninger med et snart snevrere snart videre Formaal; man udbredte religiøse Smaa-skrifter (Traktater) og udsendte Reisepredikanter, oprettede Ashler for Fattigborn og Søndagsskoler for Arbejdere; man opførte Arbeiderboliger, grundede Sparekasser og forsøgte for de Syges og Fattiges Pleie; man tog sig af de løsladte Forbrydere og oprettede Redningsanstalter m. m. m. Meget af dette var nu vistnok ikke noget Nyt; ogsaa „Oplystningens Lid“ havde været ivrig for at fremme „Menneskets Vel“, men dens Iver grundede sig paa den naturlige Menneskjærlighed (Filanthropi), som endnu ikke er den sande christelige. Hvor den christelige Aand gjorde sig gicldende, blevе hine Bestraebelser ialtfald af en anden Art; det egentlige og endelige Maal var at frelse Sjælene; den timelige Hjælp, som rakkedes, skulde alene være et Middel til ogsaa at bryde den aandelige. Det er disse forskjellige Bestraebelser, som man i den sidste Lid har forenet under „den indre Mission.“ Denne vender sig altsaa til dem, som vistnok ere Christne af Navn, men ogsaa Kun af Navn, og „vil redde fra den aandelige og legemlige Nød ved at forkynde Evangelietts Ord og række den christelige Kjærligheds broderlige Haand.“

Hvad de evangeliske Kirker i den første Lid gjorde for Hedningemissionen, var lidet ellers intet; de havde formegent at gjøre med at grunde og befæste sig selv. Derimod vare de romerske Munkeordener, især Jesuiterne, virksomme i de nhop-dagede Hedningelande; i 1622 stiftedes Propagandaen i Rom (congregatio de propaganda fidei), som fra nu af ledede den romerske Mission baade blandt Hedninger og Protestantter. In-

den de evangeliske Kirker var det Pietismen, Brødremenigheden og Methodismen, som egentlig først viste nogen større Interesse for Missionen. I Lidet af det 17de Aarh. var desuden Verdenshandelen gaet over fra Spanierne og Portugiserne til de evangeliske Folk, især Englelanderne og Hollænderne; disse vare herved komne i en umiddelbar Forbindelse med Hedningeverdenen, som mindede dem om deres Missionspligt. Den danske-norske Konge Frederik 4 (1699 — 1730) ansaa det som sin Pligt at bringe Christendommen til de Hedninger, som stode under den danske Krone. Han satte sig i dette Øiemed i Forbindelse med Franke i Halle og sik herfra de første Missionærer, som sendtes til de danske Besiddelser i Østindien (Trankebar). Lid at lede Missionen oprettedes 1714 Missionskollegiet i Kjøbenhavn. — Frederik havde ogsaa i det nordlige Norge hedenske Under-satser. Finnerne skulde vel paa en Bis være christnede, de havde baade Prester og Kirker blandt sig; men disse vare faa og utilstrækkelige, og Finnerne vare i Virkeligheden ikke stort anderledes end som Hedninger. Thomas von Westen blev deres Apostel. Han var Præst til Ves i Romsdal. I disse Egne havde samlet sig en sjeldent Krebs af nikjære Prester (Sjovstjernen), som i broderlig Endrægtighed arbeidede paa at vælge christligt Lid inden sine Menigheder. Thomas v. Westen var Sjælen i denne Krebs. I 1716 blev han ansat som Lektor ved Skolen i Throndhjem og sik det Hverv at lede Missionen i Finnmarken. Han døde allerede 1727. Missionen blandt Finnerne blev vel fortsat, men med mindre Kraft, indtil Præsten Nils Stockfleth i 1825 begyndte sin utrættelige Virksomhed for Finnefolket. — Samtidig med Thomas v. Westen levede Hans Egede som Præst til Baagen i Nordlandene. Det ranted ham isinde, hvad han i sin Barndom havde læst om de norske Kolonister paa Grønland; man havde efter den sorte Døds Lid ikke hørt noget om dem, og Egede ønskede nu at vide, hvorledes det forholdt sig hermed, og om Christendommen endnu bestod der i Landet. Han spurgte sig for, og den Undretning, han sik, bestyrkede ham i den Mening, at Christendommen vel var ganske udryddet blandt dem. Det blev da hans inderlige Ønske at kunne prædike Christum for dem. Men Meget holdt ham tilbage; ogsaa hans Kone var imod hans Plan, „indtil Gud høiede hendes Vilje, saa hun med ligesaa stor Begjærlighed som hendes Mand ønskede at se Grønland og Guds Kirke plantet der.“ Egede nedlagde da sit Embede, og efter flere Aars Anstrengelser lyktes det ham endelig i 1721 at kunne gaa til Grønland paa et Skib, som blev udrustet af et Handels-

selskab i Bergen. Efter mange Fører kom han frem. Nogen Levning af den norske Koloni fandt han ikke, men derimod et Hedningeselskab, hvis Sprog han ikke forstod. I 15 Åar var Egede paa Grønland under utallige Savn og mange og tunge Prøvelser. Da han 1736 vendte hjem, var det kun, fordi han troede fra Danmark af at kunne virke mere for den grønlandske Mission. Der oprettedes et Seminar i København for at danne Missionærer for Grønland; Egede blev dets Bestyrelse og Superintendent for den grønlandske Mission. I 1747 tog han sin Afted. Sonnen, Paul Egede, trædte i Faderens Sted.

En langt større og almindeligere Æver for Missionen vakte ved vort Narhundredes Begyndelse. England gik foran. Det store London-Missionselskab blev stiftet 1795 af det lutherske Parti og Disidentere i Forening. Ogsaa paa Fæstlandet fulgte man efter. Selskabet i Basel (1816) var det største og virksomste. Det byggede, ligesom de fleste andre Missionselskaber fra hin Tid, paa den Grundsetning, at de evangeliske Christne i Missionssagen kunde og burde se bort fra den forskjel, som ellers skulle dem fra hinanden, og forene sig til selles Samvirken. Men da nu den preussiske Union (§ 62) igjen vakte Striden mellem de Lutherske og de Reformerte, og der navnlig inden den lutherske Kirke fremtraadte en strengt kirkelig Retning, kravde man fra denne Side, at man ogsaa i Missionen maatte bhænge paa Kirkens Bekjendelse og derfor skulle sig fra de Reformerte. Folgen var, at flere af de ældre Selskaber truedes med Splittelser, og at et luthersk Missionselskab stiftedes 1836 i Dresden; dets Hovedsæde er senere forlagt til Leipzig. — I Norge havde der lidt efter lidt dannet sig flere Missionsforeninger paa forskellige Steder, navnlig paa Vestlandet. De fleste af disse forenedes 1842 til det norske Missionselskab, hvis Hovedbestyrelse skulle være i Stavanger, og Præsten H. Schreuder trædte i dets Tjeneste. — Londonerselskabet begyndte sin Virksomhed paa Sydhavssørerne. Nu arbeide evangeliske Missionærer rundt om i Hedningelandene. Den norske Missionsmark er blandt Buluerne i det sydøstlige Afrika og paa Madagaskar. — Blandt den sidste Tids Missionærer kan nævnes Engleteren John Williams, „Sydhavssørernes Apostel“, som 1839 led Martyrdøden blandt de Vilde, og Tyskeren Karl Gutzlaff, som i 20 Åar virkede i China († 1851). — Den evangeliske Mission har ogsaa rettet sin Optænkelsomhed paa Jøderne og paa den dybt sjunkne græsse Christenhed og de gamle Kirkepartier i de thyrifte Lande (§ 9); det er især amerikanske og engelske Missionærer, som have arbeidet paa at vælle et nyt Liv blandt disse sidste.

Af de mange Selskaber, som understøtte den indre og ydre Mission i deres Gjerning, er intet vigtigere end Bibelselskaberne. England gav ogsaa her Eksemplet. Den nærmeste Anledning gav en Præst i Wales, som til sin store Sorg fandt, at Bibelen var en sjælden Bog i Husene. Han gik da til London for at søge Maad og Hjælp hos christelige Venner. Tanken var først kun at sørge for Bibelens Udbredelse i Wales; men Tanken vorte: hvorfor kun i Wales? hvorfor ikke over hele England? hvorfor ikke over hele Verden? Paa den Maade blev det britiske og udenlandske Bibelselskab grundlagt 1804. Det er at betragte som Moderselskabet for de mange Bibelselskaber, som efterhaanden stiftedes; deriblandt det norske Bibelselskab 1816. Da det britiske Bibelselskab begyndte sin Virksomhed, var Bibelen oversat i omrent 50 Sprog; da det fejrede sin 50årige Jubelfest, var den oversat i over 150 Sprog, og flere af disse havde først gjennem Bibeloversættelsen fået Bogstavskrift; man regnede, at de forskellige Bibelselskaber i denne Tid havde udbredt over 50 Millioner Bibler eller Nye Testamente.

Paa vort Forlag er udkommen og erholdes tilkjøbs
i alle Boglader:

Sex kirkehistoriske Foredrag

af

R. Conder Nissen.

Pris: heftet Kr. 1. 20, indd. i Shirtl. Kr. 1. 90.

Innehold: Polykarp — Christenforsøgelsen. Tertullans Forsvarsskrift
for de Christne. — Cyprian — Christendommen bliver Statsreligion.
Lærestidsbøger — Johannes Chrysostomus — Ambrosius.

Af en Anmeldelse i „Lutherstte Kirketidende“ hidsættes:
„Bud at give en af selve Kilderne øst og derfor mere detal-
jeret Fremstilling af enkelte af Kirkens mest fremragende Person-
ligheder har Forfatteren paa en levende Maade meddelt Hoved-
trækene af Christkirkens rige Udvikling i de første Aarhundreder.“

P. C. Mallings Boghandel.